ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Курінна Олена Олександрівна

УДК 343.9:343.541

ДИСЕРТАЦІЯ

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАТЕВОЇ МОРАЛЬНОСТІ У ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Подані до захисту наукові досягнення є напрацюванням автора, а всі запозичені ідеї, наукові результати, цитати супроводжуються належними посиланнями на їх авторів та джерело опублікування.

_____ О.О. Курінна

Науковий керівник –
Юзікова Наталія Семенівна,
доктор юридичних наук, професор

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Курінна О.О. **Кримінологічні засади статевої моральності у протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному теоретико-кримінологічному та кримінально-правовому аналізу статевої моральності як системоутворюючого елемента протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх в умовах сучасних соціальних трансформацій, воєнного стану, цифровізації суспільства та зміни моделей соціальної комунікації. Актуальність теми зумовлена зростанням рівня сексуальної віктимізації неповнолітніх, трансформацією форм сексуальних посягань, зокрема поширенням цифрових форм насильства, а також необхідністю вдосконалення кримінально-правових, кримінологічних та інституційних механізмів захисту статевої свободи і статевої недоторканності дитини.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв’язок із науковими програмами, планами та темами, окреслено мету, завдання, об’єкт і предмет дослідження, використані методи, нормативну базу, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, особистий внесок здобувача, а також наведено відомості про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі досліджено теоретико-правові засади забезпечення статевої моральності, її структуру, історичний розвиток та соціальну природу як чинника, що визначає межі кримінально-правових заборон у сфері статевих відносин. Теоретично обгрунтовано, що статева моральність у кримінально-

правовому вимірі становить складну й мінливу систему етичних орієнтирів і нормативних положень, що слугує ціннісним підґрунтям для оцінювання суспільної небезпеки діянь у статевій сфері та обґрунтування необхідності їх криміналізації. Зазнаючи змін під впливом історичних, соціокультурних і технологічних чинників, вона водночас зберігає своє основне призначення – захист людської гідності, забезпечення суспільної згуртованості та охорону найбільш уразливих категорій осіб. Констатовано, що в умовах цифровізації суспільства та гуманізації кримінального законодавства статева моральність поступово набуває не лише значення критерію кримінально-правової оцінки, а й стає концептуальною основою превентивної політики. Вона визначає ціннісні засади забезпечення балансу між правом повнолітньої особи на статеву свободу та обов'язком держави гарантувати статеву недоторканність дітей і неповнолітніх, захищаючи їх від усіх форм сексуальної експлуатації як у реальному середовищі, так і в цифровому просторі.

Визначено, що сексуальне насильство є історично зумовленим соціально-правовим явищем, зміст якого змінювався відповідно до трансформації суспільних уявлень про моральність, правовий статус особи та межі державного втручання у сферу статевих відносин. На різних етапах суспільного розвитку характер і межі кримінально-правової заборони таких діянь визначалися ключовими моральними цінностями, соціальними нормами та особливостями правового регулювання. Зазначені зміни відображають поступовий перехід від сприйняття сексуального насильства як порушення встановленого суспільного порядку до його розуміння, передусім, як посягання на фундаментальні права людини, що зумовлює необхідність удосконалення правових механізмів захисту постраждалих і запобігання таким правопорушенням.

Досліджено співвідношення статевої моральності з категоріями статевої свободи та статевої недоторканності, визначено їх змістовні й функціональні відмінності у контексті кримінально-правової охорони статевих відносин.

Обґрунтовано необхідність розмежування зазначених категорій з урахуванням вікових критеріїв, рівня психофізичного розвитку особи, її здатності усвідомлювати характер і значення відповідних дій та вільно формувати й виражати власну волю. Доведено, що статева свобода передбачає можливість повнолітньої особи самостійно визначати характер і межі своєї поведінки у статевій сфері за умови добровільності та усвідомленості волевиявлення, тоді як статева недоторканність відображає встановлені законом межі захисту особи від сексуальних посягань незалежно від її волі та згоди у випадках, визначених законодавством. Особливого значення таке розмежування набуває щодо дітей, оскільки їх вік, рівень зрілості та вразливість зумовлюють необхідність посиленого правового захисту від сексуальної експлуатації й інших форм сексуального насильства. Визначено, що статева моральність виступає ціннісним підґрунтям узгодження зазначених категорій, сприяючи формуванню належних кримінально-правових гарантій захисту людської гідності, статевої свободи та недоторканності особи.

Проаналізовано національну нормативно-правову базу протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх, визначено проблемні аспекти її застосування та обґрунтовано напрями вдосконалення. Здійснено порівняльно-правовий аналіз законодавства іноземних держав щодо кримінально-правової охорони неповнолітніх, запобігання сексуальним посяганням і захисту постраждалих. Окреслено позитивний міжнародний досвід, перспективний для імплементації у національне законодавство з урахуванням вітчизняної правозастосовної практики.

У другому розділі здійснено комплексну кримінально-правову характеристику злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх, досліджено особливості їх об’єктивних і суб’єктивних ознак, окреслено проблемні питання кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень. Удосконалено наукові підходи до розмежування статевої свободи та статевої

недоторканності як самостійних об’єктів кримінально-правової охорони з урахуванням віку особи, її здатності до усвідомленого волевиявлення та характеру вчинюваних щодо неї дій. Особливу увагу приділено концепції добровільної (активної) згоди як критерію оцінювання правомірності сексуальної взаємодії, визначенню її змісту та меж застосування у кримінально-правовому контексті.

Обгрунтовано, що сучасна модель кримінально-правового регулювання сексуальних злочинів характеризується зміщенням акценту з формальних ознак застосування насильства на критерій добровільності та вільного волевиявлення потерпілої особи. Впровадження концепції «активної згоди» підвищує рівень захисту прав потерпілих, однак створює складнощі у правозастосовній практиці, пов’язані з необхідністю доведення відсутності згоди та оцінки поведінкових обставин.

Проаналізовано стан, структуру та динаміку сексуального насильства щодо дітей в Україні за 2021-2025 роки, зокрема вплив воєнного стану та регіональні диспропорції. Встановлено, що сексуальне насильство щодо дітей в Україні характеризується нестабільною та хвилеподібною динамікою, яка зумовлена як об'єктивними соціальними процесами, так і особливостями функціонування системи кримінальної юстиції.

Доведено, що структура злочинності та результативність досудового розслідування характеризуються системними кримінологічними проблемами: високою латентністю, складністю доказування, значними залишками незавершених проваджень та нерівномірністю регіональних показників. Водночас простежуються позитивні тенденції, зокрема зростання кількості проваджень, направлених до суду (понад 95% – з обвинувальним актом), використання угод про визнання винуватості як засобу процесуальної економії, передусім за ст. 301-1 КК України, а також збільшення випадків застосування примусових заходів медичного характеру.

Визначено, що особа злочинця, який вчиняє сексуальне насильство щодо неповнолітніх, характеризується сукупністю взаємопов'язаних соціально-демографічних, психологічних і поведінкових ознак. На основі узагальнення емпіричних та судово-статистичних даних розроблено кримінологічну типологію особи злочинця, який вчиняє сексуальне насильство щодо неповнолітніх. Обґрунтовано, що цифровізація та інші соціальні трансформації змінюють форми вчинення сексуальних злочинів та зумовлюють появу нових, зокрема онлайн-орієнтованих, типів правопорушників.

Третій розділ присвячено дослідженню механізму профілактики сексуального насильства щодо неповнолітніх, визначенню його організаційно-правових засад на міжнародному та національному рівнях. Проаналізовано основні напрями взаємодії уповноважених органів і установ у сфері запобігання сексуальним посяганням, виявлення потенційних загроз та захисту постраждалих неповнолітніх. Обґрунтовано доцільність створення спеціалізованого Координаційного центру при Національній поліції України за моделлю NCMEC (США) та CEOP (Велика Британія) для забезпечення міжвідомчої взаємодії, оперативного обміну інформацією, виявлення сексуальної експлуатації дітей, зокрема в цифровому середовищі, та підвищення ефективності превентивних заходів. Окреслено перспективи вдосконалення профілактичної діяльності з урахуванням міжнародного досвіду, сучасних технологічних викликів і необхідності забезпечення комплексного захисту прав та інтересів неповнолітніх.

Досліджено комплекс кримінологічних, соціальних і правових заходів запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх на загально соціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуальному та віктимологічному рівнях. Визначено віктимологічні чинники латентності таких кримінальних правопорушень, обґрунтовано необхідність їх урахування під час розроблення профілактичних заходів. Наголошено на значенні статевої

моральності як системи ціннісних орієнтирів, що сприяє формуванню відповідального ставлення до міжособистісних відносин, усвідомленню меж допустимої поведінки та повазі до прав і гідності особи.

Визначено інституційну роль органів прокуратури в системі запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх. Окреслено особливості функціонування вертикальної системи спеціалізації прокурорів – від профільного підрозділу Офісу Генерального прокурора до спеціалізованих прокурорів обласного й окружного рівнів, діяльність яких із 2024 року додатково регламентовано Стандартами роботи прокурорів у кримінальних провадженнях за участю дітей. На підставі порівняльно-правового аналізу досвіду США, Великої Британії, Польщі та інших європейських держав визначено перспективи вдосконалення національної моделі ювенальної юстиції. Визначено недоліки нормативного регулювання координаційної діяльності прокуратури, зокрема невизначеність законодавчого статусу ювенального прокурора та меж його координаційних повноважень. Обґрунтовано напрями вдосконалення Закону України «Про прокуратуру» та Кримінального процесуального кодексу України в частині визначення правового статусу ювенального прокурора, його функцій і повноважень.

Визначено роль цифровізації та окреслено її вплив на трансформацію сексуальних ризиків для дітей (кібергрумінг, секстинг та інші форми сексуальної експлуатації в онлайн-просторі). Обґрунтовано необхідність удосконалення інституційного механізму профілактики за двома взаємопов’язаними напрямами: створення спеціалізованого Координаційного центру при Національній поліції України для оперативного реагування на сексуальні посягання щодо дітей, зокрема в цифровому середовищі, та законодавче врегулювання статусу суб’єктів міжвідомчої координації, передусім ювенального прокурора.

За результатами дослідження сформульовано теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінально-

правового регулювання й підвищення ефективності профілактики сексуального насильства щодо неповнолітніх. Визначено, що результативність запобіжної діяльності залежить від системного поєднання правових, кримінологічних, соціальних та освітніх заходів, розвитку міжвідомчої взаємодії й формування належного рівня статевої культури та моральних цінностей у суспільстві.

Ключові слова: законність, статева моральність, сексуальне насильство щодо неповнолітніх, домашнє насильство, злочинність неповнолітніх, запобігання злочинності, воєнний стан, медіація, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, типологія особи злочинця, цифровізація, європейське законодавство, права і свободи, міжнародне співробітництво.

ABSTRACT

Kurinna O.O. Criminological principles of sexual morality in countering sexual violence against minors. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of 081 «Law». – Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive theoretical, criminological, and criminal-law analysis of sexual morality as a fundamental component of efforts to combat sexual violence against minors amid contemporary social transformations, martial law, the digitalisation of society, and changing patterns of social communication. The relevance of the topic is обусловлена by the increasing level of sexual victimisation of minors, the transformation of forms of sexual offences, particularly the spread of digital forms of violence, and the need to improve criminal law, criminological, and institutional mechanisms for protecting children's sexual freedom and sexual inviolability.

The introduction substantiates the relevance of the dissertation topic, establishes its connection with relevant research programmes, plans, and projects, and defines the aim, objectives, object, and subject of the study. It also outlines the research methods, legal and regulatory framework, scientific novelty, practical significance of the findings, the applicant's personal contribution, and information on the dissemination and academic discussion of the research results.

Chapter One examines the theoretical and legal foundations of sexual morality, its structure, historical development, and social nature as a factor determining the scope of criminal-law prohibitions in the sphere of sexual relations. It is theoretically substantiated that, in the context of criminal law, sexual morality constitutes a complex and evolving system of ethical guidelines and normative principles that provides a value-based foundation for assessing the social dangerousness of conduct in the sexual sphere and determining whether its criminalisation is justified. Although shaped by historical, sociocultural, and technological factors, sexual morality retains its fundamental purpose: protecting human dignity, promoting social cohesion, and safeguarding the most vulnerable groups. It is established that, amid the digitalisation of society and the humanisation of criminal law, sexual morality is gradually acquiring significance not only as a criterion for criminal-law assessment but also as a conceptual foundation for preventive policy. It establishes the value-based principles for maintaining a balance between an adult's right to sexual freedom and the state's obligation to guarantee the sexual inviolability of children and minors, protecting them against all forms of sexual exploitation in both physical and digital environments.

It is established that sexual violence is a historically обусловлено social and legal phenomenon whose meaning has evolved alongside changing societal perceptions of morality, the legal status of the individual, and the limits of state intervention in sexual relations. At different stages of social development, the nature and scope of criminal-law prohibitions concerning such acts were determined by prevailing moral values, social norms, and the specific features of legal regulation. These changes reflect

a gradual transition from viewing sexual violence primarily as a violation of established social order to recognising it first and foremost as an infringement of fundamental human rights. This evolution highlights the need to improve legal mechanisms for protecting victims and preventing such offences.

The relationship between sexual morality and the concepts of sexual freedom and sexual inviolability is examined, and their substantive and functional differences are identified in the context of criminal-law protection of sexual relations. The need to distinguish between these concepts is substantiated with due regard to age, the individual's psychophysical development, their ability to understand the nature and significance of the relevant acts, and their capacity to form and express their will freely.

It is demonstrated that sexual freedom entails the ability of an adult to determine independently the nature and limits of their conduct in the sexual sphere, provided that their consent is voluntary and informed. Sexual inviolability, by contrast, reflects the legally established limits of protection against sexual encroachment, irrespective of the individual's will or consent in circumstances specified by law. This distinction is particularly important in relation to children, whose age, level of maturity, and vulnerability necessitate enhanced legal protection against sexual exploitation and other forms of sexual violence. It is established that sexual morality provides the value-based foundation for reconciling these concepts and developing appropriate criminal-law safeguards for human dignity, sexual freedom, and sexual inviolability.

The national legal framework for combating sexual violence against minors is analysed, problematic aspects of its application are identified, and directions for improvement are substantiated. A comparative legal analysis of foreign legislation concerning the criminal-law protection of minors, the prevention of sexual offences, and victim protection is conducted. International practices with potential for incorporation into national legislation are identified, taking into account domestic law-enforcement practice.

Chapter Two provides a comprehensive criminal-law characterisation of offences against the sexual inviolability of minors. It examines the objective and subjective elements of such offences and identifies problematic issues in the legal classification of the relevant criminal offences. Scholarly approaches to distinguishing sexual freedom and sexual inviolability as independent objects of criminal-law protection are refined, taking into account the individual's age, capacity for informed decision-making, and the nature of the acts committed against them. Particular attention is paid to the concept of voluntary (affirmative) consent as a criterion for assessing the lawfulness of sexual interaction, including the substance of consent and the limits of its application in the criminal-law context.

It is substantiated that the contemporary model of criminal-law regulation of sexual offences is characterised by a shift in emphasis from formal indicators of the use of force to the criterion of voluntariness and the free expression of the victim's will. The adoption of the concept of “affirmative consent” enhances the protection of victims' rights but also creates challenges in law-enforcement practice, particularly regarding the need to establish the absence of consent and assess the circumstances surrounding the conduct of the parties involved.

The prevalence, structure, and dynamics of sexual violence against children in Ukraine from 2021 to 2025 are analysed, including the impact of martial law and regional disparities. It is established that sexual violence against children in Ukraine exhibits unstable and fluctuating dynamics, shaped both by objective social processes and by the specific functioning of the criminal justice system.

It is demonstrated that the structure of crime and the effectiveness of pre-trial investigations are affected by systemic criminological problems, including a high level of latency, difficulties in gathering and establishing evidence, a substantial backlog of unresolved criminal proceedings, and significant regional disparities. At the same time, certain positive trends are identified, including an increase in the number of criminal proceedings referred to court, more than 95% of which were accompanied by

indictments, the use of plea agreements as a means of procedural economy, particularly in proceedings under Article 301-1 of the Criminal Code of Ukraine, and an increase in the application of compulsory medical measures.

It is established that individuals who commit sexual violence against minors are characterised by a combination of interrelated sociodemographic, psychological, and behavioural features. Based on an analysis of empirical and judicial statistical data, a criminological typology of offenders who commit sexual violence against minors is developed. It is substantiated that digitalisation and other social transformations are changing the forms in which sexual offences are committed and contributing to the emergence of new types of offenders, particularly those whose activities are oriented towards the online environment.

Chapter Three examines the mechanism for preventing sexual violence against minors and identifies its organisational and legal foundations at the international and national levels. The principal areas of cooperation between competent authorities and institutions in preventing sexual offences, identifying potential threats, and protecting child victims are analysed. The establishment of a specialised Coordination Centre within the National Police of Ukraine, modelled on the National Center for Missing & Exploited Children (NCMEC) in the United States and the Child Exploitation and Online Protection Command (CEOP) in the United Kingdom, is substantiated. Such a centre would facilitate interagency cooperation, the prompt exchange of information, the detection of child sexual exploitation, particularly in the digital environment, and improvements in the effectiveness of preventive measures. Prospects for enhancing prevention activities are outlined with due regard to international experience, contemporary technological challenges, and the need to ensure comprehensive protection of the rights and interests of minors.

A comprehensive range of criminological, social, and legal measures for preventing sexual violence against minors is examined at the general social, special criminological, individual, and victimological levels. Victimological factors

contributing to the latency of such criminal offences are identified, and the need to take them into account when developing preventive measures is substantiated. Particular emphasis is placed on sexual morality as a system of value orientations that promotes responsible interpersonal relationships, awareness of the boundaries of acceptable conduct, and respect for individual rights and dignity.

The institutional role of prosecution authorities in preventing sexual violence against minors is established. The functioning of the hierarchical system of prosecutorial specialisation is outlined, extending from the relevant specialised unit within the Office of the Prosecutor General to specialised prosecutors at regional and district levels. Since 2024, their activities have also been governed by the Standards for Prosecutors' Work in Criminal Proceedings Involving Children. Based on a comparative legal analysis of the experience of the United States, the United Kingdom, Poland, and other European countries, prospects for improving Ukraine's juvenile justice model are identified. Deficiencies in the legal regulation of the prosecution service's coordinating activities are established, particularly the lack of a clearly defined statutory status for the juvenile prosecutor and the scope of their coordinating powers. Directions for improving the Law of Ukraine “On the Prosecutor's Office” and the Criminal Procedure Code of Ukraine are substantiated with regard to defining the legal status, functions, and powers of the juvenile prosecutor.

The role of digitalisation and its impact on the transformation of sexual risks to children are examined, including cyber-grooming, sexting, and other forms of sexual exploitation in the online environment. The need to improve the institutional prevention mechanism along two interrelated lines is substantiated: establishing a specialised Coordination Centre within the National Police of Ukraine to facilitate prompt responses to sexual offences against children, particularly in the digital environment, and legislatively regulating the status of entities involved in interagency coordination, primarily the juvenile prosecutor.

The research results provide a set of theoretical propositions, conclusions, and practical recommendations aimed at improving criminal-law regulation and enhancing the effectiveness of measures to prevent sexual violence against minors. It is established that the effectiveness of prevention depends on the systematic integration of legal, criminological, social, and educational measures, the development of interagency cooperation, and the promotion of an appropriate level of sexual culture and moral values within society.

Key words: legality, sexual morality, sexual violence against minors, domestic violence, juvenile delinquency, crime prevention, martial law, mediation, criminal offense, criminal liability, offender typology, digitalization, European legislation, rights and freedoms, international cooperation.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

– наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

у наукових фахових виданнях України:

1. Курінна О.О., Юзікова Н.С. Особливості кримінальної відповідальності за сексуальне насильство щодо неповнолітніх: теоретичні та практичні аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 6. С. 221–227. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-6-34. (*Особистий внесок здобувачки:* Юзікова Н.С. – *методологія, аналіз та узагальнення наукових джерел, розробка теоретичних і кримінально-правових засад розмежування статевої свободи та статевої недоторканності, аналіз судової практики щодо особливостей кваліфікації злочинів проти статевої недоторканності дітей,*

обґрунтування напрямів удосконалення механізмів кримінально-правового захисту; написання; рецензування та редагування; Курінна О.О – *актуалізація, аналіз емпіричних і судово-статистичних даних, узагальнення зарубіжного законодавства та міжнародного досвіду превенції, розробка кримінологічної типології осіб, які вчиняють сексуальне насильство щодо неповнолітніх, формування пропозицій щодо протидії новітнім формам сексуальної віктимізації дітей (у тому числі в цифровому середовищі); написання; рецензування та редагування*).

2. Курінна О.О. Інституційно-правовий механізм запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх: проблеми функціонування та шляхи модернізації. *Юридичний бюлетень.* Випуск 42. 2026. С. 148–153. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2026.42.17.

3. Курінна О.О. Статева моральність як маркер суспільної безпеки: теоретичні засади та протидія насильству над дітьми. *Juris Europensis Scientia. 2026.* Вип. *3.* С. 260–264. DOI: https://doi.org/10.32782/chern.v3.2026.40.

4. Курінна О.О. Кримінологічна характеристика та типологія правопорушника, який вчиняє сексуальне насильство щодо дітей, в умовах воєнного стану та цифровізації. *Публічне право.* 2026. № 4 (64. С. 49–56. DOI: https://doi.org/10.32782/2306-9082/2026-64-6.

– наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації:

5. Курінна О.О. Об’єкт злочинів проти статевої недоторканності дітей: теоретико-правові проблеми. *Актуальні питання кримінального права, процесу та криміналістики під час воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 травня 2026 р.). Київ, 2026. С. 227–230.

6. Курінна О.О. Національна правова база у сфері протидії сексуальному насильству щодо дітей. *Актуальні проблеми кримінального права і процесу та шляхи їх вирішення*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної

конференції (м. Ірпінь, 12 грудня 2025 р.). Ірпінь: Університет ДФСУ, 2025. С. 105–109.

7. Курінна О.О. Практичне впровадження положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства». *Забезпечення принципів поваги, захисту та реалізації права дитини у цифровому середовищі*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвячені річниці Конвенції ООН про права дитини (м. Дніпро, 23 листопада 2023 р.). Дніпро: ДНУ ім. О. Гончара, 2023. С. 73–76. URL:https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/new_Zbirnyk_Konf_Zahyst%20prav_dytyny_v_cifrovomu_sviti.pdf.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	19
ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАТЕВОЇ МОРАЛЬНОСТІ ТА ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ	35
1.1. Статева моральність як соціально-правова категорія: теоретичні засади, структура та роль у протидії сексуальному насильству	35
1.2. Ґенеза та історико-правовий розвиток явища сексуального насильства	46
1.3. Національна правова база протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх у контексті забезпечення статевої моральності	68
1.4. Порівняльно-правовий аналіз механізмів протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх у законодавстві іноземних держав	87
Висновки до розділу 1	107
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАТЕВОЇ МОРАЛЬНОСТІ	111
2.1. Кримінально-правова характеристика та кримінологічні аспекти злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх у контексті забезпечення статевої моральності	111

2.2. Стан, структура та динаміка сексуального насильства щодо неповнолітніх в Україні у контексті забезпечення статевої моральності	141
2.3. Кримінологічна характеристика та типологія особистості злочинця, який вчиняє сексуальне насильство щодо неповнолітніх, у контексті забезпечення статевої моральності	156
Висновки до розділу 2	173
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМ ПРОФІЛАКТИКИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАТЕВОЇ МОРАЛЬНОСТІ	178
3.1. Організаційно-правові засади та механізми запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх у контексті забезпечення статевої моральності	178
3.2. Система кримінологічних та соціально-правових заходів запобігання сексуальним злочинам проти неповнолітніх у контексті забезпечення статевої моральності	192
3.3. Інституційна роль органів прокуратури у механізмі запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх у контексті забезпечення статевої моральності	208
Висновки до розділу 3	228
ВИСНОВКИ	234
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	244
ДОДАТКИ	280

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КМ України – Кабінет Міністрів України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ДСА – Державна судова адміністрація України

ЄС – Європейський Союз

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини

CSAM – Child Sexual Abuse Material (матеріали сексуального насильства над дітьми)

FRA – European Union Agency for Fundamental Rights (Агентство Європейського Союзу з питань основних прав)

NCMEC – National Center for Missing & Exploited Children (Національний центр із зниклих та експлуатованих дітей, США)

OSINT – Open Source Intelligence (розвідка на основі відкритих джерел)

UNICEF – United Nations International Children’s Emergency Fund (Дитячий фонд ООН)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблема протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх на сучасному етапі набуває особливої актуальності з огляду на трансформацію форм його прояву під впливом соціальних, технологічних і глобалізаційних процесів. Сексуальне насильство щодо неповнолітніх є одним із найбільш небезпечних видів кримінальних правопорушень, оскільки посягає не лише на статеву свободу та статеву недоторканність дитини, але й завдає істотної шкоди її психічному здоров'ю, моральному становленню та подальшій соціалізації. У зв'язку з цим ефективна протидія таким посяганням потребує не лише належного кримінально-правового реагування, а й комплексного кримінологічного дослідження причин, умов та засобів їх запобігання.

Актуальність проблеми посилюється в умовах воєнного стану, вимушеного переміщення населення, соціальної напруженості та послаблення традиційних механізмів соціального контролю. Зазначені обставини ускладнюють виявлення фактів сексуального насильства щодо неповнолітніх, підвищують його латентність та створюють додаткові ризики для найбільш уразливих категорій дітей. Водночас, стрімкий розвиток цифрових технологій та онлайн-комунікацій зумовив появу нових способів вчинення сексуальних посягань, зокрема кібергрумінгу, сексуальної експлуатації дітей в онлайн-середовищі та поширення матеріалів сексуального насильства над ними. Це актуалізує необхідність удосконалення традиційних кримінологічних підходів до запобігання таким правопорушенням.

Проблема має також інституційний вимір, оскільки ефективність протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх залежить від узгодженої діяльності правоохоронних органів, органів прокуратури, соціальних служб,

закладів освіти та охорони здоров'я. В умовах воєнного стану, масового переміщення дітей та зростання цифрових ризиків особливого значення набувають міжвідомча взаємодія, своєчасне виявлення потерпілих та забезпечення їх належного захисту.

Аналіз стану наукової розробленості проблематики засвідчує, що окремі її аспекти знайшли відображення у працях, присвячених кримінологічним, кримінально-правовим, криміналістичним, психологічним та організаційно-правовим питанням протидії сексуальним посяганням щодо неповнолітніх. Зокрема, фундаментальне теоретичне підґрунтя становлять наукові праці таких вітчизняних та зарубіжних учених, як В. М. Бурдін, О. І. Бугера, В.В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О.М. Джужа, В. М. Дрьомін, В.П. Ємельянов, Ю.В. Живова, Ю. О. Левченко, Т. В. Корнякова, В. А. Ліпкан, Н. З. Рогатинська, Д. О. Ричка, О. П. Рябчинська, О. В. Сачко, О. Л. Соколенко, Є. Л. Стрєльцов, В. В. Топчій, В. О. Туляков, С. Хантінгтон, В. І. Шакун, В. Ю. Шепітько, Н. С. Юзікова, Н.М. Ярмиш, О. М. Яхно та інших.

Важливе методологічне значення для дослідження становлять наукові здобутки Н. С. Юзікової, які присвячені як загальним кримінологічним проблемам захисту дитинства (монографії «Суспільство і злочинність неповнолітніх», «Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй»), так і вузькоспеціалізованим питанням охорони статевої недоторканності. Значну роль для формування теоретичних засад протидії посяганням на статеву недоторканність дітей мають праці О.М. Джужі «Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканності дитини», О.О. Дудорова «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (основні положення кримінально-правової характеристики)» та В.В. Василевича «Сексуальне насильство щодо дитини: латентність та шляхи подолання».

Окремі питання кримінальної відповідальності за посягання на статеву свободу та статеву недоторканність неповнолітніх розглядали С.В. Чмут у праці «Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості» та О.В. Письменська у дисертаційному дослідженні «Розбещення неповнолітніх: склад злочину та кримінально-правові засоби реагування». Проблеми злочинності неповнолітніх, її детермінації та трансформації в умовах війни висвітлено у працях Н.З. Рогатинської, І.П. Антонюк, С.В. Войтович «Сучасний науковий погляд на проблеми злочинності неповнолітніх в умовах війни», О.Л. Соколенко «Юридичні аспекти забезпечення правової стабільності на тимчасово окупованих територіях: виклики та шляхи подолання». Психолого-правові аспекти сексуальної злочинності досліджувалися О.В. Синєоким у працях «Психолого-правові проблеми кримінальної сексопатології» та «Ґенеза протидії сексуальній злочинності».

У сучасний період зазначена проблематика отримала подальший розвиток у працях Я.О. Дякіна «Окремі питання відповідальності за сексуальне насильство над дітьми», А.О. Зборщика «До питання щодо визначення родового об’єкту кримінального правопорушення, передбаченого статтею 156-1 Кримінального кодексу України», С.Ф. Денисова та Д.Є. Заїки «Кримінологічний портрет особи, засудженого за кримінальні правопорушення проти моральності у сфері статевих відносин», В.К. Коломійця «Кримінально-правова охорона дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства в Україні», В.В. Бобріченко та Ю.В. Живової «Імплементація норм Стамбульської конвенції в законодавство України: проблемні питання відповідності кримінальних та кримінально-процесуальних норм», а також Рички Д.О., Скачедуба С.А. «Міжнародне співробітництво правоохоронних органів щодо протидії порушенням прав дитини у цифровому середовищі та механізми його вдосконалення».

Таким чином, у вітчизняній науці сформовано вагоме теоретичне підґрунтя для дослідження кримінально-правових і кримінологічних засад протидії сексуальним посяганням щодо неповнолітніх. Водночас більшість наукових праць зосереджені на питаннях кримінально-правової кваліфікації, відповідальності, характеристиці особи правопорушника і потерпілої особи, детермінації сексуальної злочинності та окремих напрямах її запобігання. Натомість статева моральність як самостійна кримінологічна категорія, її зміст і структура, взаємозв'язок із категоріями статевої свободи та статевої недоторканності, а також її роль у механізмі детермінації сексуального насильства щодо дітей та системі його запобігання не отримали достатнього комплексного наукового опрацювання.

Особливого значення зазначена проблема набуває з огляду на те, що статева моральність може розглядатися як важливий соціально-ціннісний регулятор поведінки та складова превентивного впливу. Сформовані в суспільстві моральні орієнтири щодо неприпустимості сексуального насильства над неповнолітніми здатні сприяти формуванню належного рівня соціального контролю, особистого самоконтролю та своєчасному реагуванню на небезпечну поведінку. Тому кримінологічне дослідження статевої моральності має охоплювати не лише правові, а й соціальні, психологічні та ціннісні чинники протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх.

Необхідність такого дослідження зумовлена також ускладненням структури сексуальних посягань, підвищенням їх латентності та поширенням цифрових форм сексуальної експлуатації дітей. Це потребує комплексного підходу до запобігання, який поєднував би кримінально-правові, кримінологічні, соціальні, психологічні та морально-ціннісні засоби впливу.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання його результатів для вдосконалення кримінологічної політики у сфері захисту нповнолітніх, розвитку системи профілактики сексуального насильства,

підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії та вдосконалення діяльності правоохоронних органів, органів прокуратури, соціальних і освітніх установ.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження визначається поєднанням соціальних, правових і кримінологічних чинників, серед яких особливого значення набувають трансформація форм сексуального насильства щодо неповнолітніх під впливом воєнних та цифрових викликів, необхідність удосконалення системи його запобігання та недостатня наукова розробленість статевої моральності як кримінологічної категорії і чинника превенції сексуального насильства щодо неповнолітніх.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.04.2024 р. № 476, а також з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку правової науки, визначених Стратегією розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр., затвердженою постановою загальних зборів НАПрН України від 26.03.2021 р. № 12-21. Тематика дисертаційного дослідження відповідає положенням Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, Стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції до 2028 року, а також державній політиці у сфері запобігання та протидії насильству, захисту прав дитини й забезпечення її безпеки в умовах воєнного стану.

Дисертація відповідає дослідницькій темі кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара «Забезпечення реалізації та захист основних свобод, прав людини, національних інтересів держави в умовах гібридних загроз і безпекових викликів» (затвердженої рішенням ради юридичного факультету, протокол № 7 від 08.01.2025 р., номер держреєстрації 0125U002352)

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 12 від 27 червня 2023 року; уточнена протокол № 6 від 13 травня 2026 року).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є комплексне кримінологічне осмислення статевої моральності як соціально-правової категорії та визначення її ролі у протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх, а також розроблення науково обґрунтованого механізму профілактики таких злочинів на основі поєднання кримінально-правових, кримінологічних і соціально-правових підходів.

Для досягнення вказаної мети поставлено наступні *задачі:*

– розкрити теоретико-правову природу статевої моральності як соціально-правової категорії, визначити її зміст, структуру, основні функції та місце у механізмі кримінально-правової охорони статевої свободи і статевої недоторканності неповнолітніх;

– дослідити ґенезу та історико-правову трансформацію уявлень про статеву моральність і сексуальне насильство, виявити основні закономірності розвитку підходів до правового регулювання відповідальності за сексуальні посягання щодо неповнолітніх на різних історичних етапах;

– здійснити аналіз національної нормативно-правової бази протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх, визначити її відповідність міжнародним стандартам у сфері захисту прав дитини та обґрунтувати напрями її подальшого вдосконалення;

– провести порівняльно-правове дослідження механізмів протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх у законодавстві іноземних держав, визначити найбільш релевантні для України правові та організаційні практики й можливості їх адаптації до національної правової системи;

– здійснити кримінально-правову та кримінологічну характеристику кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої

недоторканності неповнолітніх, уточнити зміст і співвідношення відповідних понять як об'єктів кримінально-правової охорони та визначити їх взаємозв'язок із забезпеченням статевої моральності;

– проаналізувати стан, структуру та динаміку сексуального насильства щодо неповнолітніх в Україні у контексті забезпечення статевої моральності;

– сформувати кримінологічну характеристику та типологію особи злочинця, який вчиняє сексуальне насильство щодо неповнолітніх, у контексті забезпечення статевої моральності;

– визначити організаційно-правові засади та механізм запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх на міжнародному й національному рівнях;

– дослідити комплекс правових та інституційних механізмів запобігання сексуальним кримінальним правопорушенням щодо неповнолітніх;

– розкрити особливості правового забезпечення діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинів сексуального насильства стосовно неповнолітніх.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері охорони статевої свободи та статевої недоторканності, пов'язані з протидією сексуальному насильству щодо неповнолітніх.

Предметом дослідження є кримінологічні засади статевої моральності у протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх.

Методи дослідження. У процесі виконання дисертаційного дослідження застосовано комплекс загально філософських, загально наукових та спеціальних методів наукового пізнання, взаємопов'язане використання яких забезпечило всебічність і комплексність дослідження. Зокрема, *діалектичний метод* використано для дослідження статевої моральності як соціально-правового явища в динаміці його розвитку та у взаємозв'язку з кримінальним правом, моральними нормами і сучасними соціальними трансформаціями (розділи 1-3).

Системно-структурний метод застосовано для визначення структури статевої моральності, характеристики її етичного, соціального, психологічного та правового компонентів, а також з'ясування їх взаємозв'язку та ролі у механізмі кримінально-правового регулювання (підрозділ 1.1.). *Логіко-семантичний метод* використано для з'ясування змісту та співвідношення основних категорій дослідження, зокрема понять «статева моральність», «статева свобода», «статева недоторканність» та «сексуальне насильство», а також для формулювання відповідних авторських дефініцій (розділ 1 та підрозділи 2.1, 3.3.). *Метод узагальнення* застосовано для систематизації наукових підходів до розуміння статевої моральності, узагальнення наукових позицій щодо її ролі у запобіганні сексуальному насильству та формулювання теоретичних і прикладних висновків за результатами дослідження (розділи 1-3). *Порівняльно-правовий метод* використано для зіставлення міжнародних стандартів у сфері захисту неповнолітніх від сексуального насильства, зокрема положень Конвенції ООН про права дитини та Ланцаротської конвенції, із положеннями законодавства іноземних держав з метою визначення можливостей використання відповідного досвіду в Україні (підрозділи 1.3 та 1.4.). *Догматичний (формально-юридичний) метод* застосовано для дослідження змісту та системи норм кримінального законодавства України, що встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності, а також положень законодавства про прокуратуру, які визначають правовий статус і повноваження відповідних суб'єктів у сфері протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх (підрозділи 2.1 та 3.3.). *Ретроспективний метод* використано для дослідження генези сексуального насильства як соціально-правового явища та простеження еволюції суспільних і правових підходів до його оцінки та регулювання на різних історичних етапах (підрозділи 1.2.). *Кримінологічний метод* застосовано для комплексного дослідження детермінант сексуального насильства щодо неповнолітніх, визначення ролі статевої

моральності у його запобіганні, а також обґрунтування відповідних превентивних механізмів і моделей безпечної поведінки (розділ 3). *Статистичний метод* використано для оброблення, систематизації та аналізу даних судової та правоохоронної статистики щодо стану, структури й динаміки сексуальних кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх, а також соціально-демографічних характеристик осіб, засуджених за їх вчинення (підрозділи 2.2 та 2.3). *Метод типологізації* застосовано для розроблення авторської кримінологічної типології особи злочинця, який вчиняє сексуальне насильство щодо неповнолітніх (підрозділ 2.3.).

Нормативну основу дисертаційного дослідження становлять Конституція України, закони та кодекси України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори, угоди та конвенції. Теоретичну основу дослідження сформовано на підставі опрацювання вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, кримінологічних та соціально-правових концепцій і сучасних наукових підходів до захисту статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх, запобігання сексуальному насильству та формування ефективних механізмів його профілактики. При цьому враховано сучасні трансформації сексуальних ризиків і виклики, пов’язані з розвитком цифрового середовища.

Емпіричну основу дисертаційного дослідження становлять матеріали правової публіцистики, звіти, аналітичні огляди та доповіді спеціалізованих установ Організації Об’єднаних Націй, Дитячого фонду ООН, Ради Європи та Національного центру пошуку та експлуатації дітей, присвячені поширенню сексуального насильства, зокрема в цифровому середовищі. У дослідженні також використано статистичні й аналітичні матеріали Офісу Генерального прокурора України, Міністерства внутрішніх справ України та Державної судової адміністрації України, а також постанови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за період 2021-2025 роки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційному дослідженні на комплексному теоретико-прикладному рівні сформовано та обґрунтовано кримінологічні засади розуміння статевої моральності як одного із системоутворюючих чинників запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх. Запропонований підхід ґрунтується на поєднанні кримінально-правових, кримінологічних і соціально-правових положень та враховує сучасні суспільні трансформації, виклики воєнного часу і вплив цифровізації на характер та форми сексуальних посягань щодо неповнолітніх.

За результатами проведеного дослідження обґрунтовано та сформульовано сукупність нових наукових положень, висновків і пропозицій, які відображають основні результати дисертаційної роботи та визначають її наукову новизну, зокрема:

уперше:

– запропоновано концептуалізацію статевої моральності як кримінологічної категорії, що охоплює етичний, соціальний, психологічний та правовий компоненти, відображає суспільні уявлення про допустимі межі сексуальної поведінки та може використовуватися як один із критеріїв оцінювання суспільної небезпеки сексуальних діянь у процесах кримінально-правового регулювання та кримінологічної превенції;

– розроблено авторську типологію осіб, які вчиняють сексуальне насильство щодо неповнолітніх, сформовану на основі узагальнення кримінологічних, криміналістичних і судово-статистичних даних, у межах якої виокремлено сімейний (довірчий), цифровий (технологічний), ситуативний, рецидивний та неповнолітній типи, що дає змогу диференціювати напрями профілактики та особливості реагування на відповідні кримінальні правопорушення;

– обґрунтовано модель спеціалізованого Координаційного центру з питань запобігання сексуальним злочинам щодо неповнолітніх при Національній поліції України, визначено його основні завдання та напрями діяльності з урахуванням функціональних підходів, реалізованих у діяльності Національного центру із зниклих та експлуатованих дітей (NCMEC, США) та Командування захисту дітей від експлуатації в мережі (CEOP, Велика Британія);

– сформульовано пропозиції щодо законодавчого врегулювання статусу ювенального прокурора та визначення кола правоохоронних органів, взаємодія яких підлягає координації органами прокуратури під час запобігання та розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх;

удосконалено:

– теоретико-правові підходи до розмежування змісту статевої свободи та статевої недоторканності, з урахуванням вікових, психологічних та інших особливостей здатності особи до усвідомленого волевиявлення, а також соціально-моральних критеріїв допустимості сексуальної поведінки;

– положення щодо ролі статевої моральності у процесах криміналізації сексуальних діянь, зокрема щодо її значення як ціннісного орієнтира під час визначення суспільної небезпеки відповідних діянь та меж кримінально-правового втручання у сферу статевих відносин;

– напрями вдосконалення національного нормативно-правового забезпечення протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх, зокрема в частині систематизації та консолідації відповідних нормативних положень, запровадження спеціалізації адвокатів, які надають правничу допомогу неповнолітніх – жертвам сексуального насильства, та розроблення єдиного національного плану дій у сфері запобігання і протидії сексуальному насильству, сексуальній експлуатації неповнолітніх та дитячій порнографії;

– систему заходів запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх, диференційовану за загальносоціальним, спеціально-кримінологічним, індивідуальним та віктимологічним рівнями, з урахуванням кримінологічних характеристик і типологічних особливостей осіб, які вчиняють відповідні кримінальні правопорушення;

– підходи до використання статевої моральності як інструменту кримінологічної превенції сексуального насильства щодо неповнолітніх, зокрема шляхом її розгляду як нормативно-ціннісного орієнтира формування безпечної поведінки неповнолітніх та інших учасників статевих відносин, у тому числі в умовах цифровізації суспільства;

дістали подальшого розвитку:

– наукові положення щодо взаємозв'язку моралі, права та соціального контролю у сфері статевих відносин, зокрема щодо забезпечення балансу між реалізацією статевої свободи особи та необхідністю належного захисту прав і законних інтересів неповнолітніх;

– наукові підходи до визначення впливу цифровізації на трансформацію форм сексуальної віктимізації неповнолітніх, а також положення щодо необхідності адаптації кримінально-правових, кримінологічних та організаційних механізмів протидії таким проявам до специфіки цифрового середовища;

– порівняльно-правові дослідження механізмів запобігання та протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх, зокрема шляхом систематизації зарубіжного законодавства та практик діяльності спеціалізованих інституцій і визначення положень, перспективних для врахування у національній системі протидії таким кримінальним правопорушенням.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання у:

– *науково-дослідній сфері* – як методологічне підґрунтя для подальшого дослідження проблематики статевої моральності як кримінологічної категорії, механізмів сексуальної віктимізації, детермінант сексуальних кримінальних правопорушень та сучасних підходів до їх запобігання (акт упровадження у наукову діяльність Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара від 14 травня 2026 р.);

– *правотворчій діяльності* – при вдосконаленні положень Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, Закону України «Про прокуратуру» щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності, законодавчому визначенні статусу ювенального прокурора, а також розробленні нормативно-правових актів у сфері запобігання сексуальному насильству з урахуванням міжнародних стандартів і сучасних викликів;

– *правозастосовній практиці* – для підвищення ефективності практичної реалізації механізму запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх у діяльності правоохоронних органів і суду під час кваліфікації, розслідування та розгляду відповідних кримінальних правопорушень, розробленні превентивних заходів і державних та регіональних програм захисту неповнолітніх, а також обґрунтуванні створення при Національній поліції України спеціалізованого Координаційного центру з питань запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх (акт упровадження у практичну діяльність Дніпропетровської обласної прокуратури від 19 червня 2026 р.);

– *навчальному процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Запобігання злочинності у контексті глобалізації», «Концептуалізація насильства і толерантності як феномен розвитку сучасного суспільства», а також у процесі підготовки навчально-методичних матеріалів підручників за даним напрямом.

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, одержані здобувачем особисто. У спільній науковій публікації здобувачем визначено мету і завдання дослідження, здійснено аналіз стану наукової розробленості проблематики, запропоновано авторські підходи до вдосконалення правового регулювання та сформульовано відповідні наукові висновки.

Висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, відповідають її змісту, узгоджуються з поставленими завданнями та ґрунтуються на результатах проведеного дослідження.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднено дисертантом на таких всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Забезпечення принципів поваги, захисту та реалізації права дитини у цифровому середовищі» (м. Дніпро, 2023 р.); «Актуальні проблеми кримінального права і процесу та шляхи їх вирішення» (м. Ірпінь, 2025 р.); «Актуальні питання кримінального права, процесу та криміналістики під час воєнного стану» (м. Київ, 2026 р.).

Публікації. Основні наукові положення, висновки та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 7 наукових публікаціях, підготовлених дисертантом одноосібно та у співавторстві, з яких 4 статті опубліковано у наукових фахових виданнях України, 3 – у матеріалах всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 304 сторінки, з них основний текст – 243 сторінки, список використаних джерел – 31 сторінка (288 найменувань) та додатків.

Під час підготовки дисертаційного дослідження технології штучного інтелекту застосовувалися виключно як допоміжний інструмент для мовно-

стилістичного редагування, вдосконалення структури викладу та технічного формування таблиць на основі первинних офіційних статистичних даних, попередньо зібраних та верифікованих авторкою. Формулювання наукових положень, аналіз матеріалів, перевірка достовірності інформації, висновки, рекомендації та відповідальність за зміст належать авторці.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАТЕВОЇ МОРАЛЬНОСТІ ТА ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Статева моральність як соціально-правова категорія: теоретичні засади, структура та роль у протидії сексуальному насильству

Статева моральність належить до фундаментальних категорій, що формуються на перетині історичного досвіду, культурних традицій, етичних уявлень та нормативних моделей регулювання статевої поведінки. Її зміст не можна назвати статичним або універсальним, оскільки суспільні уявлення про допустимість, забороненість чи небезпечність певних сексуальних дій змінювалися разом із еволюцією соціальних інститутів, норм моралі, ролі особи в суспільстві та рівнем розвитку права. Саме тому статеву моральність доцільно розглядати не лише як культурний або морально-етичний феномен, а, насамперед, як правову категорію, що визначає підходи до криміналізації суспільно небезпечних діянь у сфері статевих відносин [121].

Аналіз історичного розвитку людських спільнот дає підстави стверджувати, що регламентація сексуальної поведінки належить до найдавніших форм соціального впорядкування. Первісні суспільства формували норми та заборони, спрямовані на визначення допустимих моделей інтимної поведінки, забезпечення продовження роду, запобігання конфліктам, охорону дітей та підтримання суспільної рівноваги.

Надалі ці норми набули релігійного змісту, а згодом і нормативного оформлення у звичаях та правових текстах. У правових системах Стародавнього Сходу, античності та середньовіччя статева моральність визначалася у вигляді

сукупності вимог, що регламентували допустимі або заборонені форми статевої поведінки та визначали санкції за порушення встановлених правил [52].

Культурно-історична варіативність уявлень про сексуальність зумовила істотні відмінності у правових підходах до регулювання статевої поведінки. Тому статева моральність завжди була похідною від конкретного соціокультурного контексту, а її правовий зміст формувався як відображення уявлень суспільства про гідність, честь, сором, обов'язок, сім'ю та місце особи в системі соціальних відносин.

На межі XIX–XX століть відбувся перехід до нового етапу осмислення сексуальності та її соціального регулювання. Праці І. Блоха, З. Фрейда, Г. Елліса, М. Фуко, Д. Вікса та інших дослідників сприяли розгляду сексуальності як суспільного явища, на яке впливають культурні норми, моральні обмеження та механізми соціального контролю [246; 261; 259; 260; 286]. І. Блох заклав основи наукового дослідження соціально-історичних аспектів сексуальності, З. Фрейд розкрив психологічні закономірності її розвитку, Г. Елліс здійснив комплексний аналіз сексуальних норм і практик, а М. Фуко дослідив механізми інституційного та правового регулювання сексуальності. Д. Вікс простежив взаємозв'язок політики, суспільних рухів і права у формуванні норм статевої поведінки.

Особливе методологічне значення має підхід М. Фуко, відповідно до якого сексуальність стає об'єктом суспільного аналізу та регулювання через її систематизацію у релігійних, медичних, юридичних і наукових текстах. Саме така «текстуалізація» формує межі дозволеного та забороненого, уявлення про нормальність і небезпечність певних практик та їх соціальну прийнятність [260]. Для кримінального права це має принципове значення, оскільки свідчить про залежність правового регулювання сексуальної поведінки від рівня розвитку суспільної свідомості та уявлень про соціальну небезпеку.

Суттєву роль у теоретичному осмисленні статевої моральності відіграли соціологічні та філософські концепції О. Конта, Е. Дюркгейма, М. Вебера, Г.

Спенсера та Дж. Мілля, які розглядали мораль як соціальний регулятор поведінки, що забезпечує інтеграцію та стабільність суспільства. Зокрема, О. Конт пов'язував мораль із соціальною згуртованістю, Е. Дюркгейм розглядав її як «соціальний факт», М. Вебер досліджував вплив цінностей на соціальну дію та право, а Дж. Мілль обґрунтував межі допустимого втручання у приватну сферу через принцип недопущення шкоди іншому [250; 251; 285; 253].

Слід зазначити, що питання моральності досліджували такі українські вчені як М. Тофтул, О. Костенко, Б. Одайник, О. Дудоров, В. Клименко, М. Мельник, В. Тютюгін, підкреслюючи її роль як критерій суспільної небезпеки злочину та фундаменту правової культури [93]. Зокрема, М. Тофтул визначає моральність як суспільні відносини, що ґрунтуються на загальноприйнятих правилах взаємної поваги, розмежуванні соціального й інтимного аспектів життя та повазі до моральних цінностей суспільства [222]. О. Костенко зазначає, що моральність у загальному розумінні відображає діалектичний зв’язок права і моралі [93]. На думку Б. Одайника, моральність є порядком поводження особи, що визначається її ставленням до моральних норм, які слугують своєрідним бар’єром між прийнятною та аморальною поведінкою. Як приклад можна навести більшість складів злочинів розділу XII КК України, для яких характерним є усвідомлення особою публічного характеру своєї поведінки та її суперечності усталеним моральним нормам, а також можливості її негативної оцінки суспільством [138]. В. Тютюгін зазначає, що моральність у кримінальному праві є соціальною цінністю, яка, поряд із правопорядком, визначає межі криміналізації діянь [224].

У словниках та енциклопедичних виданнях філософського й загального призначення моральність розглядається як форма суспільної свідомості та сукупність історично змінних принципів, правил і норм, що регулюють поведінку людей у суспільстві [226, с. 543]. У спеціальній юридичній літературі спостерігається ототожнення категорій «мораль» та «моральність», зокрема

через визначення суспільної моралі як сукупності поглядів, уявлень і правил, що визначають поведінку та моральні якості людини, необхідні для нормального суспільного життя [95, с. 293; 99, с. 327; 98, с. 254]. Такий підхід звужує зміст моральності, фактично зводячи її до зовнішньої системи соціальних приписів, тоді як вона охоплює також внутрішні ціннісні орієнтації особистості.

В.А. Бачинін вважає, що моральність – це система нормативних приписів, що стоять на сторожі таких універсальних цінностей буття як життя, свобода і гідність кожної людини, незалежно від її приналежності до будь-якої із спільнот або положення в середині системи соціальної ієрархії [2, с. 281-282].

На ґрунті таких теоретичних підходів поступово формується правове розуміння статевої моральності як складної системи етичних і правових норм, що визначають суспільно допустимі моделі статевої поведінки. У кримінально-правовому аспекті статева моральність має подвійну природу: з одного боку, вона визначає межі дозволеної сексуальної поведінки, а з іншого – слугує критерієм оцінки суспільної небезпеки діянь, спрямованих проти статевої свободи та статевої недоторканності. Саме через неї суспільство визначає, які сексуальні дії становлять загрозу особі, сім'ї та суспільству в цілому і які форми поведінки потребують кримінально-правової реакції.

У цьому контексті надзвичайно важливим є розмежування таких ключових категорій як статева свобода та статева недоторканність. Перша стосується сфери автономного волевиявлення дорослої особи, яка здатна самостійно приймати рішення щодо власної сексуальної поведінки за умови, що така поведінка не порушує права та інтереси інших осіб. Друга має абсолютний характер і передбачає недопустимість будь-яких сексуальних дій щодо осіб, які в силу віку, психічного чи фізичного стану не здатні усвідомлено формувати сексуальний вибір. Така диференціація дає змогу точніше визначити об'єкт кримінально-правової охорони та виокремити кримінально значущі дії, що становлять загрозу суспільній безпеці й моральному порядку [121].

Усвідомлення статевої свободи та статевої недоторканності, як об'єктів кримінально-правової охорони, потребує врахування здобутків вітчизняного вчення про об'єкт злочину. Зокрема, В.П. Ємельянов, критично переосмислюючи усталене розуміння об'єкта злочину як суспільних відносин, обґрунтовує, що об'єктом кримінально-правової охорони виступають правоохоронювані інтереси, соціальні цінності (блага), яким злочинним посяганням заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди [142]. За такого підходу статева свобода й статева недоторканність постають як самостійні соціальні цінності, що перебувають під охороною кримінального закону, а статева моральність як ціннісно-нормативне підґрунтя їх охорони.

Слід зазначити, що проблематику кримінально-правової охорони моральності, статевої свободи та статевої недоторканності особи ґрунтовно досліджували також О.О. Дудоров, А.В. Ландіна, М.І. Хавронюк та інші українські науковці, у працях яких сформульовано теоретичні засади криміналізації посягань у цій сфері та окреслено зміст відповідних об'єктів кримінально-правової охорони [34; 123; 133].

Статева моральність як правова категорія має комплексну структуру, що охоплює взаємопов’язані етичний, соціальний, психологічний та правовий компоненти. Їх поєднання забезпечує формування ціннісно-нормативних критеріїв оцінки статевої поведінки та визначає зміст кримінально-правової охорони у цій сфері.

Узагальнюючи наведені підходи, доцільно зазначити, що статева моральність у кримінологічному вимірі постає не лише як етико-соціальний феномен, але і як самостійна кримінологічна категорія, що має системний характер і формується у взаємодії етичного, соціального, психологічного та правового компонентів. У такому розумінні вона виконує функцію критерію оцінки суспільної небезпеки сексуальних діянь, оскільки дає змогу визначити, які форми поведінки становлять загрозу для особи та суспільства і потребують

кримінально-правового реагування. Водночас, статева моральність визначає межі допустимої сексуальної поведінки, виступаючи ціннісною основою кримінально-правового регулювання у сфері статевих відносин [121].

Правова інтерпретація статевої моральності залежить від соціальних реалій, домінуючих моральних норм і рівня захищеності особи. У сучасних умовах вона набуває гуманістичного змісту, орієнтованого на забезпечення свободи, честі, гідності та недоторканності людини, особливо дитини, а також на її захист від сексуальної експлуатації та насильства.

Значний вплив на сучасне розуміння статевої моральності мають міжнародно-правові акти, що визначають стандарти захисту прав людини, зокрема Конвенція ООН про права дитини [85] та Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція) [87]. У цих документах закріплено принцип пріоритетності інтересів дитини, що передбачає створення державою умов для захисту неповнолітніх від сексуальних посягань. Такі посягання визнаються не лише незаконними, а й такими, що суперечать моральній сутності дитинства. Відтак міжнародні стандарти формують орієнтири для кримінального законодавства та зумовлюють розвиток правових механізмів протидії сексуальному насильству й експлуатації.

В українському законодавстві, зокрема в розділі IV КК України [102], імплементовано вищезазначені міжнародні підходи та визначено статеву свободу і статеву недоторканність як об'єкти кримінально-правової охорони. Водночас кримінально-правові норми відображають і моральний аспект, що полягає у прагненні суспільства забезпечити неповнолітнім захист від сексуального насильства та експлуатації. Хоча поняття «статева моральність» безпосередньо у кримінальному законі не сформульоване, його зміст імпліцитно відображений у системі заборон, спрямованих на охорону статевої свободи й недоторканності. Таким чином, можна говорити про нормативне ядро статевої моральності,

формально не визначене законодавцем, але системно закріплене сукупністю кримінально-правових заборон.

Сучасні суспільні процеси, зокрема цифровізація, глобальна мобільність, зміна моделей соціальної комунікації істотно впливають на трансформацію статевої моральності та створюють нові виклики для правового захисту неповнолітніх. Доступ дітей до неадаптованої інформації сексуального характеру, використання цифрових платформ для встановлення контакту з неповнолітніми, поширення кібергрумінгу, секстингу та інших небезпечних практик зумовлюють необхідність переосмислення традиційних механізмів охорони статевої свободи та недоторканності. У цих умовах статева моральність відіграє роль не лише етичного орієнтира, але й інструмента правової оцінки нових форм ризиків, що виникають у цифровому середовищі. Вона визначає необхідність адаптації кримінального права до специфіки онлайн-взаємодії, а також посилення превентивних механізмів, спрямованих на забезпечення безпеки дітей у кіберпросторі.

Під впливом цифрових трансформацій відбувається і зміна уявлень про межі приватності та інтимності, що потребує розроблення нових підходів до правового захисту неповнолітніх. Статева моральність у таких умовах має відігравати роль своєрідного «нормативного фільтра», що дозволяє оцінити суспільну небезпечність тих або інших форм поведінки, які раніше не були поширеними або не викликали правової уваги. Таким чином, статева моральність постає не лише історично зумовленим явищем, а й динамічною правовою категорією, здатною адаптуватися до нових реалій [199].

З психологічної та кримінологічної точок зору трансформація статевої моральності в умовах тотальної цифровізації глибоко пояснюється через призму концепції «морального відсторонення» (moral disengagement), обґрунтованої відомим психологом Альбертом Бандурою [245]. Ця теорія розкриває соціально-когнітивний механізм, за допомогою якого індивіди, що в повсякденному житті

дотримуються загальноприйнятих моральних норм і демонструють соціально схвальну поведінку, виявляються здатними вчиняти тяжкі сексуальні посягання щодо дітей у віртуальному просторі.

Специфіка кіберсередовища сприяє штучному зняттю внутрішніх моральних бар'єрів та нейтралізації почуття провини. Відсутність безпосереднього фізичного контакту з жертвою створює у правопорушника ілюзію «нереальності» шкоди або її мінімізації. У свідомості злочинця відбувається своєрідна дегуманізація потерпілого: дитина перестає сприйматися як жива людина, яка страждає, натомість трансформуючись у знеособлений цифровий об'єкт: набір пікселів, відеофайл чи зображення на екрані.

Застосовуючи такі механізми морального відсторонення, як розпорошення відповідальності (оскільки контент у мережі споживають і поширюють тисячі інших користувачів) та виправдання власних дій (ілюзія «злочину без жертви»), правопорушник легітимізує свою участь у цифровому грумінгу чи обігу матеріалів сексуального насильства над дітьми (CSAM). Відтак у кіберпросторі статева моральність зазнає глибокої деформації, що ставить перед кримінальним правом нове завдання: система правової протидії має бути орієнтована не лише на технологічне виявлення злочинця, але й на руйнацію цих когнітивних механізмів виправдання, чітко закріплюючи рівнозначність реального та віртуального сексуального насильства [245].

У цьому зв'язку важливим є питання правової природи статевої моральності та її впливу на визначення меж криміналізації сексуальних посягань. У сучасній теорії кримінального права криміналізація розглядається як процес, що має ґрунтуватися на чітких критеріях, серед яких вагоме місце займають соціальна шкідливість діяння, рівень суспільної небезпеки та відповідність моральним цінностям, що визначають загальноприйняті межі інтимної поведінки. Саме статева моральність виступає тією ціннісною основою, яка дозволяє визначити, які форми сексуальної активності є неприйнятними та

потребують кримінально-правового втручання. Вона забезпечує легітимність криміналізації, оскільки обґрунтовує, чому певні дії повинні бути позбавлені суспільної толерантності та визнані злочинними.

Функціональне значення статевої моральності у кримінальному праві полягає в тому, що вона відображає моральні межі, порушення яких створює загрозу безпеці особи чи суспільства. У сфері статевих відносин такі межі пов’язані, передусім, із віком, згодою, недопустимістю насильства, примусу, залежності та експлуатації. Особливого значення це набуває щодо дітей, оскільки сексуальні посягання порушують не лише їх тілесну недоторканність, а й умови належного морального та психологічного розвитку.

Специфіка статевої моральності як об’єкта охорони зумовлена тісним зв’язком статевих відносин з особистою ідентичністю, гідністю та свободою людини, що потребує балансу між особистою автономією та суспільними інтересами. Щодо дітей такий баланс передбачає підвищений рівень правового захисту, оскільки вони потребують спеціальних гарантій безпеки у сфері інтимних відносин.

Статева моральність є не лише моральним і культурним явищем, а й правовим критерієм визначення суспільно небезпечної поведінки. Її значення проявляється, зокрема, у використанні кримінальним законодавством оціночних понять, пов’язаних із сексуальними посяганнями, що дає змогу враховувати різноманітність форм суспільно небезпечної поведінки.

Водночас сучасне розуміння статевої моральності формується під впливом кримінологічних досліджень, які враховують психологічні, соціальні, культурні та технологічні чинники сексуальних посягань, зокрема щодо неповнолітніх у цифровому середовищі. Це зумовлює необхідність комплексного підходу до їх попередження, важливою складовою якого є формування безпечних моделей статевої поведінки та належного рівня статевої культури.

Особливе місце у структурі статевої моральності займає формування статевої культури та сексуальної грамотності неповнолітніх. В умовах широкої доступності інформації та цифрових ризиків вона визначає не лише межі забороненого, а й орієнтири безпечної сексуальної поведінки, передбачаючи інформування дітей про ризики, формування навичок безпечної поведінки у цифровому середовищі та поваги до власної й чужої гідності. У цьому контексті кримінальне право та система освіти мають виступати взаємодоповнювальними елементами реалізації превентивної функції статевої моральності [121].

Загалом, сучасне розуміння статевої моральності має багаторівневий характер і поєднує нормативні, етичні, соціально-психологічні та кримінально-правові компоненти. Вона проявляється не лише у встановленні меж забороненої поведінки, а й у формуванні позитивних орієнтирів, заснованих на повазі, недоторканності, добровільності та усвідомленості сексуальних стосунків. Щодо неповнолітніх це передбачає позитивні обов’язки держави зі створення безпечних умов розвитку, формування навичок самозахисту, підвищення правової грамотності та реалізації освітніх і правових превентивних заходів.

Важливо підкреслити, що статева моральність у кримінально-правовому аспекті проявляється не лише через систему заборон, а й через формування позитивних орієнтирів поведінки, на яких ґрунтується безпека неповнолітніх, та позитивних обов'язків держави щодо створення умов, необхідних для безпечного розвитку особи. З одного боку, вона визначає межі, за які суспільство не дозволяє виходити, оскільки такі дії є небезпечними та посягають на базові цінності. З іншого боку, статева моральність визначає загальні стандарти взаємодії між людьми, які базуються на принципах поваги, недоторканності особи, добровільності та усвідомленості сексуальних стосунків, і є основою для оцінки того, що вважається криміналізованим діянням, а що свободою дорослої людини. Реалізація зазначених обов'язків держави охоплює формування навичок самозахисту від сексуальних ризиків, підвищення правової грамотності у сфері

сексуальної безпеки, державні освітні програми та систему правового виховання, що забезпечують відповідальне ставлення до інтимної сфери та чітке розуміння меж допустимої поведінки.

Розглядаючи статеву моральність у її взаємозв'язку з кримінальним правом, слід наголосити, що саме моральні уявлення про належність поведінки визначають, які діяння становлять загрозу для інтересів суспільства й особи. Наприклад, інтимні стосунки між дорослими за взаємною згодою не містять ознак суспільної небезпеки й не потребують правового втручання. Натомість сексуальні дії щодо осіб, які не досягли віку сексуальної згоди або перебувають у стані безпорадності, становлять безумовну небезпеку, оскільки порушують фундаментальні моральні засади та ставлять під загрозу фізичний і психологічний розвиток дитини. Саме через це законодавець особливо охороняє статеву недоторканність неповнолітніх, а будь-які посягання на неї відносить до найтяжчих злочинів проти статевої свободи.

Формування статевої моральності забезпечується взаємодією сім’ї, освіти, релігійних організацій та держави, які впливають на засвоєння уявлень про інтимність, тілесність, межі допустимої поведінки та повагу до гідності особи. У сучасних умовах ці впливи доповнюються кримінально-правовими та освітніми механізмами захисту статевої свободи й недоторканності.

Важливе значення для розвитку статевої моральності має зміна правового статусу дитини, яка нині розглядається як самостійний носій прав. Конвенція ООН про права дитини закріплює право дитини на захист від сексуальної експлуатації та насильства [85], що зумовлює необхідність поєднання кримінально-правового реагування з превентивними заходами.

Окремим чинником формування статевої моральності є цифрове середовище, у якому соціальні мережі, цифровий контент та онлайн-комунікація впливають на поведінкові моделі неповнолітніх і створюють нові ризики сексуальної віктимізації. Це зумовлює необхідність розвитку механізмів

кібербезпеки та адаптації кримінально-правових засобів захисту дітей до цифрових викликів.

Таким чином, сучасний розвиток кримінального права у сфері сексуальних посягань характеризується посиленням охоронної та превентивної спрямованості, орієнтованої не лише на реагування на вчинене посягання, а й на запобігання сексуальному насильству, захист морального та психологічного розвитку дитини і забезпечення її безпеки.

Узагальнюючи вище викладене можна дійти висновку, що статева моральність у кримінально-правовому вимірі є складною, динамічною системою етичних і нормативних координат, яка виконує роль базового критерію для визначення суспільної небезпеки діянь у статевій сфері та легітимізації їх криміналізації. Трансформуючись під впливом історичних, соціокультурних та новітніх технологічних викликів, вона зберігає свою незмінну телеологічну сутність, захист людської гідності, підтримання інтегрованості суспільства та убезпечення найбільш вразливих його членів. В умовах тотальної цифровізації та гуманізації кримінального законодавства статева моральність поступово еволюціонує від суто репресивного мірила до фундаментальної основи превентивної політики. Вона формує той ціннісний базис, на якому ґрунтується баланс між автономним правом повнолітньої особи на статеву свободу та абсолютним обов'язком держави гарантувати статеву недоторканність неповнолітніх, забезпечуючи їх захист від будь-яких форм сексуальної експлуатації як у фізичному, так і у віртуальному вимірах [121].

1.2. Ґенеза та історико-правовий розвиток явища сексуального насильства

Сексуальне насильство, як соціальне явище, супроводжує людство протягом усієї його історії, а правові підходи до його оцінки відображали панівні

у відповідну епоху уявлення про мораль, сім'ю та статус особи. У найдавніших правових системах Месопотамії, Стародавнього Єгипту та Індії сексуальні посягання нерідко розглядалися через призму майнових, сімейних або релігійних інтересів, а захист залежав від соціального статусу потерпілої особи. Водночас, саме поява перших правових заборон стала початковим етапом формування механізмів охорони статевої недоторканності.

Подальший розвиток релігійних, філософських і правових учень поступово змінив підходи до сексуального насильства – від його сприйняття як порушення моральних чи сімейних норм до визнання посяганням на особисті права і свободи людини. Особливо важливим стало формування уявлення про дитину як самостійного носія прав, що зумовило необхідність її підвищеного захисту від сексуальних посягань. Таким чином, історична еволюція кримінально-правової заборони сексуального насильства відображає загальну трансформацію від статусно-залежної моделі охорони до сучасної людиноцентричної моделі, заснованої на повазі до гідності, статевої свободи та недоторканності особи.

З часом, під впливом релігійних учень та ідей Просвітництва, ставлення до сексуального насильства трансформувалося – від його сприйняття переважно як порушення моральних, сімейних чи релігійних норм до визнання посяганням на права і свободи людини. Ця еволюція відображає поступове утвердження гендерної рівності та визнання дитини самостійним носієм прав, що потребує підвищеного захисту. Аналіз правових пам'яток від Кодексу Хаммурапі до сучасних міжнародних актів засвідчує перехід від переважно репресивного реагування до комплексного підходу, орієнтованого також на захист потерпілих і запобігання сексуальному насильству.

Кодекс Хаммурапі (близько 1750 р. до н. е.) містив одні з найдавніших писемних норм щодо сексуальних посягань. Зокрема, § 130 передбачав суворе покарання за насильницькі статеві зносини з нареченою іншого чоловіка, визнаючи її невинуватою. Водночас, такі норми відображали патріархальну

структуру суспільства, поширювали захист переважно на вільних жінок і не містили окремої регламентації сексуального насильства щодо дітей. Тому їх значення полягає, передусім, у фіксації ранньої спроби правового обмеження сексуального насильства, а не у сформованому захисті статевої свободи та недоторканності дитини.

Пізніше, у Стародавньому Римі, ще одним важливим кроком щодо кодифікації норм, що стосувалися у тому числі сексуального насильства, став Закон XII таблиць (451-450 роки до н.е.) [140, с.16-17].

Слід зазначити, що цей кодекс був досить фрагментарним і більше зосереджувався на процесуальних та майнових питаннях, але він заклав основи римського права, яке згодом розвинуло норми щодо сексуальних злочинів. Прямих детальних статей про зґвалтування як злочин проти особистості в ньому не було. Римське право загалом розрізняло «stuprum» (незаконний сексуальний зв'язок поза шлюбом) та «raptus» (викрадення з метою зґвалтування або примусу до шлюбу) [241].

Проте як і у Кодексі Хаммурапі, захист стосувався переважно вільних громадян, тоді як раби та іноземці залишалися поза дією закону. Жінки розглядалися як власність батька чи чоловіка, тому сексуальне насильство часто трактувалося як порушення майнових прав. Наприклад, згода жінки не була ключовим фактором; важливішою була честь родини чи соціальний статус жертви.

Ще одним раннім джерелом, що регулював питання злочинів проти статевої моралі та недоторканності, став Закон Мойсея (Тора). Традиційно його виникнення пов'язують із пророком Мойсеєм у XIII ст. до н. е. Проте правові розпорядження, що увійшли до старозавітних книг Біблії (зокрема, Ісход та Левіт), були остаточно сформульовані та кодифіковані в Іудейському царстві у період IX-V століття до н. е.

Стародавні правила, приписувані пророку Мойсею, визначали організацію староєврейського суспільства на національно-релігійних засадах. Важливе місце посідали Десять заповідей, які поєднували морально-релігійні та нормативні засади поведінки. Закон Мойсея детально регулював сексуальні відносини, забороняючи перелюбство, інцест, статеві зв'язки з близькими родичами та інші форми сексуальної поведінки, що суперечили тогочасним релігійним нормам; за окремі діяння передбачалася смертна кара або вигнання [4]. Водночас, ці положення відображали патріархальний характер суспільства, у якому сексуальні посягання переважно сприймалися як порушення релігійних і сімейних норм, а не як посягання на права особи. Проте окреме врахування згоди потерпілої свідчить про певне врахування її волі, хоча механізми захисту залишалися обмеженими.

Подібні норми містилися у Законах Ману, які встановлювали відповідальність за перелюбство, домагання чужих жінок, зґвалтування та інші сексуальні посягання. У главі VIII перелюбство охоплювало, зокрема, таємну бесіду з чужою дружиною, загравання та дотики до її одягу чи прикрас, а покарання за нього передбачало «смертну кару для представників всіх варн, окрім брахманів» [51]. Статтею 364 зґвалтування визначалося як насильницьке збезчещення дівчини, за яке винний підлягав тілесному покаранню: «Хто збезчестить дівчину проти її волі, той негайно підлягає тілесному покаранню» [51]. Отже, ці правові пам'ятки засвідчують поступове формування правових заборон сексуальних посягань, хоча їх зміст залишався тісно пов'язаним із релігійними нормами, соціальною ієрархією та патріархальними уявленнями.

Жодних розмежувань між перелюбством і зґвалтуванням (позбавлення честі дівчини проти її волі) не проводилося.

У Київській Русі (IX-XIII століття) правова система формувалася під впливом звичаєвого права, християнських норм (після хрещення Русі в 988 році) та візантійського законодавства. Основним правовим документом була «Руська

Правда», створена за часів Ярослава Мудрого (XI століття) і доповнена його наступниками. В тексті Руської Правди можна умовно виділити окремі види злочинів: проти церкви, проти особи, майнові злочини, злочини проти сім'ї та моральності [230].

Разом з тим, у вищезазначеному документі були відсутні норми, які б встановлювали відповідальність за діяння проти статевої свободи чи недоторканості особи. У Київській Русі сексуальні стосунки намагалися регулювати церковним законодавством. Взагалі слід зазначити, що релігія відігравала значну роль у формуванні законодавства щодо сексуального насильства, здійснюючи вплив на правові норми, суспільні уявлення та моральні стандарти.

У Церковному статуті князя Володимира, зокрема у статті 9, до предмету церковної юрисдикції відносилися справи порушення заборони статевих зносин у колі близьких родичів «що у племені та у сватавстві поимуться» [209].

Церковний статут Ярослава містив розширений перелік правопорушень у сфері статевих відносин, зокрема забороняв кровозмішення, скотолозтво, перелюбство, а також «умикання» і «пошибання» боярських дружин та дочок. Статтями 15, 22-28 передбачалася відповідальність за кровозмішення, переважно у формі штрафу, розмір якого залежав від ступеня спорідненості; окремо встановлювалася відповідальність за статевий зв'язок хрещених батьків (ст. 13) та інші статеві правопорушення [211].

Порівняно з Кодексом Хаммурапі, Законом Мойсея та Законами XII таблиць, «Руська Правда» і церковні статути поєднували звичаєві, соціальні та християнські норми, пов'язуючи сексуальні правопорушення переважно із сімейною честю, соціальним статусом і релігійними уявленнями. Водночас, сексуальне насильство не виокремлювалося як самостійний злочин, а неповнолітні не визначалися окремими об'єктами кримінально-правової охорони.

У подальшому розвиток правового регулювання на українських землях відбувався під впливом законодавства держав, до складу яких вони входили. Важливим етапом став період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського (XIV–XVII ст.), коли відбувся перехід від переважно звичаєвого регулювання до системної кодифікації. Її основу становили три редакції Литовського статуту – 1529, 1566 та 1588 років, положення яких заклали важливі понятійні та процесуальні засади подальшого розвитку кримінального законодавства щодо статевих посягань на українських землях.

Литовські статути видавалися тричі: у 1529 році (так званий Старий статут), у 1566 році (Волинський статут) та у 1588 році (Новий статут).

Третій Литовський статут вважається одним із найбільш досконалих за рівнем юридичної техніки кодексів свого часу в Європі. Його положення ґрунтувалися на звичаєвому литовському, білоруському та українському праві, судовій практиці, нормах «Руської Правди» та польських судебників [128]. Перший Статут 1529 року систематизував норми різних галузей права, зокрема сімейного, спадкового, кримінального та кримінально-процесуального права [69, с. 251].

Важливим кроком у розвитку охорони статевої недоторканності стала норма Статуту 1529 року «Про зґвалтування жінок і дівчат», яка передбачала відповідальність за зґвалтування незалежно від соціального стану потерпілої. Артикул 6 розділу VII одночасно визначав ознаки діяння та порядок його доказування: крик потерпілої про допомогу, видимі сліди насильства і показання двох або трьох свідків. За доведеності вини передбачалася смертна кара, однак винний міг її уникнути у разі добровільної згоди потерпілої на шлюб із ним [217]. Другий і Третій Литовські статути зберігали вимогу «ґвалту» – крику потерпілої про допомогу як доказу зґвалтування [217, с. 375]. Третій Статут прямо встановлював, що за відсутності такого крику подальше повідомлення жінки про насильство не визнавалося належним доказом зґвалтування [132, с. 38-43]. Крім

того, Статути регулювали викрадення дівчат, наречених і заміжніх жінок, пов’язуючи такі діяння із захистом сімейних устоїв та суспільної моралі [217, с. 345].

Таким чином, Литовські статути засвідчили перехід до більш системного кримінально-правового регулювання статевих посягань: зґвалтування було виокремлено як самостійне кримінально каране діяння, встановлено формально однакову відповідальність незалежно від соціального стану потерпілої та визначено спеціальні правила його доказування. Проте збереження вимоги щодо «ґвалту», залежність правової оцінки від поведінки потерпілої та можливість уникнення смертної кари шляхом шлюбу з нападником свідчать про обмеженість тогочасного розуміння статевої свободи та переважання патріархальних уявлень.

Третій Литовський статут вважається одним із найбільш досконалих за рівнем юридичної техніки кодексів свого часу в Європі. Його положення ґрунтувалися на звичаєвому литовському, білоруському та українському праві, судовій практиці, нормах «Руської Правди» та польських судебників [128]. Перший Статут 1529 року систематизував норми різних галузей права, зокрема сімейного, спадкового, кримінального та кримінально-процесуального права [69, с. 251].

Важливим кроком у розвитку охорони статевої недоторканності стала норма Статуту 1529 року «Про зґвалтування жінок і дівчат», яка передбачала відповідальність за зґвалтування незалежно від соціального стану потерпілої. Артикул 6 розділу VII одночасно визначав ознаки діяння та порядок його доказування: крик потерпілої про допомогу, видимі сліди насильства і показання двох або трьох свідків. За доведеності вини передбачалася смертна кара, однак винний міг її уникнути у разі добровільної згоди потерпілої на шлюб із ним [217].

Другий і Третій Литовські статути зберігали вимогу «ґвалту» – крику потерпілої про допомогу як доказу зґвалтування [217, с. 375]. Третій Статут прямо встановлював, що за відсутності такого крику подальше повідомлення

жінки про насильство не визнавалося належним доказом зґвалтування [132, с. 38-43]. Крім того, Статути регулювали викрадення дівчат, наречених і заміжніх жінок, пов'язуючи такі діяння із захистом сімейних устоїв та суспільної моралі [217, с. 345].

Отже, Литовські статути засвідчили перехід до більш системного кримінально-правового регулювання статевих посягань: зґвалтування було виокремлено як самостійне кримінально каране діяння, встановлено формально однакову відповідальність незалежно від соціального стану потерпілої та визначено спеціальні правила його доказування. Водночас, збереження вимоги щодо «ґвалту», залежність правової оцінки від поведінки потерпілої та можливість уникнення смертної кари шляхом шлюбу з нападником свідчать про обмеженість тогочасного розуміння статевої свободи та переважання патріархальних уявлень.

Внаслідок визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. було створено національну українську козацьку державу з власною правовою системою, побудованою на власних джерелах права [233].

У період козацької держави кримінально-правова система поєднувала норми Литовських Статутів, Магдебурзького права та звичаєвого права. Дослідники О.І. Гуржій та Н.М. Яковенко наголошують, що в цей час на зміну виключно юридичним категоріям прийшли релігійно-моральні імперативи. Сексуальне насильство розглядалося не лише як злочин, а й як «гріх», що порушував «Божі заповіді» [20, с. 140-180; 241, с. 380-420].

Це був новий етап у історичному процесі становлення і піднесення української державності – після Київської Русі, епохи удільних князівств та Литовсько-Руської держави. Було досягнуто кардинальних змін в суспільному ладі, державному устрої та праві, що об'єктивно відповідало інтересам усіх станів українського народу. В Україні утворилося та набуло подальшого розвитку суто

українське право, поділене на галузі й інститути, яке ґрунтувалося на принципах гуманізму та демократизму [69, с. 281].

Якщо у Великому князівстві Литовському регулювання статевих посягань здійснювалося переважно через встановлені законом заборони, то в добу Гетьманщини значний вплив на їх правову оцінку мали релігійно-моральні уявлення та норми звичаєвого права. У Запорізькій Січі козаки керувалися «стародавнім звичаєм, словесним правом та здоровим глуздом» [235, с. 656]. Злочинними визнавалися, зокрема, «безчоловіччя» (мужолозтво, скотолозтво), «перевідництво» (звідництво), а також дії, що ганьбили жінку та могли завдати «обеславлению всего войска запорожского». За окремі статеві посягання, зокрема зґвалтування та мужолозтво, передбачалася смертна кара [240, с. 321].

Важливим джерелом українського кримінального права цього періоду стали «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, які, хоча й не набули чинності, систематизували значний масив норм козацького права. Окремий розділ регулював відповідальність за перелюб, блуд, насильство щодо жінок і дівчат, мужолозтво та скотолозтво. Артикул 12 «Про насилля дівчини та жони» визначав особливості доказування зґвалтування, у тому числі в безлюдних місцях, а також передбачав можливість уникнення страти у разі згоди потерпілої на шлюб із ґвалтівником, хоча останній підлягав іншому судовому покаранню. Окремо регулювалося зґвалтування монахинь, за яке передбачалася смертна кара шляхом відсічення голови (артикул 13) [147, с. 12].

Після ліквідації Гетьманства у 1764 році та Запорізької Січі у 1775 році українські землі поступово втрачали правову автономію. Наддніпрянська Україна була інтегрована до правового простору Російської імперії, що супроводжувалося поширенням загальноімперського законодавства та уніфікацією місцевих правових норм. Проте Галичина, Буковина і Закарпаття розвивалися в межах австрійської та угорської правових традицій. Таким чином, подальший розвиток кримінально-правового регулювання статевих посягань на

українських землях відбувався переважно в межах законодавчих систем відповідних імперій, що поступово витісняли норми українського звичаєвого та козацького права [238, с. 113].

Подальшої систематизації злочини проти статевої свободи набули в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року. Зазначений документ систематизував норми кримінального права, які діяли в російській імперії, включаючи українські землі. Українська історико-правова наука, зокрема дослідження О.О. Громового, аналізуючи систему злочинів проти моральності та статевої свободи, закріплені Уложенням 1845 року, встановила, що значний вплив на формування кримінально-правових санкцій за цю категорію злочинів чинили одночасно і держава, і церква [16]. Злочини проти статевої свободи та честі жінок було виділено в окремий розділ «Про злочини проти честі та цнотливості жінок», яким встановлювалася відповідальність за розтління дівчини, яка не досягла чотирнадцятирічного віку, зґвалтування особи жіночої статі старше чотирнадцяти років, а також викрадення жінки чи дівчини [17, с. 150].

Плотське розбещення неповнолітніх диференціювалося на два самостійні склади: схиляння малолітніх або неповнолітніх до розпусти і непотребних дій (ст. 993) та умисне розбещення дітей і потурання їх розбещеності (ст. 1588) [17, с. 152].

Система злочинів включала дванадцять розділів, у тому числі й розділ X «Про злочини проти життя, здоров'я, волі й честі приватних осіб» (ст.ст. 1920-2039) і розділ XI «Про злочини проти прав сімейних» (ст.ст. 2040-2093), де зґвалтування згадується як кваліфікуюча ознака іншого злочину [66, с. 59-60].

Розвинену систему злочинів проти моралі передбачала глава четверта «Про злочини проти громадської моральності і порушення постанов, що охороняють оную» розділу VIII «Про злочини і провини проти громадського благоустрою і благочиння». Ця глава містила два відділення: перше «Про спокусливу і розпусну

поведінку, про протиприродні пороки і про звідництво» (статті 1281-1300), друге «Про твори, зображення, вистави та промови, що суперечать моральності й пристойності» (статті 1301-1305) [16].

Важливим етапом розвитку кримінально-правової охорони неповнолітніх стало Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року. У ньому поступово формувалося розмежування статевих злочинів залежно від способу їх вчинення, віку та статусу потерпілої особи. Зокрема, стаття 1524 передбачала відповідальність за «розтління дівиці, що не досягла чотирнадцятирічного віку, вчинені без насильства, але вчинені на зло її невинності і незнанню», при цьому ознакою об'єктивної сторони визнавалося «позбавлення цноти» [227; 231]. Окремо передбачалася відповідальність за схиляння малолітніх і неповнолітніх до розпусти та їх розбещення (статті 993, 1588), а також за сприяння таким діям особами, які здійснювали нагляд за дітьми або перебували на службі у їх батьків чи опікунів (ст. 1285) [16]. Таким чином, неповнолітні поступово почали розглядатися як спеціальна категорія потерпілих, яка потребувала посиленого кримінально-правового захисту.

Редакція Уложення 1885 року уточнила ці положення, посиливши відповідальність за зґвалтування та розпусні дії щодо дітей, зокрема віком до 14 років, а в окремих випадках – до 16 років [68, с. 206]. Водночас, Кримінальне уложення 1903 року закріпило більш виразний віковий критерій кримінально-правової охорони: статеві дії щодо дівчини, яка не досягла встановленого віку, визнавалися злочинними незалежно від застосування насильства чи її згоди. Саме в цьому акті вперше було сформульовано визначення зґвалтування, близьке за змістом до сучасного [66, с. 59; 232, с. 34]. Однак повністю Уложення 1903 року на українських землях не набуло чинності, а норми про статеві злочини фактично продовжували регулюватися редакцією 1885 року [6].

Паралельно західноукраїнські землі розвивалися в межах австрійської та угорської правових систем. Кримінальний кодекс Австрії 1852 року містив

окрему систему злочинів проти моралі, до якої належали зґвалтування, розбещення неповнолітніх, розпуста, кровозмішення та сутенерство [17, с. 104]. На Закарпатті важливим етапом стало Угорське кримінальне уложення 1879 року (Csemegi-kódex), яке передбачало відповідальність за зґвалтування, розтління дівчини та інші статеві посягання, встановлюючи підвищену відповідальність, зокрема за вчинення діянь щодо родичів, підопічних чи осіб, які перебували під виховним або лікувальним наглядом [17; 243].

Отже, у XIX – на початку XX століття простежується важлива тенденція розвитку правової охорони неповнолітніх від сексуальних посягань: від загального регулювання статевої моралі та цнотливості до поступового виокремлення неповнолітніх як спеціальної категорії потерпілих, визначення віку як юридично значущої ознаки та визнання того, що згода дитини не усуває кримінально-правової охорони. Проте тогочасне законодавство ще значною мірою ґрунтувалося на уявленнях про моральність, цнотливість і статеву зрілість, що відрізнялися від сучасної концепції дитини як самостійного носія прав, гідності та статевої недоторканності.

На початку XX століття на українських землях фактично одночасно продовжували діяти дві самостійні західноєвропейські кодифікаційні системи – австрійська та угорська, кожна з яких по-своєму підходила до визначення віку кримінальної відповідальності, кола суб'єктів злочину та системи покарань, істотно відрізняючись від російської імперської моделі, зокрема відсутністю смертної кари за статеві злочини і різними віковими межами захисту неповнолітніх.

Наступний етап розвитку кримінальної відповідальності за сексуальні злочини щодо дітей розпочався після революції 1917 року.

Період Української революції 1917-1921 років, незважаючи на відновлення української державності, не ознаменувався формуванням самостійної системи кримінального права. У періоди Центральної Ради, Гетьманату

П. Скоропадського та Директорії УНР переважно продовжувало застосовуватися дореволюційне російське законодавство, зокрема Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 року [37; 9; 53]. Відтак у сфері кримінально-правової охорони статевої свободи та недоторканості, у тому числі неповнолітніх, суттєвих законодавчих новел не відбулося.

Із встановленням радянської влади розпочався новий етап розвитку кримінального законодавства. Кримінальний кодекс УРСР 1922 року вперше в радянський період систематизував відповідальність за злочини у сфері статевих відносин. Статті 166-169 передбачали відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, розпусні дії щодо малолітніх чи неповнолітніх, а також зґвалтування, у тому числі із застосуванням фізичного чи психічного насильства або використанням безпорадного стану потерпілої. Стаття 171 встановлювала відповідальність за звідництво, утримання місць розпусти та втягнення неповнолітніх у проституцію [103]. Разом з тим, законодавство використовувало категорію «статева зрілість» як ключовий критерій кримінально-правової охорони, що не забезпечувало чіткого вікового розмежування потерпілих, а відповідальність за окремі посягання проти суспільної моралі, зокрема порнографію, не була належним чином систематизована.

Кримінальний кодекс УРСР 1927 року продовжив цей напрям, зберігши відповідальність за статеві зносини з особами, які не досягли статевої зрілості, розпусні дії щодо малолітніх і неповнолітніх та втягнення неповнолітніх у проституцію [94, с. 114]. Проте було уточнено склад зґвалтування: ним визнавалися статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, обману або використання безпорадного стану потерпілої особи; обтяжуючими обставинами визначалися, зокрема, вчинення діяння кількома особами та недосягнення потерпілою статевої зрілості. Стаття 162 також диференціювала відповідальність залежно від досягнення особою статевої зрілості [103].

Таким чином, у 1920-х роках відбулося подальше систематизоване закріплення кримінально-правової охорони неповнолітніх від сексуальних посягань. Водночас її основою залишалася категорія «статевої зрілості», а не чітко визначений вік дитини чи концепція її статевої недоторканості. Це свідчить про поступовий, але ще незавершений перехід від охорони статевої моралі та фізіологічної зрілості до спеціального захисту дитини від сексуального насильства.

Відсутність чітко встановленого законом віку сприяла виникненню проблем при кваліфікації злочинів у випадках зґвалтування малолітньої, неповнолітньої дитини.

У 1949 році було посилено кримінальну відповідальність за зґвалтування, відбування покарання у виправно-трудовому таборі на строк від 10 до 15 років. За зґвалтування неповнолітньої групою осіб, у разі настання особливо тяжких наслідків, встановлювалась відповідальність у вигляді відбування покарання у виправно-трудовому таборі на строк від 15 до 20 років.

Наступним етапом у боротьбі з сексуальним насильством став Кримінальний кодекс УРСР, прийнятий Верховною Радою УРСР 28 грудня 1960 року і введений у дію з 1 квітня 1961 року. Зазначений кодекс був розроблений відповідно до Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 року. Кодекс складався із Загальної частини (5 глав) та Особливої частини (11 глав), і діяв на території УРСР [103]. Норми щодо злочинів проти статевої свободи не були виокремлені в самостійний розділ, а містилися в главі 3 «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи».

Кримінальний кодекс УРСР 1960 року продовжив розвиток кримінально-правової охорони неповнолітніх від сексуальних посягань. Стаття 117 передбачала відповідальність за зґвалтування із застосуванням фізичного насильства, погрози або використання безпорадного стану потерпілої, а зґвалтування неповнолітньої та малолітньої визнавалося кваліфікованим складом

злочину. Разом з тим, потерпілою могла бути лише жінка або дівчина. Стаття 118 встановлювала відповідальність за задоволення статевої пристрасті неприродним способом, у тому числі щодо неповнолітньої, а ст. 120 – за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості [103]. Збереження останнього критерію створювало проблеми правозастосування, оскільки кримінальна відповідальність залежала не від чітко визначеного законом віку, а від індивідуальної оцінки фізіологічного розвитку потерпілої особи.

Окремою нормою була передбачена відповідальність за розбещення неповнолітніх (ст. 121), потерпілими від якого могли бути особи обох статей віком до 16 років. Розпусні дії охоплювали як фізичний, так і інтелектуальний вплив сексуального характеру, що свідчило про поступове розширення розуміння форм сексуального посягання на неповнолітніх [105]. Проте добровільні статеві зносини продовжували оцінюватися з урахуванням досягнення особою статевої зрілості.

Таким чином, порівняно з Кримінальним кодексом УРСР 1927 року, законодавство 1960 року посилило диференціацію кримінальної відповідальності за сексуальні посягання щодо неповнолітніх, передбачило спеціальні склади щодо розбещення та окремі кваліфікуючі ознаки, пов’язані з віком потерпілої особи. Водночас збереження категорії «статевої зрілості» свідчило про незавершеність переходу до об’єктивного вікового критерію кримінально-правової охорони.

Після проголошення незалежності України до 2001 року продовжував діяти Кримінальний кодекс УРСР 1960 року. Прийняття нового Кримінального кодексу України стало наступним етапом систематизації відповідальності за сексуальні посягання: у розділі IV Особливої частини було об’єднано злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості (статті 152-156) [135]. До них належали зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті

неприродним способом, примушування до вступу у статевий зв’язок, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, та розбещення неповнолітніх.

Важливим нововведенням КК України 2001 року стало поширення складу зґвалтування на потерпілих обох статей, а також подальша диференціація відповідальності за розбещення неповнолітніх. Разом з тим, первісна редакція Кодексу значною мірою зберігала радянську модель: зґвалтування визначалося через застосування фізичного чи психічного насильства або використання безпорадного стану, а ст. 155 продовжувала використовувати критерій «статевої зрілості». Отже, на початку XXI століття кримінально-правова охорона дітей уже набула системного характеру, проте її концептуальна модель ще не повністю відповідала сучасному підходу до дитини як самостійного носія права на статеву недоторканість.

Поняття «зґвалтування» (ч. 1 ст. 152 КК України) було визначено як статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Законодавець потерпілим від зґвалтування визнав особу не тільки жіночої, але й чоловічої статі, що стало важливим кроком гендерно нейтрального підходу у законодавстві.

Відповідальність за недобровільні задоволення статевої пристрасті неприродним способом та мужолозтво була передбачена в одній статті «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» (ст. 153 КК України). Поняття «насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» (ч. 1 ст. 153 КК України) було визначено як задоволення статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи [102].

Кваліфікуючими обставинами зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом було передбачено: вчинення повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів,

передбачених статтями 153-155 цього Кодексу, для зґвалтування, особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ст.ст. 152 або 154 цього Кодексу, для насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене групою осіб, або щодо неповнолітньої чи неповнолітнього, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також щодо малолітньої чи малолітнього [102].

Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» викладено у новій редакції статтю 155 КК України, зокрема законодавець відмовився від оціночного поняття «статева зрілість» та чітко зафіксував вік згоди на рівні 16 років. Крім того, норма отримала спеціального суб'єкта – повнолітню особу [155].

Суттєві зміни до кримінального законодавства були внесені Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII, який набрав чинності 11 січня 2019 року [156].

Зазначеними законодавчими змінами змінено диспозицію статті про зґвалтування: ключовою ознакою злочину замість фізичного насильства визначено відсутність вільної згоди потерпілої особи. Крім того, дефініцію «насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» замінено шляхом впровадження іншого терміну «сексуальне насильство» у новій редакції ст. 153 КК України [156].

З метою імплементації положень Лансаротської конвенції 18 лютого 2021 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції)»,

відповідно до якого викладено в новій редакції статтю 155 у частині щодо вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Диспозицію статті було суттєво розширено, термін «статеві зносини» замінено на «дії сексуального характеру». Це дозволило охопити кримінальною відповідальністю не лише традиційний статевий акт, але й будь-яке вагінальне, анальне чи оральне проникнення з використанням геніталій або предметів. Крім того, Кримінальний кодекс України було доповнено новими статтями: 156-1 («Домагання дитини для сексуальних цілей»), 301-1 («Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження») та 301-2 («Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи») [153].

У 2024 році набув чинності закон про посилення відповідальності за домашнє та гендерно зумовлене насильство, яким передбачено адміністративну відповідальність за сексуальне домагання, включно з домаганням у цифровому просторі [148].

7 серпня 2019 року Указом Президента України № 584/2019 було утворено Комісію з питань правової реформи, у складі якої сформовано Робочу групу з питань розвитку кримінального права [143]. Робочою групою, під керівництвом Ю.В. Бауліна, було розроблено проєкт нового кримінального кодексу, в якому пропонується абсолютно новий підхід до його побудови.

Розділ 4.5 «Кримінальні правопорушення проти сексуальної свободи та сексуальної недоторканості людини» належить до Книги четвертої «Кримінальні правопорушення проти людини» і структурно складається з трьох смислових блоків. Перший становить ст. 4.5.1, в якій міститься мініглосарій цього розділу: визначаються вживані в його статтях поняття «добровільна згода» і «сексуальне проникнення». Другий – це статті 4.5.2-4.5.9, що об’єднані підрозділом 1 «Злочини», третій – стаття 4.5.10 з підрозділу 2 «Проступки» [193, с. 202].

Проєктом КК України запропоновано зміну термінології у позначенні родового об'єкта, відповідно визнається не статева свобода чи статева недоторканість, а сексуальна свобода чи сексуальна недоторканість людини. Ця новела, окрім термінологічної узгодженості з апаратом Стамбульської конвенції, обумовлена ще двома аргументами. По-перше, визначення об'єкта цих кримінальних правопорушень через категорію «статеві» акцентує виключно на фізіологічній складовій цих посягань, тоді як шкода, що заподіюється ними, є значно ширшою і стосується сексуальності як психо-фізіологічної властивості людини. По-друге, людських статей усього дві – жінки та чоловіки, тоді як сексуальна різноманітність є значно більш варіативною, а відтак потерпіла особа може зазнавати шкоди таким складовим її сексуальності, які не завжди збігаються з її статевою належністю [193, с. 202].

Відповідно до проєкту, кримінальна відповідальність у розрізі неповнолітніх наступає за наступні форми сексуального насильства:

– зґвалтування, тобто сексуальне проникнення щодо іншої людини за відсутності її добровільної згоди (ст. 4.5.4);

– дію сексуального характеру без сексуального проникнення, тобто дії особи, яка щодо іншої людини за відсутності її добровільної згоди здійснила дію сексуального характеру без сексуального проникнення, вчинила злочин 3 ступеня. Саме у відсутності сексуального проникнення і полягає іншість цього злочину порівняно із зґвалтуванням (ст. 4.5.5);

– примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою (4.5.6);

– схиляння дитини до дії сексуального характеру з третьою особою (4.5.7);

– розбещення дитини віком до 16 років, зокрема дії повнолітньої особи, яка: 1) схилила дитину віком до 16 років до споглядання за дією сексуального характеру або 2) демонструвала чи збула дитині віком до 16 років

порнографічний предмет, або схилила дитину до дії сексуального характеру з третьою особою (4.5.8);

– сексуальне домагання, зокрема, якщо особа, яка вчинила небажане для людини, яка досягла 16-річного віку, вербальне, невербальне або фізичне сексуальне домагання, метою або наслідком якого є порушення гідності людини, шляхом створення залякувальної, ворожої, принизливої чи образливої обстановки (4.5.10) [89].

У статтях Розділу 4.5 проєкту КК України використовується низка наскрізних понять, одні з яких є спільними для цього і для деяких інших розділів, у зв'язку з чим визначені у загальному глосарії (ст. 1.4.1), інші – вживаються тільки в цьому розділі й тому визначаються у глосарії до розділу (ст. 4.5.1). Зокрема, базовим для формулювання декількох складів кримінальних правопорушень як цього, так й інших розділів Особливої частини проєкту КК України, є поняття «дія сексуального характеру», що у п. 9 ч. 2 ст. 1.4.1 визначене як «дія, спрямована на задоволення сексуального потягу, пов'язана або не пов'язана з сексуальним проникненням», у п. 2 ст. 4.5.1 визначено, що сексуальне проникнення – це «вагінальне, оральне або анальне проникнення сексуального характеру будь-якою частиною тіла або будь-яким предметом в тіло іншої людини» [193, с. 203].

Варто зауважити, що встановлений у проєкті нового Кримінального кодексу України вік сексуальної згоди (14 років) є нижчим за чинний шістнадцятирічний поріг, передбачений статтями 152 і 155 КК України. Таке рішення розробників проєкту є дискусійним і потребує окремого критичного усвідомлення в контексті задекларованої мети посилення захисту дітей від сексуального насильства. Згідно з концепцією проєкту, до досягнення 14-річного віку особа вважається такою, що не може дати добровільної згоди на дії сексуального характеру. Будь-яка її нібито «згода» здійснюється без належного усвідомлення характеру та значення таких дій, а тому в кримінально-правовому

сенсі не може братися до уваги. Через це в проєкті нового КК України відсутній аналог чинної статті 155, а вчинення дій сексуального характеру щодо особи, яка не досягла 14-річного віку, завжди кваліфікуватиметься як зґвалтування (ст. 4.5.4) або дії сексуального характеру без сексуального проникнення (ст. 4.5.5). Натомість добровільні сексуальні контакти з особою, яка досягла 14-річного віку, розробники пропонують не визнавати кримінально караною поведінкою [193, с. 203].

У проєкті КК України кардинально реформовано інститут обтяжуючих обставин, розробники зазначили обставини, що змінюють ступінь тяжкості злочинів у відповідних розділах Спеціальної частини.

Так, у статті 2.5.5 проєкту визначено види тяжкої шкоди (5 ступінь тяжкості злочину з дев'яти можливих), серед яких у тому числі зазначено шкоду сексуальній свободі чи сексуальній недоторканості людини, пов'язану з сексуальним проникненням без добровільної згоди потерпілої людини [89].

Аналіз історичного розвитку законодавства щодо сексуального насильства від найдавніших кодексів до законодавчих актів початку XX століття засвідчив, що проблема сексуального насильства регулювалася ще в найдавніших правових системах (Кодекс Хаммурапі, Закон Мойсея, римське право), що свідчить про раннє визнання суспільствами необхідності контролю за статевими відносинами та покарання за їх порушення.

Протягом багатьох століть сексуальне насильство було тісно пов’язане із патріархальними нормами та соціальною нерівністю, лише з часом під впливом християнства та філософських ідей Просвітництва, відбувся поступовий перехід від сприйняття жінки як «власності» до визнання її як особистості, урахування її інтересів.

В XIX столітті починається виділення злочинів проти неповнолітніх в окрему категорію. Кримінальне уложення 1903 року стало прогресивним нормативним актом, яким було встановлено чіткі вікові межі, нижче яких статеві

дії вважалися злочинними за будь-яких обставин. Воно також розділило сексуальні злочини на дві групи: ті, що пов'язані з насильством, і ті, що стосуються суспільної моралі. Це заклало основи для сучасного підходу до захисту дітей як окремих об'єктів злочинних посягань.

Розвиток кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи в незалежній Україні пройшов три послідовні етапи: успадкування радянської моделі КК 1960 року (1991–2001 рр.), прийняття власного КК України з окремим розділом IV (2001–2019 рр.) та концептуальна реформа на основі моделі згоди відповідно до Стамбульської та Лансаротської конвенцій (з 2019 р. дотепер).

Останні законодавчі реформи змінили саму філософію кваліфікації зґвалтування, з ознаки застосованого насильства на ознаку відсутності добровільної згоди потерпілої особи. Однак ця реформа не усунула проблему невизначеності суміжних складів (зокрема ст. 153 та ст. 156 КК України).

Проєкт нового Кримінального кодексу України, що розробляється Робочою групою під керівництвом академіка Ю.В. Бауліна, пропонує якісно нову архітектуру регулювання: перейменування розділу на «Кримінальні правопорушення проти сексуальної свободи та сексуальної недоторканості людини», уніфіковане глосарне визначення дії сексуального характеру через ознаку порушення сексуальної автономії, віднесення сексуального насильства з проникненням без згоди до найтяжчої категорії шкоди (5 ступінь тяжкості) та окрему, прямо виражену гарантію права жертви на неспівмірний захист від зґвалтування без ризику кримінальної відповідальності за перевищення меж самооборони.

Генезис кримінального законодавства щодо сексуальних злочинів проти неповнолітніх відображає поступове підвищення захисту прав дітей, визнання особистої недоторканності дитини як найвищої цінності, що потребує посиленого захисту. Цей процес призвів до розробки все більш ефективних механізмів, спрямованих на захист інтересів дітей.

1.3. Національна правова база протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх у контексті забезпечення статевої моральності

Захист прав дитини є конституційною цінністю та одним із пріоритетних напрямів державної політики України, що ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення прав і свобод людини та поваги до її гідності. Ефективна протидія сексуальному насильству щодо неповнолітніх передбачає належне нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, правоохоронних та інших уповноважених суб'єктів.

Конституційні засади такого захисту визначені статтями 3, 51 і 52 Конституції України, відповідно до яких людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека є найвищими соціальними цінностями, дитинство охороняється державою, а будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [88]. Розвиток цих положень забезпечується спеціальним законодавством, базовим актом якого є Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року [179].

Закон визначає жорстоке поводження з дитиною як будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального чи економічного насильства, а також інші незаконні дії щодо дитини, пов'язані, зокрема, з її експлуатацією [179]. Статтею 10 гарантовано право дитини на свободу, особисту недоторканність і захист гідності та покладено на державу обов'язок забезпечувати захист від домашнього насильства, інших форм жорстокого поводження та експлуатації, у тому числі сексуального насильства. Водночас дитині надано право особисто звертатися до органів та установ, уповноважених захищати її права і законні інтереси (ч. 3 ст. 10) [179].

Важливим етапом спеціалізації правового регулювання стало доповнення у 2021 році Закону статтею 30-2 «Захист дітей, які постраждали від сексуального насильства або стали його свідками (очевидцями)». Її положення поширюють державний захист як на дітей, які безпосередньо постраждали від сексуального насильства, так і на його свідків, та визначають систему суб'єктів, відповідальних за формування і реалізацію відповідної державної політики. На Кабінет Міністрів України та уповноважені центральні органи виконавчої влади покладено завдання щодо виявлення випадків сексуального насильства, дружнього до дитини опитування, організації медичної, психологічної, соціальної допомоги та реабілітації постраждалих дітей.

Отже, розвиток національного законодавства засвідчує поступовий перехід від загального закріплення обов'язку держави охороняти дитинство до спеціалізованого, міжвідомчого механізму захисту дітей від сексуального насильства, орієнтованого на забезпечення їх безпеки, гідності та недопущення повторної травматизації.

З урахуванням сучасних викликів, зокрема пов'язаних з воєнним станом, його наслідками, законодавство у сфері захисту дітей перебуває в процесі активної трансформації та адаптації.

Так, Верховною Радою України 06 червня 2024 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми», яким, у тому числі, внесено зміни і до Закону України «Про охорону дитинства» [151].

Так, серед основних новел – розроблення та затвердження Кабінетом Міністрів України Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми та Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми [165].

Подальший розвиток правового механізму захисту дітей від насильства пов'язаний із розширенням кола суб'єктів, зобов'язаних виявляти та запобігати

таким проявам. Зокрема, законодавством до відповідних фахівців віднесено не лише працівників закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, фізичної культури і спорту, оздоровлення та відпочинку, а й працівників молодіжних центрів та громадських об'єднань, що здійснюють молодіжну роботу. Важливою гарантією стало закріплення обов'язку керівників закладів, у яких перебувають діти, невідкладно повідомляти Національну поліцію та службу у справах дітей про виявлення ознак насильства або жорстокого поводження з дитиною [151].

Важливе місце у системі нормативно-правового забезпечення посідає Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 року [160]. Він визначає правові та організаційні засади запобігання і протидії домашньому насильству, систему відповідних суб'єктів, заходи захисту постраждалих та відповідальність кривдників. Відповідно до ст. 1 сексуальне насильство визначається як форма домашнього насильства, що охоплює діяння сексуального характеру щодо повнолітньої особи без її згоди, щодо дитини незалежно від її згоди, а також вчинення таких дій у присутності дитини та інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості [160]. Таким чином, законодавець прямо закріплює особливий підхід до дитини, для якої згода не має правового значення при визначенні сексуального насильства.

Система суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству охоплює органи державної влади та місцевого самоврядування, соціальні служби й установи, заклади охорони здоров'я та освіти, Національну поліцію, прокуратуру, суди та інших уповноважених суб'єктів. Їх діяльність спрямована на виявлення випадків насильства, реагування на них, надання спеціалізованої допомоги та забезпечення правового захисту постраждалих. При цьому, реалізація прав постраждалої дитини має здійснюватися з урахуванням її найкращих інтересів, віку, статі, стану здоров'я та особливостей розвитку.

Важливою особливістю закону є визнання постраждалою не лише дитини, яка безпосередньо зазнала насильства, а й дитини, яка стала його свідком. Такий підхід розширює межі державного захисту та враховує психологічні наслідки спостереження за насильством навіть за відсутності безпосереднього фізичного впливу на дитину.

Окрему складову механізму захисту становить Закон України «Про соціальні послуги» [190], який створює правові засади надання допомоги дітям, постраждалим від жорстокого поводження та насильства. Відповідно до ст. 16 соціальні послуги спрямовуються на соціальну профілактику, соціальну підтримку та соціальне обслуговування, що охоплює запобігання складним життєвим обставинам, сприяння їх подоланню та мінімізацію негативних наслідків для дитини [190]. Для дітей, які постраждали від сексуального насильства, це може включати консультування, соціальний супровід, представництво інтересів, забезпечення тимчасового проживання та інші форми підтримки.

Таким чином, аналіз зазначених нормативно-правових актів засвідчує формування комплексного міжвідомчого механізму захисту дітей від сексуального насильства, який поєднує профілактичні, правоохоронні, соціальні, медичні та психологічні заходи. Його важливою характеристикою є орієнтація не лише на реагування на вже вчинене насильство, а й на його раннє виявлення, запобігання повторній віктимізації та забезпечення відновлення прав і безпеки дитини.

Консультування охоплює юридичну, психологічну та соціальну підтримку. Психологічна реабілітація є ключовою для дітей, які пережили сексуальне насильство, оскільки воно часто спричиняє посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресію, тривожність та інші психологічні проблеми.

Соціальний супровід передбачає комплексну підтримку дитини та її сім'ї для подолання наслідків насильства та інтеграції в суспільство. Ця послуга

включає розроблення індивідуальних планів підтримки, проведення спостереження за умовами життя дитини з метою запобігання повторного насильства.

Тимчасовий притулок можливий у тих випадках, коли діти не можуть продовжувати перебувати в сім'ї через загрозу повторного насильства, неможливість проживання в родині, залишення без батьківського піклування. У розумінні тимчасових притулків можуть бути центри соціально-психологічної реабілітації, патронатні сім'ї.

Представництво інтересів передбачає представлення дітей в правоохоронних органах, органах виконавчої влади, місцевого самоврядування.

Вище зазначений закон зазнав суттєвих змін у зв'язку з прийняттям 26 березня 2025 року Верховною Радою Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про соціальні послуги» щодо удосконалення надання соціальних послуг» [154].

Основними змінами стали: нова організаційно-правова форма надавача соціальних послуг – комунальне некомерційне підприємство, що надає можливість використовувати різні джерела фінансування, у тому числі з Державного бюджету; введення поняття послуги загальнонаціонального значення, а також визначення механізму надання соціальної послуги, державний стандарт якої відсутній; деталізація відповідальності за порушення законодавства про соціальні послуги, яка в попередній редакції формулювалася одним загальним реченням.

Крім того, у новій редакції передбачено можливість надання соціальної послуги екстрено (кризово), підставою для якої є наявність загрози життю чи здоров'ю особи. Зазначене дозволить фахівцям швидше реагувати на потреби, у тому числі дитини, яка зазнала сексуального насильства.

Посилено міжвідомчу взаємодію шляхом створення мультидисциплінарних команд, до складу яких включаються фахівець із

соціальної роботи, соціальний працівник, соціальний менеджер, психолог, медичний, педагогічний працівник, фахівець з реабілітації, ерготерапевт [190].

18 червня 2025 року набув чинності Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій», прийнятий Верховною Радою України 20 листопада 2024 року [180].

Законом надано визначення поняття «сексуальне насильство, пов'язане із збройною агресією рф проти України», передбачено розробку єдиного реєстру постраждалих, створення Фонду виплат невідкладних компенсацій, встановлено процедуру визнання особи постраждалою, визначено її права на невідкладну грошову допомогу, на безоплатне проходження реабілітації, на безоплатні соціальні послуги та юридичну допомогу, отримання тимчасового притулку, закріплено принцип презумпції правомірності дій та вимог заявника.

Відповідно до зазначеного закону, сексуальне насильство не обмежується лише зґвалтуванням і може мати багато різних форм, зокрема тих, що взагалі не включають фізичне вторгнення, а саме примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусовий аборт, примушування до зайняття проституцією, сексуальну експлуатацію, примушування до статевого акту з третьою особою, примушування до споглядання статевого акту, сексуальне рабство, торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, примусове обрізання, примусову кастрацію, каліцтво або вчинення насильницьких дій над статевими органами, примусове оголення сексуального характеру, будь-яку іншу форму сексуального насильства, а також погрози та спроби його вчинення [180].

До постраждалих від СНПК зараховують також дітей, народжених унаслідок такого насильства.

У контексті протидії сексуальному насильству, у тому числі і щодо дітей, важливу роль відіграє і Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» від

02 червня 2011 року [150]. Зазначеним законом встановлено правові засади надання безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги в Україні. В ст. 14 вищезазначеного закону визначено суб'єктів, які мають гарантоване право на отримання такої допомоги, серед яких діти, особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, потерпілі від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості. Безоплатна вторинна правнича допомога включає такі види правничих послуг як здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру. Діти мають право на всі види правничих послуг, передбачених частиною другою ст. 13 зазначеного закону [150].

Водночас в зазначеному законі не передбачена спеціалізація захисників. На нашу думку, саме спеціалізація дозволить підвищити якість правової допомоги, мінімізувати травматизацію жертв та відповідає міжнародним стандартам. Проте закон не передбачає такої специфіки, що може знижувати ефективність захисту жертв.

Справи сексуального насильства щодо дітей потребують делікатного підходу, знання дитячої психології та методик допиту (наприклад «зелена кімната»).

Правова основа діяльності органів та служб у справах дітей, спеціалізованих установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту та профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, визначає Закон України «Про органи та служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей від 24 січня 1995 року [176].

Відповідно до ст. 5 зазначеного Закону, уповноважені підрозділи органів Національної поліції серед інших повноважень, спрямованих на запобігання, виявлення, розкриття кримінальних правопорушень, вчинених дітьми,

зобов’язані виявляти дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво, а також виявляти осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту [176].

Механізм взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров’я, соціального захисту населення, інших закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема, дітей, які постраждали від жорстокого поводження, під час виявлення, розгляду звернень та повідомлень про таких дітей, забезпечення їх безпеки, а також надання необхідної допомоги визначається Порядком забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 року № 585 [158].

Зазначеним Порядком визначено, що жорстоке поводження з дитиною –це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою її експлуатації з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини [158].

Координація діяльності органів, установ, організацій з питань виявлення, захисту дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також ведення їх справ покладено на служби у справах дітей.

Виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється шляхом самозвернення дитини, повідомлень фізичних, юридичних осіб, а також отримання інформації під час виконання професійних чи службових обов’язків посадовими особами.

Тимчасовий притулок для дитини може забезпечуватися у разі загрози повторного насильства, неможливості подальшого проживання в сім'ї або залишення без батьківського піклування, зокрема шляхом розміщення у центрах соціально-психологічної реабілітації чи патронатних сім'ях. Представництво інтересів передбачає захист прав дитини у правоохоронних органах, органах державної влади та місцевого самоврядування.

Важливі зміни до механізму надання соціальних послуг внесено Законом України від 26 березня 2025 року «Про внесення змін до Закону України «Про соціальні послуги» щодо удосконалення надання соціальних послуг» [154]. Серед новел – розширення організаційних форм надавачів соціальних послуг, запровадження можливості їх екстреного (кризового) надання у разі загрози життю чи здоров'ю та посилення міжвідомчої взаємодії шляхом залучення мультидисциплінарних команд. Для дітей, які постраждали від сексуального насильства, це створює можливості для оперативнішого надання комплексної соціальної, психологічної, медичної та реабілітаційної допомоги.

Окремий напрям правового регулювання становить захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України (СНПК). Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій», прийнятий 20 листопада 2024 року та чинний з 18 червня 2025 року, визначає правові засади визнання постраждалих, надання їм невідкладної допомоги та проміжних репарацій [180]. Закон передбачає, зокрема, право на грошову допомогу, реабілітацію, соціальні та правничі послуги, тимчасовий притулок, а також охоплює дітей, народжених унаслідок СНПК.

Важливе значення для забезпечення доступу дитини до правосуддя має Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02 червня 2011 року

[150]. Він гарантує дітям, а також окремим категоріям постраждалих від насильства та кримінальних правопорушень проти статевої свободи і статевої недоторканості право на безоплатну правничу допомогу. Вона може включати представництво інтересів у судах та інших органах, а також складення процесуальних документів [150]. Разом з тим, законодавство не встановлює спеціалізації правників у справах про сексуальне насильство щодо дітей, що актуалізує питання забезпечення належної фахової підготовки осіб, які здійснюють правничий захист таких потерпілих.

Правові засади діяльності органів та служб у справах дітей визначає Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року [176]. Зокрема, уповноважені підрозділи Національної поліції здійснюють заходи щодо виявлення осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію та інші небезпечні форми поведінки, а також осіб, причетних до виготовлення і розповсюдження порнографічної продукції та матеріалів сексуального характеру [176].

Міжвідомчий механізм захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначений Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 585 [158]. Він охоплює виявлення дітей, оцінку їх потреб, забезпечення безпеки, надання необхідної допомоги та координацію діяльності відповідних органів і установ. Координаційна роль у цій системі належить службам у справах дітей, а підставами для виявлення дитини можуть бути її самозвернення, повідомлення фізичних чи юридичних осіб або інформація, отримана посадовими особами під час виконання професійних чи службових обов’язків [158].

Таким чином, сучасна система захисту дітей від сексуального насильства має комплексний міжвідомчий характер та поєднує соціальні, правничі, правоохоронні, медичні й психологічні механізми. Її розвиток поступово зміщується від реагування на факт насильства до забезпечення своєчасного

виявлення загроз, кризового втручання, комплексного супроводу постраждалої дитини та відновлення її прав.

У цьому контексті виникає питання щодо зобов'язання працівників правоохоронних органів у разі проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях проти статевої свободи та статевої недоторканості, постраждалою у яких є дитина, направлення повідомлень.

Зазначений Порядок також передбачає механізми виявлення та захисту дітей, які постраждали від сексуального насильства або перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі шляхом взаємодії уповноважених суб'єктів під час виконання ними професійних та службових обов'язків.

Важливим елементом сучасного механізму захисту прав дітей є Стандарти роботи прокурорів у кримінальних провадженнях за участі дітей, затверджені Генеральним прокурором 19 квітня 2024 року [215]. Їх розроблено з урахуванням міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, та положень національного законодавства. Стандарти визначають мінімальні правила здійснення повноважень ювенального прокурора у кримінальних провадженнях за участю дітей та під час виконання судових рішень [215].

Основою Стандартів є принцип дитиноцентризму, відповідно до якого процесуальні рішення мають прийматися з урахуванням найкращих інтересів дитини, її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку та думки. Особливого значення набувають заходи щодо запобігання вторинній і повторній віктимізації, забезпечення конфіденційності, психологічної та соціальної підтримки, а також реабілітації та реінтеграції дитини. Прокурори мають забезпечувати взаємодію зі службами у справах дітей, іншими суб'єктами захисту прав дитини та громадськими організаціями.

У кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства особливе значення має мінімізація повторної травматизації дитини. У зв'язку з цим Стандарти орієнтують прокурорів на використання процесуальних можливостей

для проведення допиту дитини поза залою судового засідання, у тому числі в режимі відеоконференції, а за наявності підстав – порушення питання про недоцільність її повторного допиту [215]. Таким чином, прокурорська діяльність поступово переорієнтовується з переважно процесуального реагування на комплексний захист прав та інтересів дитини.

Важливим практичним напрямом реалізації зазначених підходів є пілотний проєкт імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, затверджений спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України та Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 [168]. Його метою є адаптація кримінального провадження до потреб дитини, посилення ювенальної складової, забезпечення реабілітації та реінтеграції дітей, які є потерпілими, свідками або перебувають у конфлікті із законом.

Реалізація проєкту ґрунтується на координації діяльності поліції, прокуратури, органів юстиції, соціальних служб та інших суб’єктів, а також формуванні єдиних підходів до роботи з дітьми. Важливою складовою є спеціальна підготовка фахівців та організація кримінального провадження таким чином, щоб мінімізувати негативний вплив процесуальних процедур на дитину.

Отже, сучасний етап розвитку нормативного забезпечення протидії сексуальному насильству щодо дітей характеризується посиленням дитиноцентричного підходу та переходом до моделі правосуддя, дружнього до дитини. Її визначальними рисами є врахування найкращих інтересів дитини, міжвідомча взаємодія, спеціалізація суб’єктів, мінімізація повторної віктимізації та забезпечення комплексної соціальної, психологічної і правничої підтримки.

Серед основних інновацій пілотного проєкту слід виокремити спеціалізацію учасників кримінального провадження та їх відповідну підготовку, зокрема проведення процесуальних дій спеціально уповноваженими ювенальними слідчими і дізнавачами. Передбачено також забезпечення

незмінності учасників провадження, залучення законного представника з урахуванням думки дитини та обов'язкову участь кваліфікованого психолога.

Особлива увага приділяється мінімізації процесуального навантаження на дитину: обмеженню кількості допитів та інших процесуальних дій, визначенню їх тривалості з урахуванням віку й індивідуальних потреб дитини, проведенню у зручний для неї час та недопущенню контакту з підозрюваним чи обвинуваченим. Процесуальні дії мають проводитися у дружньому до дитини середовищі, із застосуванням відеофіксації, дистанційних форм участі, методики «Зелена кімната» та моделі Барнахус, а також з урахуванням особливих потреб дітей з інвалідністю та особливостями розвитку.

Важливою складовою є посилення гарантій конфіденційності та захисту персональних даних дитини, належна фіксація її статусу як потерпілої особи під час внесення відомостей до ЄРДР, а у випадках сексуальних посягань – залучення спеціалізованих експертних підрозділів. Одночасно проєкт передбачає комплексний підхід до дітей, які вчинили кримінальні правопорушення, зокрема застосування відновного правосуддя, заходів соціальної адаптації та обмеження застосування затримання винятковими випадками.

Таким чином, інноваційність пілотного проєкту полягає не у запровадженні окремих процесуальних норм, а у формуванні практико-орієнтованої моделі кримінального провадження, у центрі якої перебувають найкращі інтереси дитини, мінімізація її травматизації, спеціалізація фахівців та міждисциплінарна взаємодія.

Основними критеріями ефективності зазначено забезпечення ефективного доступу дітей до правосуддя та відповідного поводження з ними на будь-якій його стадії, повнота охорони прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх учасників кримінального провадження, забезпечення, у межах повноважень, швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування і судового

розгляду кримінальних проваджень, із застосуванням процедур, що враховують вік, рівень розвитку та інтереси неповнолітніх.

Також, в Україні реалізується пілотний проєкт щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус).

Наказом Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306 затверджено Порядок реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) [169].

Основними суб'єктами впровадження є Міністерство юстиції України, Офіс Генерального прокурора, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України.

Центр захисту дитини за моделлю Барнахус є міждисциплінарним спеціалізованим закладом або структурним підрозділом, у якому проводяться окремі слідчі (процесуальні) дії у дружньому до дитини середовищі та забезпечується комплексна соціальна, психологічна, правнича, медична й інша допомога дітям, які є потерпілими або свідками кримінальних правопорушень [169]. Такий підхід дає змогу поєднати процесуальні та реабілітаційні заходи й мінімізувати негативні наслідки участі дитини у кримінальному провадженні.

Водночас відомчі стандарти, пілотні проєкти та модель Барнахус не є самостійними джерелами процесуального права, а забезпечують практичну реалізацію гарантій, установлених Кримінальним процесуальним кодексом України від 13.04.2012 № 4651-VI [107]. Процесуальні гарантії участі дітей закріплені як у главі 38 КПК України «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», що регулює статус дитини як підозрюваного чи обвинуваченого, так і в інших положеннях Кодексу, які визначають особливості участі малолітніх і неповнолітніх свідків та потерпілих.

Ключове значення для захисту дитини під час досудового розслідування має ст. 226 КПК України, яка передбачає участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря під час допиту малолітньої чи неповнолітньої особи, а також встановлює обмеження його тривалості [107]. Важливою гарантією мінімізації повторної травматизації є і ст. 232 КПК України, яка допускає проведення допиту та впізнання у режимі відеоконференції [107]. На стадії судового провадження відповідні гарантії закріплено у ст. 354 КПК України, яка визначає особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого та передбачає можливість проведення такого допиту поза залою судового засідання з використанням відеоконференції, якщо це необхідно для захисту прав дитини [107]. Отже, зазначена норма створює безпосередню процесуальну підставу для застосування дитиноцентричних підходів, передбачених Стандартами роботи прокурорів.

Окреме значення в умовах воєнного стану має ст. 615 КПК України, яка за визначених законом умов допускає використання в суді показань свідка чи потерпілого, отриманих під час досудового розслідування, якщо хід і результати допиту зафіксовано доступними технічними засобами відеофіксації [107]. Це створює додаткові процесуальні можливості для зменшення кількості повторних допитів дітей, які постраждали від сексуального насильства.

Таким чином, сучасне кримінальне процесуальне законодавство України формує систему гарантій, спрямованих на поєднання завдань кримінального провадження із забезпеченням найкращих інтересів дитини. Її практична реалізація доповнюється спеціалізованими моделями, зокрема Барнахус, та передбачає мінімізацію процесуального навантаження, повторної віктимізації й травматизації дитини.

Захист дітей від сексуального насильства також забезпечується низкою підзаконних нормативно-правових актів, серед яких:

– Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, затверджена Законом України від 05.03.2009 № 1065-VI, метою якої було об'єднання в єдину систему зусиль держави щодо захисту прав дитини та визначення першочергових завдань щодо створення системи ювенальної юстиції [159];

– наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України», відповідно до якого основними завданнями підрозділів ювенальної превенції є вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми; інформування відповідних місцевих органів державної влади щодо батьків, інших законних представників, які не виконують обов'язки щодо виховання дітей, жорстоко з ними поводяться чи вчиняють стосовно дітей домашнє насильство; ініціювання перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування питання про направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги; виявлення фактів вчинення домашнього насильства та своєчасне реагування на них [162];

– постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі», якою визначено механізм взаємодії суб'єктів, які протидіють домашньому насильству і насильству за ознакою статі, та яка передбачає реагування, надання допомоги постраждалим особам, відшкодування шкоди, а також розслідування та притягнення кривдників до відповідальності [165];

– постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 654 «Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства

та/або насильства за ознакою статі», якою визначено порядок утворення, основні засади діяльності та організації роботи мобільної бригади соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, надання соціально-психологічної допомоги постраждалим особам [170];

– наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509 «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України», яким передбачено дію в системі освіти психологічної служби, що забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їх поведінки і діяльності, роботу з постраждалими від насильства дітьми тощо [164];

– постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 479 «Деякі питання діяльності центрів соціальних служб», якою затверджено Типове положення про районний, міський, районний у місті, селищний, сільський центр соціальних служб. Основними завданнями центру є проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню у складні життєві обставини осіб та сімей з дітьми; надання особам і сім'ям з дітьми комплексу соціальних послуг з метою подолання складних життєвих обставин та мінімізації негативних наслідків таких обставин [26];

– Указ Президента України від 26.08.2021 № 447, яким затверджено Стратегію кібербезпеки України, яка передбачає розробку державної політики для захисту прав громадян у кіберпросторі, особливо дітей. Документ також зосереджений на поглибленні міжнародної співпраці у сфері захисту дітей від сексуального насильства в цифровому середовищі [189];

– розпорядження Кабінету Міністрів України (далі – КМ України) від 14.07.2025 № 708-р «Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2028 роках». Метою зазначеної Стратегії є

забезпечення захисту прав кожної дитини, яка стикається із системою правосуддя, запровадження ефективної системи правосуддя, дружнього до дитини, відповідно до міжнародних стандартів, рекомендацій Комітету Організації Об’єднаних Націй із захисту прав дитини і пріоритетів Ради Європи з прав дитини [192].

Продовжуючи, зазначимо, що національна правова база протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх в Україні є багаторівневою системою, яка включає конституційні положення (ст. 3, 51, 52 Конституції України), кодифіковане та спеціальне законодавство («Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальні послуги», «Про безоплатну правничу допомогу», «Про органи та служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»), підзаконні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України та профільних міністерств, а також відомчі стандарти й пілотні проєкти правоохоронних і соціальних органів.

Прийняті зміни до законодавства (законів України «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги» у 2025 році, ухвалення Закону України № 4067-IX «Про репарації постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією рф») свідчить про поступовий перехід від загальних декларативних норм про охорону дитинства до спеціалізованих, дитино центричних механізмів захисту, викликаних як імплементацією міжнародних стандартів (Лансаротська та Стамбульська конвенції, Конвенція ООН про права дитини), так і специфічними викликами воєнного часу.

Значний прогрес у забезпеченні дитино центричного правосуддя демонструють Стандарти роботи прокурорів у кримінальних провадженнях за участі дітей (2024 р.) та пілотні проєкти впровадження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, зокрема моделі Барнахус. Ці ініціативи запроваджують конкретні процесуальні гарантії, обмеження кількості допитів дитини, обов'язкову участь психолога, використання методики «зелена кімната»,

відеофіксацію показань, скорочені строки досудового розслідування, які істотно мінімізують ризик повторної травматизації дитини в ході кримінального провадження.

Варто зауважити, що жоден із проаналізованих нормативно-правових актів безпосередньо не оперує категорією «статева моральність», вона не отримала прямого нормативного закріплення. Водночас зміст проаналізованих норм (визначення заборонених форм сексуальної поведінки, вікові межі згоди, механізми захисту дитини) фактично відтворює той нормативний орієнтир, який зазначена категорія позначає на теоретичному рівні, що підтверджує її імпліцитну присутність у чинному правовому регулюванні.

Слід зазначити, що проведений аналіз виявив і невирішені прогалини системи, серед яких варто виокремити наступні:

– відсутність спеціалізації адвокатів, які надають безоплатну правничу допомогу дітям – жертвам сексуального насильства, попри доведену важливість такої спеціалізації для якісного захисту та мінімізації травматизації постраждалих;

– розпорошеність нормативного матеріалу про протидію сексуальному насильству, сексуальній експлуатації дітей та дитячій порнографії між численними законами, підзаконними актами та відомчими наказами без єдиного консолідованого нормативного акта;

– відсутність єдиного стратегічного документа (національного плану дій), який об'єднував би зусилля держави саме у сфері запобігання й протидії сексуальному насильству та сексуальній експлуатації дітей (чинна Загальнодержавна програма реалізації Конвенції ООН про права дитини діяла лише до 2016 року і не поновлювалася в такому форматі).

З огляду на наведене вважаємо за доцільне запропонувати:

– доповнити Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» нормою про обов'язкову спеціалізацію адвокатів для роботи з дітьми – жертвами злочинів

проти статевої свободи та статевої недоторканості, а також включити до Порядку взаємодії суб'єктів, затвердженого постановою КМ України від 22 серпня 2018 року № 658, положення про формування реєстру таких спеціалізованих адвокатів;

– розробити та прийняти окремий консолідований закон, який комплексно врегулював би питання запобігання, виявлення сексуального насильства й сексуальної експлуатації дітей та дитячої порнографії, надання допомоги, підтримки й захисту постраждалим;

– розробити новий Національний план дій, спрямований на запобігання та протидію сексуальному насильству, сексуальній експлуатації дітей і дитячій порнографії, що врахував би сучасні виклики, зокрема пов'язані з воєнним станом та цифровим середовищем.

Узагальнення положень чинних нормативно-правових актів, що регулюють питання захисту дітей від сексуального насильства, сексуальної експлуатації та пов’язаних із ними форм посягань, засвідчує необхідність їх систематизації та подальшого вдосконалення. У цьому контексті актуальним є розроблення та прийняття спеціального закону, який комплексно врегулював би питання запобігання та виявлення фактів сексуального насильства і сексуальної експлуатації дітей, протидії дитячій порнографії, а також забезпечення належної допомоги, підтримки та захисту постраждалих дітей.

1.4. Порівняльно-правовий аналіз механізмів протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх у законодавстві іноземних держав

Ключовим аспектом будь-якого кримінально-правового дослідження є не тільки вивчення вітчизняного законодавства, але й аналіз застосування законодавчих норм у зарубіжних правових системах.

Зарубіжний досвід нормативного регулювання має важливе значення для вдосконалення національного права, дає змогу виявити його сильні та слабкі сторони, уникнути типових помилок і врахувати специфіку правових норм [208].

Основи міжнародно-правового захисту дітей від жорстокого поводження закладено Загальною декларацією прав людини 1948 року [47]. У 1959 році ООН прийняла Декларацію прав дитини, безпосередньо спрямовану на захист дітей від насильства та порушення їх прав, однак її рекомендаційний характер не зумовлює юридичної обов'язковості [23].

Ключовим міжнародно-правовим актом є Конвенція ООН про права дитини, ухвалена 20 листопада 1989 року. Відповідно до ст. 34 Конвенції, держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цією метою, зокрема, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях усіх необхідних заходів щодо запобігання схилянню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності; використанню дітей з метою експлуатації в проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці; використанню дітей з метою експлуатації в порнографії та порнографічних матеріалах [85].

Важливим спеціалізованим актом є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (Лансаротська конвенція), відкрита для підписання 25 жовтня 2007 року та чинна з 1 липня 2010 року. Вона є одним із найбільш всеосяжних міжнародно-правових документів у цій сфері та зобов'язує держави вживати законодавчих та інших заходів для запобігання сексуальній експлуатації й насильству, захисту дітей-жертв та розвитку міжнародного співробітництва [87].

У Європейському Союзі протидія сексуальній експлуатації дітей регулювалася, зокрема, Рамковим рішенням 2004/68/ЮВС Ради ЄС від 22.12.2003 [196], яке було замінено Директивою 2011/93/ЄС від 13 грудня 2011 року про боротьбу із сексуальним насильством та експлуатацією дітей і дитячою

порнографією [31]. Директива посилила співробітництво правоохоронних органів держав-членів, зокрема шляхом перевірки кандидатів на посади, пов’язані з роботою з дітьми, за даними ECRIS – European Criminal Record Databaseабо European Criminal Records Information System.

До міжнародно-правових актів у цій сфері також належать Стокгольмська декларація та Програма дій Першого Всесвітнього конгресу проти комерційної сексуальної експлуатації дітей (1996), Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (2001), Глобальні зобов'язання Йокогами (2001) [258].

Досвід країн Західної Європи та Північної Америки свідчить про необхідність постійного аналізу законодавства для виявлення прогалин і правових лазівок. Важливу роль у його розвитку відіграли адвокати жертв, представники академічних кіл та юристи, які працювали у сфері протидії насильству, захисту потерпілих і притягнення кривдників до відповідальності [112].

У межах дослідження доцільно розглянути кримінально-правові механізми захисту статевої свободи дитини у різних правових системах, насамперед законодавство США, яке поєднує федеральне законодавство та законодавство штатів. США підписали Конвенцію ООН про права дитини у 1995 році, але її не ратифікували. Водночас національне законодавство передбачає розгалужену систему внутрішніх механізмів захисту дітей від сексуального насильства та охорони їх життя, здоров’я, статевої свободи й недоторканності.

На федеральному рівні ключовим є розділ 18 Зводу законів США, який чітко криміналізує злочини проти статевої свободи та недоторканності дітей та передбачає відповідальність за сексуальні зловживання, сексуальну експлуатацію та інше зловживання дітьми, зокрема у главах 109A, 110 та 117 [281].

Відповідно до глави 109A сексуальні злочини диференціюються залежно від рівня примусу, віку потерпілої особи та обставин діяння. Сексуальне

насильство першого ступеня охоплює примусовий сексуальний контакт, у тому числі проникнення, із застосуванням сили, погрози або залякування. Другий ступінь стосується сексуального контакту з особою, яка через сп’яніння, інвалідність, психічний стан або вік не здатна надати свідому й добровільну згоду. Окремо встановлено відповідальність за сексуальний контакт з особою до 16 років, при цьому її згода юридичного значення не має [281].

Глави 109A (§§ 2241–2248) використовують узагальнене поняття «сексуальне зловживання» («sexual abuse»), яке охоплює різні форми сексуальних посягань. Ключовим є поняття «сексуального акту» («sexual act»), що включає статевий контакт природним чи неприродним способом, у тому числі з використанням частин тіла або предметів, а також умисні сексуальні доторкання до особи, яка не досягла 16 років, із відповідною сексуальною метою. Окремо передбачено відповідальність за образливий сексуальний контакт [281]. Глава 110 «Сексуальна експлуатація та інше зловживання дітьми» встановлює відповідальність за виробництво, зберігання, розповсюдження та отримання матеріалів із сексуальною експлуатацією дітей, а також за їх продаж, придбання та створення відверто сексуальних зображень неповнолітніх. § 2422 криміналізує сексуальне залучення дітей через інтернет, зокрема виманювання зображень та організацію зустрічей (онлайн-грумінг) [281]. Таким чином, федеральне законодавство охоплює широкий спектр посягань у цифровому середовищі та встановлює відповідальність уже за створення відповідного контенту незалежно від його подальшого використання.

Сексуальна експлуатація дітей також регулюється нормами про торгівлю людьми та сексуальну експлуатацію. Зокрема, § 1591 Розділу 18 Зводу законів США встановлює відповідальність за вербування, підбурювання чи заволодіння особою з метою її залучення до комерційної сексуальної діяльності або отримання від неї доходів [281].

Федеральне законодавство доповнюється законами штатів, які регулюють переважну більшість правопорушень, що вчиняються в межах відповідного штату. Важливе місце посідає «statutory rape», що передбачає відповідальність за сексуальний контакт дорослого з особою, яка не досягла встановленого штатом віку згоди, оскільки згода дитини юридично не визнається. На федеральному рівні дитиною є особа до 18 років (§ 2256), тоді як вік згоди у штатах відрізняється: у Каліфорнії та Нью-Йорку – 18 років, Техасі та Флориді – 17 років. В окремих штатах діють винятки для неповнолітніх із незначною різницею у віці («Romeo and Juliet laws»).

Законодавство США передбачає суворі санкції за сексуальні злочини щодо дітей. За окремі форми зґвалтування неповнолітнього (§ 2241) передбачено тривалі строки позбавлення волі аж до довічного, за виробництво дитячої порнографії (§ 2251) – від 15 до 30 років, за її зберігання – від 5 до 20 років, а за сексуальне залучення дітей через інтернет (§ 2422) – до 20 років позбавлення волі [281]. Законодавство штатів може передбачати додаткові та суворіші санкції.

Як бачимо, законодавство США із зазначених питань є динамічним та постійно доповнюється з урахуванням викликів сьогодення.

У 1994 році ухвалено закон Джейкоба Веттерлінга про реєстрацію злочинців проти дітей та сексуального насильства. Зазначеним законом передбачено створення у кожному штаті реєстру правопорушників, засуджених за кваліфіковані сексуальні злочини та деякі інші злочини проти дітей, та передбачено відстеження правопорушників шляхом підтвердження місця проживання щорічно протягом десяти років після їх звільнення в громаду або щокварталу протягом усього життя, якщо сексуального злочинця було засуджено за насильницький сексуальний злочин. Також законом передбачено зменшення фінансування з федерального бюджету на 10% у разі невиконання вищезазначених вимог [269].

Закон PROTECT Act 2003 (Prosecutorial Remedies and Other Tools to end the Exploitation of Children Today) – це закон США, прийнятий у 2003 році для посилення можливостей правоохоронних органів у боротьбі з жорстоким поводженням з дітьми, сексуальною експлуатацією та викраденням дітей. Ключові положення включають посилення федеральних законів проти дитячої порнографії, збільшення покарання за сексуальні злочини проти дітей, скасування строків давності за викрадення дітей та сексуальні злочини, дозволяючи переслідувати ці злочини без обмеження у часі [275].

Закон Adam Walsh Child Protection and Safety Act 2006 є найбільш систематизованим щодо нагляду за особами, які вчинили злочини зазначеної категорії. Одним із важливих складових зазначеного закону є реєстрація та повідомлення про осіб, які вчинили сексуальне насильство, встановлення єдиних мінімальних рекомендацій щодо реєстрації зазначених осіб, незалежно від штату, в якому вони проживають.

Закон поділяє сексуальних злочинців на три категорії відповідно до скоєного злочину та зобов'язує правопорушників 3 категорії (найтяжчої категорії) оновлювати інформацію про своє місцезнаходження кожні три місяці з вимогою довічної реєстрації. Правопорушники 2 категорії повинні оновлювати інформацію про своє місцезнаходження кожні шість місяців, маючи 25 років реєстрації, а правопорушники 1 категорії повинні оновлювати інформацію про своє місцезнаходження щороку, маючи 15 років реєстрації. Відмова від реєстрації та неоновлення інформації є тяжким злочином. Штати зобов'язані публічно розкривати інформацію щонайменше про правопорушників 2 та 3 категорії. Закон також об'єднує всі реєстри сексуальних злочинців штатів і територій в одну національну базу даних з можливістю пошуку та зобов'язує кожен штат і територію застосовувати однакові критерії для розміщення даних про злочинців в Інтернеті [275].

Класичним представником системи загального права (common law) у сфері кримінально-правового захисту дітей від сексуального насильства є Англія та Уельс, де основним джерелом права з цього питання є Закон про сексуальні злочини 2003 року [277].

В англійському законодавстві вік згоди на сексуальні відносини становить 16 років, тоді як сексуальна активність з особою до 13 років заборонена незалежно від її згоди. Окрему групу становлять сексуальні правопорушення проти дітей (child sex offences), передбачені статтями 9-19, зокрема сексуальна активність з дитиною, її примушування або підбурювання до сексуальної активності, вчинення сексуальних дій у її присутності, примушування до перегляду сексуального акту, організація чи сприяння дитячому статевому злочину, а також зустріч із дитиною внаслідок сексуального грумінгу. Стаття 15A додатково криміналізує сексуальне спілкування з дитиною («sexual communication with a child») [277].

Особливе значення мають норми щодо зловживання становищем довіри («abuse of position of trust») (статті 16-24), які поширюються на дорослих, що перебувають у відносинах довіри або підпорядкування щодо дітей 16-17 років, зокрема працівників освіти, охорони здоров'я та установ для неповнолітніх. Вони передбачають відповідальність за сексуальну активність з дитиною, її примушування чи підбурювання, сексуальні дії в присутності дитини та примушування до перегляду сексуального акту [277]. За сексуальну активність з особою до 13 років передбачено покарання до довічного позбавлення волі.

У Швеції кримінально-правовий захист дітей регулюється Розділом 6 Кримінального кодексу (Brottsbalken), який охоплює злочини проти сексуальної свободи та недоторканності [247]. З 2018 року діє принцип активної згоди («Так означає так»), за яким сексуальний акт без добровільної згоди є кримінально караним. Водночас щодо дітей до 15 років згода юридичного значення не має. Вік статевої згоди становить 15 років, однак кримінально-правовий захист

поширюється і на осіб 15-18 років, якщо посягання вчиняє особа, яка має щодо них владу чи перебуває у відносинах довіри [247].

Шведське законодавство передбачає відповідальність за зґвалтування дитини, сексуальне використання дитини та сексуальний напад. Останній охоплює сексуальні дії, що не досягають ознак зґвалтування, зокрема неправомірні фізичні дотики або примушування дитини до сексуальних дій. Таким чином, шведська модель забезпечує диференційований захист дітей залежно від віку, характеру сексуальної дії, наявності згоди та відносин влади чи довіри між потерпілою особою і правопорушником [247].

Окремою статтею кодексу передбачена відповідальність за статеві зносини між близькими родичами, яка застосовується лише тоді, коли діяння не містить ознак більш тяжкого злочину, такого як зґвалтування та зґвалтування проти дитини. Якщо статевий акт із родичем-нащадком був вчинений шляхом насильства або з особою до 15 років, він кваліфікується як зґвалтування чи зґвалтування проти дитини, а не як статеві зносини з нащадком.

Передбачена також відповідальність за використання дитини для сексуального позування, криміналізовану діяльність, що пов'язана зі створенням та використанням матеріалів сексуального характеру за участю дітей, з фокусом на діях сприяння або економічного/фактичного використання. Окремо передбачено настання відповідальності за купівлю сексуальної дії дитини. Злочин полягає у примушенні (спонуканні) дитини, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, до вчинення або терпіння дії сексуального характеру в обмін на винагороду. Крім того, за кримінальним законодавством Швеції настає відповідальність за сексуальне домагання (сексуальне торкання дитини, яка не досягла п'ятнадцятирічного віку, примус до вчинення чи участі в будь-якій дії сексуального змісту).

Окремою статтею Кримінального кодексу Швеції передбачена відповідальність за контакт із дитиною з сексуальною метою. Фактично

зазначеною статтею криміналізовано діяння, які є початковою стадією готування до сексуального злочину проти дитини. Об'єктивна сторона складається з двох послідовних дій: встановлення контакту з дитиною та досягнення домовленості про зустріч та сприяння зустрічі; після досягнення домовленості вчинення будь-якої дії, яка здатна сприяти фактичному здійсненню цієї зустрічі (наприклад, планування маршруту, бронювання кімнати, купівля квитків, виїзд на місце зустрічі).

Таким чином, до відповідальності може бути притягнута особа навіть тоді, коли вона фактично не зустрілася з дитиною, але зробила конкретні кроки, спрямовані на реалізацію злочинного наміру. Готування до злочину винесено на більш ранню стадію, ще до того, як будуть вчинені дії, що кваліфікуються як спроба злочину [247].

Окремо передбачено відповідальність за злочини проти дитячої порнографії. Зазначений склад злочину охоплює такі дії як зображення (створення зображення) дитини у порнографічному вигляді, поширення, передача, надання у користування, демонстрація або іншим чином надання такого зображення дитини доступним для будь-якої іншої особи, придбання або пропозиція такого зображення, посередництво у контактах між покупцями та продавцями таких зображень дитини або вчинення будь-яких інших подібних дій, що мають на меті сприяння торгівлі такими зображеннями. Також відповідальність передбачена за володіння або перегляд такого зображення, до якого особа самостійно отримала доступ. За вищезазначеним складом злочину можуть бути кваліфіковані дії особи, яка у професійній діяльності або іншим чином, з метою отримання прибутку, через необережність поширює таке зображення.

Тяжкими наслідками у шведському законодавстві визнаються такі обставини: вчинення професійно або з метою отримання прибутку; злочинна діяльність здійснювалася систематично або у великих масштабах; особливо

велика кількість зображень; використання малолітніх дітей; застосування насильства або примусу.

Суттєві зміни у кримінальному законодавстві Швеції відбулися у липні 2025 і були спрямовані, передусім, на посилення відповідальності за зґвалтування дітей та криміналізацію дистанційної купівлі сексуальних дій через цифрові платформи. Поняття «купівля сексуальних послуг» було змінено на «купівля сексуальних дій», а склад злочину поширено на дії, вчинені без фізичного контакту (через вебкамеру, стрім тощо).

Кримінально-правовий захист дітей у Швеції доповнюється іншими законодавчими механізмами. Зокрема, відповідно до Закону про соціальні служби посадові особи, діяльність яких пов’язана з дітьми та молоддю (працівники освіти, медицини, соціальних служб, поліції, служби виконання покарань), а також відповідні працівники приватного сектору зобов’язані невідкладно повідомляти соціальну комісію про інформацію або підозру щодо перебування дитини в небезпеці чи зазнання нею насильства [278].

У Польщі злочини проти сексуальної свободи та моральності об’єднані у Главі XXV Кримінального кодексу. До них належать зґвалтування та примус до сексуальних дій (ст. 197), сексуальні зносини з особою у безпорадному або неосудному стані (ст. 198), примушування до статевих стосунків (ст. 199), сексуальне розбещення неповнолітніх (ст. 200), електронне сексуальне розбещення (ст. 200-a), інцест (ст. 201), злочини, пов’язані з порнографією (ст. 202) та інші посягання на моральність [283]. Вік сексуальної згоди становить 15 років.

Зґвалтуванням визнається примушування до статевого акту або іншої сексуальної дії шляхом насильства, погрози чи обману, ключовою ознакою якого є відсутність згоди потерпілої особи. Кримінальний кодекс передбачає кваліфіковані склади, зокрема щодо особи до 15 років, із особливою жорстокістю, тяжкими наслідками, групою осіб, щодо близьких родичів чи інших

осіб у відносинах залежності, із використанням зброї або інших небезпечних засобів [283].

Окремо передбачено відповідальність за сексуальні дії щодо особи до 15 років, у тому числі демонстрацію їй порнографічних матеріалів або сексуальних дій, а також використання її залежного чи критичного становища. Криміналізовано й сексуальне грумінг-поведінку в кіберпросторі: встановлення контакту з особою до 15 років через інформаційно-телекомунікаційні системи з метою організації зустрічі для сексуальних дій або схиляння до них. Також передбачено відповідальність за публічну пропаганду чи схвалення педофілії та інцест [283].

Значну увагу польське законодавство приділяє протидії дитячій порнографії, встановлюючи відповідальність за її виготовлення, запис, ввезення, зберігання, отримання доступу, розповсюдження та демонстрацію, а також за використання зображень малолітніх, створених або оброблених за допомогою цифрових технологій.

Важливою особливістю польського законодавства є кримінальна відповідальність за неповідомлення про сексуальні злочини щодо дітей (ст. 240 Кримінального кодексу Республіки Польща). Особа, яка має достовірну інформацію про підготовку, замах або вчинення злочину, передбаченого, зокрема, ст. 200 КК Польщі, та не повідомляє про це орган, уповноважений здійснювати кримінальне переслідування, може бути покарана позбавленням волі на строк до трьох років [283].

Окремо в нашому дослідженні зупинимось на Законі про протидію загрозі сексуальних злочинів та захист неповнолітніх від 13 травня 2016 року [282], яким запроваджено багаторівневу систему захисту неповнолітніх, яка поєднує реєстрацію (облік) злочинців із превентивними заходами та обов'язками роботодавців.

Законом передбачено дві групи заходів: протидія загрозі злочинів (реєстр та обов'язки роботодавців щодо перевірки персоналу) та заходи захисту неповнолітніх (оцінка ймовірності рецидиву, стандарти захисту та Національні плани протидії насильству).

Зазначеним законом створено Реєстр сексуальних злочинців, який складається з трьох окремих баз: відкритого реєстру, реєстру з обмеженим доступом та реєстру осіб, щодо яких Державною комісією з протидії сексуальній експлуатації неповнолітніх віком до 15 років прийнято рішення про внесення їх до Реєстру [244].

Відкритий (публічний) реєстр – це загальнодоступна база даних, що містить інформацію про осіб, які вчинили зґвалтування дітей, зґвалтування, скоєні з особливою жорстокістю або були рецидивістами. Зазначений реєстр є публічно доступним на веб-сайті Міністерства юстиції, але містить обмежену інформацію про місце проживання (лише назва міста).

Реєстр з обмеженим доступом збирає дані про всіх засуджених (або умовно звільнених, або тих, щодо кого застосовані заходи безпеки), які вчинили сексуальні злочини. Доступ мають уповноважені органи – суд, прокуратура, поліція, а також інші органи та служби, які дотичні до судових процесів або коли цього вимагають їх статутні обов'язки. Крім того, забезпечено доступ до реєстру роботодавцям та організаторам діяльності, пов'язаної з вихованням, освітою, відпочинком, лікуванням, наданням психологічного консультування, духовним розвитком, заняттями спортом або іншими інтересами неповнолітніх, або доглядом за дітьми. Роботодавці зобов'язані перевіряти, чи внесені до Реєстру дані особи, яка працевлаштовується або має дозвіл на участь у діяльності. Невиконання цього зобов'язання карається арештом, обмеженням волі або штрафом у розмірі не менше 1000 злотих. Реєстр з обмеженим доступом містить вичерпні дані від ідентифікаційних даних особи, включаючи PESEL (Універсальна електронна система реєстрації населення) та зображення обличчя,

до деталей вироку, правової кваліфікації, віку потерпілого та інформації про відбування покарання.

Реєстр Національної комісії є частиною Реєстру осіб, які скоїли сексуальні злочини. Він містить інформацію про осіб, щодо яких Національна комісія видала рішення про внесення їх до Реєстру. Зазначений реєстр є повністю публічним та доступним онлайн. Роботодавці та організатори діяльності, пов'язаної з вихованням, освітою, відпочинком, лікуванням, психологічним консультуванням, духовним розвитком, спортом, іншими інтересами або доглядом за дітьми, зобов'язані перевіряти, чи внесені дані особи, яку вони наймають або дозволяють брати участь у діяльності, до Реєстру Національної комісії. Невиконання цього зобов'язання карається арештом, обмеженням волі або штрафом у розмірі не менше 1000 злотих.

Дані про особу вносяться до Реєстру на підставі обвинувального вироку суду, який набрав законної сили. Вимога про включення особи до Реєстру встановлена безпосередньо в законі, що робить внесення даних обов'язковим наслідком засудження за певні види злочинів, незалежно від окремого рішення судді.

Дані із зазначеного реєстру, як правило, не видаляються, якщо інше не передбачено Законом. Лише Суд у виняткових випадках може ухвалити рішення про виключення особи з Реєстру або Публічного реєстру, керуючись найкращими інтересами неповнолітнього потерпілого або якщо включення призведе до непропорційно тяжких наслідків для засудженої особи.

Особи, включені до Реєстру, які перебувають на волі, зобов'язані повідомляти поліції про свою фактичну адресу перебування та будь-які її зміни протягом 3 днів. Це є ключовим елементом нагляду.

Крім того, вище зазначеним законом передбачено, що у справах про сексуальні злочини, потерпілими у яких є неповнолітні, суд або прокурор зобов'язані вимагати думку двох експертів-психіатрів та експерта-сексолога (або

психосексолога) для визначення ступеня ймовірності повторного вчинення злочину та вжиття необхідних терапевтичних чи індивідуальних втручань.

Законом передбачено створення незалежного механізму для вивчення системних недоліків, що призвели до смерті або тяжких травм дитини внаслідок дій батьків чи опікунів. Головною метою є запобігання подібним інцидентам у майбутньому. При Міністрі юстиції діє група з аналізу подій, що складається з семи постійних незалежних експертів у галузі педіатрії, психології, права, соціології тощо. Зазначені експерти є незалежними від поліції, суду та проводять аналіз окремо від кримінального провадження. Завданням аналізу є визначення обставин події, оцінка стану дитини до події, вивчення дій усіх «компетентних органів» (соцслужб, шкіл, лікарень, поліції, судів, прокуратури) щодо сім'ї, виявлення системних недоліків у захисті дитини.

На нашу думку, вище зазначеним законом передбачено комплексний підхід на захист прав дітей: вибудовано систему, яка запобігає їх скоєнню на всіх рівнях. Він створює потужний превентивний бар'єр, використовуючи інструменти публічної прозорості (Публічний реєстр) та обов'язкового скринінгу персоналу (обов'язки роботодавців), а також закладає основу для індивідуалізованого нагляду через оцінку ризику рецидиву.

Крім того, у Польщі розроблено та прийнято Національний план боротьби зі злочинами проти сексуальної свободи та гідності, що стосуються неповнолітніх, на 2023-2026 роки, відповідно до якого передбачено шість напрямів діяльності, спрямованих на забезпечення всебічного та широкого захисту неповнолітніх (політика та управління; правоохоронні органи та судова система; підтримка та захист потерпілих та членів їх сімей; загальна соціальна профілактика) [265]. Прийнятий план передбачає посилення координації між різними відомствами для ефективної боротьби з сексуальними злочинами, поліпшення професійних навичок правоохоронців, суддів та прокурорів, які працюють із справами зазначеної категорії, надання комплексної допомоги

жертвам сексуального насильства та їх сім'ям, підвищення обізнаності суспільства, батьків, вчителів та молоді про проблему сексуального насильства та способи його запобігання, забезпечення координації для аналізу загроз сексуальних злочинів, зокрема в інтернеті, а також створення бази даних для виявлення забороненого контенту, посилення заходів, спрямованих на лікування та профілактику, повагу до недоторканності приватного життя та гідності потерпілих – забезпечення етичного висвітлення у ЗМІ.

В умовах дослідження доцільним є аналіз законодавства держав, які як і Україна, пройшли шлях трансформації кримінального права від радянської моделі до сучасних, у тому числі європейських, стандартів. Такими державами є Республіка Молдова, Грузія та Республіка Казахстан.

Кримінальний кодекс Республіки Молдова від 18.04.2002 № 985-XV містить окрему Главу IV Особливої частини «Злочини, що належать до статевої сфери» (статті 171-175[1]) [249]. До неї віднесено зґвалтування (ст. 171), дії сексуального характеру без згоди (ст. 172), примус дитини у сексуальних цілях (172-1), сексуальне домагання (ст. 173), статевий акт, вчинений щодо особи, яка не досягла 16 років (ст. 174), дії сексуального характеру, вчинені щодо особи, яка не досягла 16 років (ст. 175), а також звваблення неповнолітнього в сексуальних цілях (175-1).

Окремо, на відміну від українського законодавства, передбачена відповідальність у розділі злочини проти сім’ї та неповнолітніх за інцест (кровозмішення) (глава VII). Крім того, у кримінальному кодексі передбачено, що не підлягають кримінальній відповідальності за статеві зносини між родичами по прямій лінії до третього ступеня споріднення включно, а так само між родичами по бічній лінії (брати і сестри), якщо в момент вчинення діяння вони є неповнолітніми і різниця у віці між ними не перевищувала 2 років (ч. 2 ст. 201) [249].

У вище зазначеному розділі передбачено кримінальну відповідальність за обіг матеріалів про сексуальне зловживання щодо дитини, а саме завідомий доступ із використанням інформаційних технологій або електронних комунікацій до матеріалів про сексуальне зловживання щодо дитини, а також роздача, розповсюдження, ввезення, вивезення, надання, передача, надання в розпорядження, придбання, обмін, використання таких матеріалів або володіння ними, а також за виготовлення або продаж матеріалів про сексуальне зловживання щодо дитини (ст. 208-1). Крім того, передбачена відповідальність за підбурювання або вербування дитини до участі в порнографічних показах чи експлуатація дитини будь-яким іншим способом з цією метою, примушування дитини до участі в порнографічних показах, схиляння або примушування дитини до заняття проституцією, а також за завідомий перегляд порнографічних показів за участю дитини.

Молдовський законодавець відокремлює злочини проти дитячої порнографії від решти статевих злочинів, розміщуючи їх у групі злочинів проти сім'ї та неповнолітніх. Зазначений підхід є відмінним від української моделі, де відповідні склади (ст. 301-1, 301-2 КК України) залишаються в розділі про злочини проти громадської моралі, найближчому за змістом до самого розділу про статеві злочини.

Загальні засади захисту прав дитини в Молдові регламентовано Законом Республіки Молдова «Про права дитини» від 30.11.2023 № 370, який визначає основні права дитини, принципи їх забезпечення та обов'язки влади і фактично є аналогом українського Закону України «Про охорону дитинства» [268]. Разом із тим, на відміну від Польщі, у молдовському законодавстві не виявлено окремого закону про публічний реєстр осіб, засуджених за статеві злочини проти дітей, що можна розглядати як менш розвинений порівняно з польською моделлю елемент системи запобігання рецидиву.

Кримінальний кодекс Грузії відносить злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості до Глави XXII Особливої частини, яка охоплює зґвалтування (ст. 137), інші дії сексуального характеру (ст. 138), примушування до статевого зв'язку або дій сексуального характеру (ст. 139), статевий зв'язок або дії сексуального характеру щодо особи, яка не досягла 16-річного віку (ст. 140) та розпусні дії (ст. 141) [254]. Вік згоди в Грузії, таким чином, становить 16 років. У 2013 році Грузія суттєво посилила санкції за злочини цієї категорії: за зґвалтування передбачено позбавлення волі на строк від 4 до 6 років за базовим складом, а кваліфіковані види (зокрема зґвалтування неповнолітнього члена сім'ї за попередньою змовою) караються позбавленням волі на строк від 15 до 20 років.

Особливо показовим для теми забезпечення статевої моральності є нещодавній розвиток грузинського законодавства про порнографію, який продемонстрував розмежування підходів до порнографії дорослих і дитячої порнографії. Стаття 255 Кримінального кодексу Грузії встановлювала кримінальну відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання з метою розповсюдження, продаж чи рекламування порнографічних видань і зображень. Однак рішенням Конституційного суду Грузії від 04.11.2022 відповідну частину статті 255 визнано такою, що суперечить конституційним гарантіям свободи вираження поглядів і права людини вільно отримувати й розповсюджувати інформацію, оскільки термін «порнографічний твір» не мав достатньо чіткого юридичного визначення. Слід зазначити, що з 1 травня 2023 року незаконне виготовлення, продаж і реклама порнографічної продукції за участю повнолітніх осіб перестали бути кримінально караними діяннями в Грузії [257]. Водночас кримінальна відповідальність наступає за залучення неповнолітнього до незаконного виготовлення порнографічних творів чи інших предметів порнографічного характеру, розповсюдження, рекламування таких матеріалів або торгівля ними, що не пов'язано з участю зазначеного неповнолітнього у

справжніх, симульованих чи генерованих за допомогою комп'ютерних технологій сексуальних сценах (ст. 255-1). Крім того, передбачена відповідальність за пропозицію зустрічі особі, яка свідомо не досягла шістнадцятирічного віку, зроблена повнолітньою особою з використанням інформаційних та комунікаційних технологій з метою вчинення щодо неї дій сексуального характеру, а також за пропозицію зустрічі особі, яка свідомо не досягла вісімнадцятирічного віку, зроблена повнолітньою особою з використанням інформаційних та комунікаційних технологій з метою незаконного виготовлення чи збуту творів порнографічного характеру [254].

У Грузії 17 березня 2020 року прийнято Закон «Про боротьбу зі злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканності», спрямований на запобігання відповідним злочинам та забезпечення громадської безпеки. Законом передбачено створення спеціального реєстру осіб, засуджених за такі злочини, а також можливість судового позбавлення їх права перебувати в освітніх та інших дитячих установах, на прилеглих територіях і проживати разом із неповнолітнім [267].

Кримінальний кодекс Казахстану передбачає відповідальність за зґвалтування (ст. 120), насильницькі дії сексуального характеру (ст. 121), сексуальні дії з особою до 16 років (ст. 122), примушування до сексуальних дій (ст. 123) та розбещення осіб до 16 років (ст. 124) [255]. У 2021 році кодекс доповнено ст. 121-1, яка криміналізує непристойні дії сексуального характеру щодо особи до 16 років, у тому числі вчинені із використанням Інтернету.

Окремі норми кодексу Казахстану спрямовані на протидію сексуальній експлуатації дітей та обігу порнографічної продукції. Статті 311-312 передбачають відповідальність за незаконний обіг порнографічних матеріалів та залучення неповнолітніх до їх створення, а ст. 144 – за втягнення неповнолітніх у виготовлення, розповсюдження, рекламування та продаж продукції еротичного змісту. Таким чином, законодавство Казахстану диференціює відповідальність

залежно від характеру сексуального контенту та форми залучення до нього неповнолітніх.

Порівняльний аналіз законодавства США, Великобританії, Швеції, Польщі, Молдови, Грузії та Казахстану свідчить про спільну тенденцію до посилення кримінально-правового захисту дітей від сексуального насильства, розширення кола криміналізованих діянь, зокрема у цифровому середовищі, та поєднання репресивних і превентивних механізмів.

Українське законодавство після реформ 2017-2021 років визначає 16 років як межу здатності особи надати згоду на сексуальні відносини (статті 152, 155 КК України). Такий підхід відповідає британській, федеральній американській та молдовській, грузинській і казахстанській моделям, тоді як у Швеції та Польщі відповідна вікова межа є нижчою. Водночас єдиного міжнародного стандарту щодо віку сексуальної згоди не сформовано.

Молдова, Грузія та Казахстан за структурою кримінально-правового регулювання найбільш близькі до України, оскільки зберігають окремий блок норм про злочини проти статевої свободи та недоторканності. Водночас, у зарубіжних кримінальних кодексах переважно використовується узагальнена категорія «сексуальні злочини» без формального розмежування «статевої свободи» та «статевої недоторканності» як самостійних об’єктів кримінально-правової охорони. Це актуалізує питання доцільності такого термінологічного дуалізму в українському законодавстві, тим більше що проєкт нового Кримінального кодексу України передбачає використання єдиної категорії «сексуальна свобода та сексуальна недоторканість».

Стосовно інституту довірчого становища, українське законодавство не містить прямого аналога зазначеного інституту як самостійного складу злочину, хоча відповідний фактор частково враховується як кваліфікуюча ознака в статтях розділу IV КК України.

Реєстри сексуальних злочинців, які запроваджені в США та Польщі, є найбільш розвиненими прикладами системи публічного та відомчого обліку осіб, засуджених за сексуальні злочини проти дітей, з диференційованими строками та умовами реєстрації залежно від тяжкості вчиненого. Українське законодавство не передбачає аналогічного публічного реєстру сексуальних злочинців.

Лише польське законодавство серед досліджених юрисдикцій встановлює самостійну кримінальну відповідальність будь-якої особи (а не тільки спеціального суб'єкта) за неповідомлення про достовірно відому інформацію щодо злочину педофілії (ст. 240 Кримінального кодексу Польщі).

Аналіз законодавства засвідчив, що усі правові норми держав, які досліджено, за останні роки суттєво розширили законодавство щодо онлайн-грумінгу, сексуального спілкування з дитиною через мережу та дитячої порнографії, включно зі спеціальним регулюванням синтетичного контенту, згенерованого штучним інтелектом. Це підтверджує спільну для всіх правових систем тенденцію до реагування на технологічні виклики, характерну й для новітніх змін до КК України.

Найбільш придатними для запозичення у процесі вдосконалення українського законодавства видаються: британський інститут зловживання довірчим становищем щодо осіб 16-17 років; польський обов'язок повідомлення про достовірно відомі факти вчинення злочинів проти статевої свободи дітей; американська та польська моделі диференційованих публічних реєстрів сексуальних злочинців; шведський досвід оперативного законодавчого реагування на цифрові загрози, включно з дипфейк-контентом.

Водночас, пряме, механічне запозичення окремих іноземних інститутів без урахування системного зв'язку з рештою національного кримінального законодавства є недоцільним: кожна з досліджених моделей є результатом тривалого еволюційного розвитку в межах власної правової традиції (загального права у США, континентального права у Польщі, скандинавської моделі у

Швеції, пострадянської моделі у Молдові, Грузії, Казахстані), і її елементи мають запозичуватися вибірково, з адаптацією до структури чинного та проєктованого кримінального законодавства України.

Висновки до розділу 1

У першому розділі здійснено комплексне теоретико-правове дослідження засад забезпечення статевої моральності та протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх. Отримані результати створюють теоретичне підґрунтя для подальшого кримінологічного аналізу зазначеної проблематики та дозволяють сформулювати такі висновки:

1. Встановлено, що статева моральність є складною міждисциплінарною категорією, яка формується на перетині етичних, соціальних, психологічних і правових чинників та виконує функцію нормативного орієнтира у визначенні меж допустимої сексуальної поведінки. Її зміст не є сталим або універсальним, а перебуває у постійній динаміці, змінюючись під впливом історичного розвитку суспільства, трансформації соціальних інститутів, рівня правової культури та домінуючих моральних цінностей. У цьому контексті статева моральність відображає не лише уявлення про належну поведінку, а й виступає засобом соціального контролю, що визначає допустимість або забороненість певних форм сексуальних відносин. Саме через неї відбувається трансформація моральних уявлень у правові приписи, що безпосередньо впливає на формування кримінально-правових заборон у сфері статевих відносин та визначає межі втручання держави у приватне життя особи.

2. Обґрунтовано, що у кримінально-правовому вимірі статева моральність виступає ключовим критерієм оцінки суспільної небезпеки діянь, пов’язаних із посяганням на статеву свободу та статеву недоторканність, насамперед щодо неповнолітніх, як найбільш вразливої категорії. Вона визначає легітимність

криміналізації таких діянь, забезпечує баланс між правом особи на сексуальну автономію та необхідністю захисту інших осіб від шкоди, а також виступає ціннісною основою для формування кримінально-правової політики. Крім того, статева моральність виконує важливу превентивну функцію, оскільки формує соціально прийнятні моделі поведінки, сприяє підвищенню рівня сексуальної культури та безпеки, а в умовах цифровізації виступає орієнтиром для оцінки нових ризиків, пов'язаних із кіберпростором та інформаційним середовищем.

3. Доведено, що сексуальне насильство є історично зумовленим соціально-правовим явищем, яке еволюціонувало разом зі зміною уявлень про моральність, статус особи та роль держави у регулюванні статевих відносин. На різних етапах розвитку суспільства зміст і межі цього явища визначалися панівними соціальними нормами, що зумовлювало різний рівень криміналізації відповідних діянь. Якщо на ранніх етапах правове регулювання було спрямоване переважно на захист інтересів родини, громади або держави, то сучасне розуміння сексуального насильства базується на пріоритеті прав і свобод особи, її гідності та тілесної недоторканності. Така еволюція свідчить про поступове переосмислення сутності сексуального насильства як порушення не лише соціального порядку, але і, насамперед, фундаментальних прав людини.

4. Встановлено, що трансформація підходів до розуміння сексуального насильства відображає утвердження гуманістичних цінностей, зокрема принципу пріоритету інтересів дитини, який став ключовим у сучасному міжнародному та національному праві. Це зумовило формування нових кримінально-правових і кримінологічних механізмів протидії, орієнтованих не лише на покарання правопорушників, а й на запобігання злочинам та захист потерпілих. Водночас історичний аналіз показує, що ефективність протидії сексуальному насильству залежить не тільки від рівня правового регулювання, але й від розвитку моральних уявлень суспільства, які визначають рівень толерантності або нетерпимості до таких діянь.

5. Визначено, що національна правова база України у сфері протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх має комплексний і системний характер, охоплюючи норми кримінального, кримінального процесуального, соціального, адміністративного законодавства, а також механізми міжвідомчої взаємодії. Така система забезпечує багаторівневий захист прав дитини, включаючи як притягнення до відповідальності за вчинені злочини, так і впровадження заходів профілактики, реабілітації та соціальної підтримки потерпілих. Встановлено, що ця система розвивається послідовно, синхронізовано з міжнародними зобов'язаннями України (Конвенція ООН про права дитини, Лансаротська та Стамбульська конвенції), що свідчить про інтеграцію у глобальну систему захисту прав дитини та орієнтацію на гуманістичні принципи правового регулювання. Водночас чинне законодавство у цій сфері залишається розпорошеним у численних актах різної юридичної сили.

6. Обґрунтовано, що хоча поняття статевої моральності не має прямого нормативного закріплення у законодавстві, воно імпліцитно відображене у змісті кримінально-правових норм, які визначають заборонені форми сексуальної поведінки та встановлюють відповідальність за посягання на неповнолітніх. Це свідчить про те, що моральні засади фактично інтегровані у правову систему і виступають основою для формування правових заборон. Така інтеграція забезпечує не лише юридичну, а й ціннісну обґрунтованість кримінально-правового реагування, що є важливим для ефективності державної політики у сфері протидії сексуальному насильству.

7. Встановлено, що законодавство іноземних держав у сфері протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх характеризується високим рівнем деталізації, системністю та орієнтацією на превенцію, що проявляється у криміналізації широкого спектра діянь, включаючи новітні форми сексуальної експлуатації, пов’язані з використанням цифрових технологій. Особливістю таких систем є також впровадження механізмів контролю за особами, які

вчинили відповідні злочини, а також активне використання інструментів міжвідомчої взаємодії та міжнародного співробітництва. Це свідчить про комплексний підхід до протидії сексуальному насильству, який поєднує каральні та превентивні заходи.

8. Доведено, що ефективність зарубіжних правових моделей значною мірою зумовлена послідовною орієнтацією на захист прав дитини як найвищої соціальної цінності, розширенням переліку караних діянь та впровадженням превентивних, а не лише репресивних механізмів захисту. Порівняльно-правовий аналіз дозволив виявити позитивні практики, які можуть бути використані для вдосконалення національного законодавства, зокрема у частині посилення превентивних та кримінологічних заходів, розвитку системи раннього виявлення ризиків та формування безпечного соціального середовища для дітей. Водночас встановлено, що ефективна протидія сексуальному насильству щодо неповнолітніх передбачає комплексний аналіз причин і умов вчинення таких злочинів, віктимологічних чинників та розроблення системи превентивних заходів. Це зумовлює необхідність подальшого дослідження статевої моральності не лише як правової, але й як кримінологічної категорії, що дозволяє сформувати ефективні механізми запобігання сексуальному насильству та забезпечення безпеки дітей у сучасних умовах.

РОЗДІЛ 2
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАТЕВОЇ МОРАЛЬНОСТІ

2.1. Кримінально-правова характеристика та кримінологічні аспекти злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх у контексті забезпечення статевої моральності

Сексуальне насильство над дітьми є однією з найтяжчих форм насильства, яка спричиняє непоправну шкоду психічному, фізичному та соціальному здоров'ю дитини. Наслідки такого насильства можуть проявлятися протягом усього життя і включати в себе посттравматичний стресовий розлад, депресію, тривогу, проблеми з довірою та відносинами. Особливо вразливими є діти, які опинилися в складних життєвих обставинах, наприклад, діти з сімей, де спостерігається насильство. Також діти, які перебувають у зонах конфлікту, бойових дій, тимчасово окупованих чи деокупованих територіях [214].

Слушно у даному контексті зазначає Г.В. Дідківська «сімейне неблагополуччя – це негативний стан сімейних відносин, як на рівні соціального інституту сім'ї в цілому, так і на рівні окремих сімей, що при певних обставинах сприяє виникненню негативних стандартів поведінки» [32]. Саме тому особливості кримінальної відповідальності за такі кримінальні правопорушення викликають значний науковий та практичний інтерес, оскільки потребують не лише детального правового аналізу, а й вироблення ефективних механізмів захисту прав дітей та мінімізації наслідків сексуального впливу.

Незважаючи на наявність законодавчих норм, проблема сексуального насильства щодо дітей залишається актуальною через складність доказування,

недовіру та осуд потерпілих, а також недостатню взаємодію правоохоронних органів, соціальних служб і медичних закладів. Тому дослідження кримінальної відповідальності за такі посягання має сприяти виявленню прогалин законодавства, удосконаленню міжвідомчої взаємодії, розвитку превентивних механізмів і забезпеченню пріоритетності інтересів дитини у кримінальному провадженні.

Питання криміналізації насильницьких діянь щодо дітей досліджували Г.В. Дідківська, С.Ф. Денисов, В.П. Ємельянов, Ю.В. Живова, В.Я. Конопельський, О.О. Костенко, Н.М. Крестовська, С.Я. Лихова, Ю.С. Митрофанова, Д.О. Ричка, Н.З. Рогатинська, О.В. Сачко, О.Л. Соколенко, Є.Л. Стрельцов, П.П. Сердюк та ін. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання правозастосування та реалізації механізмів захисту дитини, потерпілої від сексуального насильства.

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи охоплюють діяння, що порушують встановлений порядок статевих відносин, принципи статевої моральності та завдають шкоди здоров’ю, честі, гідності й нормальному фізичному та психічному розвитку дітей [28].

Україна в останні роки істотно вдосконалила законодавство щодо протидії сексуальним злочинам проти дітей та запровадила дружні до дитини процедури у системі правосуддя. Важливе значення мала ратифікація у 2012 році Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуального насильства, що сприяла криміналізації окремих тяжких посягань щодо дітей.

Кримінальна відповідальність за злочини проти статевої свободи та недоторканості дітей передбачена розділом IV КК України, зокрема статтями 152-156-1: зґвалтування, сексуальне насильство, примушування до статевого зв'язку, сексуальні дії з особою, яка не досягла 16 років, розбещення неповнолітніх та домагання дитини для сексуальних цілей [102]. Додаткові механізми кримінально-правового захисту передбачені статтями 301, 301-1, 301-

2, 302, 303 КК України, які охоплюють незаконний обіг порнографічних матеріалів, у тому числі дитячої порнографії, сексуальну експлуатацію неповнолітніх, організацію видовищ сексуального характеру, звідництво, сутенерство та втягнення у проституцію [102].

Як слушно зазначається у вітчизняній доктрині, кримінально-правова та кримінологічна характеристика формується на основі аналізу ознак злочинів, що мають значення для вирішення питання про наявність їх складу, правильної кваліфікації та з'ясування інших кримінально-правових питань, у тому числі тих, що вирішуються під час винесення вироку. Загалом, кримінально-правова характеристика – це опис ознак, які відрізняють злочин від іншого правопорушення, а також класифікація злочинів за видами, ступенем небезпеки тощо [97].

Залежно від застосування фізичного чи психічного насильства, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності доцільно поділяти на: 1) насильницькі – передбачені ст. 152-154 КК України; 2) ненасильницькі – передбачені ст. 155-156 КК України [206, с. 17].

Родовим об'єктом вищезазначених злочинів є статева свобода та статева недоторканість особи.

З приводу об'єкта сексуальних злочинів, вчинених проти осіб, які не досягли повноліття, у науковій доктрині сформувалися різні підходи. Це питання є ключовим для розуміння сутності цих злочинів. Сучасна українська наука прямо констатує фрагментарність цієї доктрини: кримінально-правова характеристика статевої недоторканості як об'єкта низки кримінальних правопорушень на сьогодні є певною мірою фрагментарною та неповною, здебільшого думки дослідників з цього приводу містяться у науково-практичних коментарях до КК України, підручниках та навчальних посібниках з Особливої частини кримінального права [125].

На думку О.О. Дудорова, статева недоторканність є охоронюваним кримінальним законом станом, за якого забороняються сексуальні контакти з особою, яка через певні обставини не є носієм статевої свободи. Така недоторканність має абсолютний характер, а згода особи, яка не є носієм статевої свободи, юридичного значення не має [34, с. 7]. О.М. Джужа визначає її як суспільні відносини, що встановлюють абсолютну заборону статевих відносин із недоторканними особами, до яких належать, зокрема, неповнолітні до 16 років та особи, не здатні усвідомлювати свою статеву свободу [29, с. 32]. Г.Я. Мартинишин також розглядає статеву недоторканність як абсолютну заборону втручання у статеву сферу особи, яка не набула або втратила можливість реалізовувати статеву свободу [131, с. 4].

Щодо статевої свободи у кримінально-правовій доктрині існують різні підходи. Традиційно вона розуміється як право психічно нормальної особи певного віку самостійно обирати партнера та форму статевого спілкування і не допускати примусу [95, с. 102]. О.О. Дудоров визначає її як право самостійно обирати партнера та форму сексуального спілкування і заперечує ототожнення статевої свободи та статевої недоторканності, вважаючи їх поняттями-антиподами [36, с. 472-521]. Подібну позицію висловлює С. Чмут, пов’язуючи набуття повної статевої свободи з досягненням визначеного законом віку, до якого дитина перебуває під правовою охороною статевої недоторканності [237, с. 58]. Л.В. Дорош розглядає статеву свободу як право на самовизначення у сфері статевих відносин та добровільне спілкування з обраним партнером у межах закону [33].

Аналіз наукових підходів засвідчує, що більшість учених не визнає статеву свободу осіб до 16 років самостійним об’єктом кримінально-правової охорони, оскільки їх згода на сексуальні контакти не має юридичного значення через віковий ценз. Відтак, основний акцент робиться на охороні статевої недоторканності неповнолітніх, що охоплює захист їх нормального фізичного,

психічного та морального розвитку. Ґрунтовне дослідження розмежування статевої свободи і статевої недоторканності дитини здійснено В.Ю. Омецинською, яка сформулювала власну концепцію об’єкта злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх [139].

Обґрунтування розмежування понять «статева свобода» і «статева недоторканність» ґрунтується на здатності особи до усвідомленої та юридично значущої згоди. Статева свобода охоплює право самостійно й усвідомлено визначати свою сексуальну поведінку, обирати партнера та форму статевих стосунків, а також відмовлятися від них. Вона є об’єктом кримінально-правової охорони, коли особа здатна надати згоду, але її воля пригнічується насильством, погрозою чи іншим незаконним впливом.

Натомість статева недоторканність означає абсолютний захист особи, яка через вік або фізичний чи психічний стан не здатна надати юридично значущу згоду. З огляду на встановлений законодавством віковий ценз особа до 16 років не наділена повною статевою свободою, а її згода на сексуальні дії у передбачених законом випадках не має юридичного значення. Відтак статева недоторканність є об’єктом посягання, зокрема, щодо малолітніх до 14 років та неповнолітніх до 16 років у випадках, визначених ст. 152 та ст. 155 КК України.

Таким чином, об’єктом злочинів цієї категорії є сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальний фізичний, психічний і моральний розвиток дитини до досягнення нею 16-річного віку, а також гарантують захист її від травматичного втручання у сексуальну сферу. Основним безпосереднім об’єктом сексуального насильства щодо неповнолітніх є статева недоторканність, оскільки дитина в силу віку та психофізіологічної незрілості не має повної здатності до вільного й усвідомленого волевиявлення у сексуальній сфері.

Сексуальне насильство щодо дітей може мати тривалі негативні наслідки для їх фізичного і психічного здоров’я, формування особистості та подальшої

соціалізації, зумовлюючи, зокрема, саморуйнівну, агресивну поведінку, вживання психоактивних речовин та інші девіантні прояви. Воно також може перешкоджати нормальному психосексуальному розвитку, освітній і професійній самореалізації та формуванню повноцінних сімейних відносин [122]. Н.З. Рогатинська наголошує на багатофакторності криміногенної та віктимогенної вразливості неповнолітніх, що зумовлює необхідність розглядати дітей – жертв сексуального насильства не лише як об'єкт кримінально-правової охорони, а й як самостійний предмет кримінологічного та віктимологічного аналізу [204].

Водночас нормальний фізичний, психічний і статевий розвиток дитини не слід розглядати як самостійні об'єкти злочину, оскільки вони є складовими статевої недоторканності неповнолітньої особи. Саме вона безпосередньо пов'язана з установленими розділом IV КК України віковими межами кримінально-правової охорони: забороною статевих зносин з особою, яка не досягла 14 років, та вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла 16 років. Отже, законодавство гарантує статеву недоторканність неповнолітніх віком до 16 років.

Сучасна кримінально-правова політика окремих держав, зокрема Канади, Швеції та Іспанії, демонструє перехід від моделі «Ні означає Ні» до моделі «Так означає Так», яка передбачає активну та усвідомлену згоду. Її поширення на захист неповнолітніх зміщує акцент із встановлення фізичного опору на оцінку здатності дитини надати вільну та поінформовану згоду з урахуванням її віку й психоемоційної незрілості. За такого підходу пасивність, мовчання або розгубленість можуть розглядатися як обставини, що свідчать про відсутність згоди [279].

Показовим є також використання у шведському та німецькому законодавстві ширших понять, які перекладаються як «злочини проти сексуальної самовизначеності» або «злочини проти сексуальної цілісності». Така

термінологія акцентує увагу на посяганні на цілісність особистості, її фізичну та психологічну недоторканність, що має особливе значення у контексті кримінально-правової охорони дітей.

На основі вище зазначених положень детально проаналізуємо кримінально-правову характеристику окремих видів насильницьких злочинів, що посягають на статеву недоторканність дитини.

Поняття сексуального насильства у КК України надається через низку статей, кожна з яких деталізує окремі аспекти цього злочину. Так, наприклад, ст. 152 КК України визначено відповідальність за вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування). Тоді як ст. 153 КК України передбачено відповідальність за вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство) [102].

Потерпілою особою, відповідно до Кримінального кодексу України, можуть бути неповнолітня особа, особа, яка не досягла 14-річного віку (чч. 3, 4 ст. ст. 152, 153, ч. 2 ст. 156-1 КК України), малолітня особа (ч. 2 ст. 156, ч. 3 ст. 156-1 КК України), особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ч. 1 ст. 155-156, ст. 156-1 КК України).

Суб'єктом злочинів вище зазначеної категорії є фізична осудна особа. Вік кримінальної відповідальності, відповідно до ст. 22 КК України, за ст. 152 «Зґвалтування» та ст. 153 «Сексуальне насильство» настає з 14 років. У разі вчинення суспільно-небезпечних діянь, відповідальність за які передбачено статтями 154, 155, 156, 156-1 – з 16 років (за загальним правилом).

Водночас, деякі склади злочинів вимагають або передбачають обтяження відповідальності, якщо суб'єкт є спеціальним, тобто особою, наділеною особливими повноваженнями чи становищем щодо жертви (є родичем або

особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого – батьки, опікуни, прийомні батьки).

Із суб'єктивної сторони злочини цієї категорії характеризуються виключно умисною формою вини. Психічне ставлення винного до діяння виражається у прямому умислі, особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій сексуального характеру, вчинюваних без добровільної згоди потерпілої особи, і бажає їх вчинити. Щодо факультативної ознаки об'єкта – віку потерпілої особи, законодавець і судова практика (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5) допускають більш гнучкий підхід, зокрема, відповідальність настає не лише за наявності достовірного знання про неповнолітній чи малолітній вік потерпілої особи, а й тоді, коли винний припускав таку можливість або не надавав їй значення, тобто діяв із непрямим умислом чи злочинною недбалістю щодо цієї конкретної ознаки. Таке розмежування форм вини стосовно основного діяння (прямий умисел) і кваліфікуючої ознаки віку (умисел або необережність) має принципове значення для правильної кваліфікації та відмежування від казусу.

На підставі вище викладеного розглянемо більш детально кримінально-правову характеристику окремих складів злочину, таких як зґвалтування, сексуальне насильство та розбещення неповнолітніх.

Відповідно до ст. 152 КК України зґвалтуванням визнається вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи [102]. Водночас кримінальний закон не дає прямої відповіді на питання, що означає термін «без добровільної згоди потерпілої особи». У примітці до ст. 152 КК України зазначено, що «згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин» [102].

Попередньою редакцією ст. 152 Кримінального кодексу статеві зносини визнавались зґвалтуванням за умови поєднання із фізичним насильством, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Один з трьох вище зазначених способів виступав складовою протиправної поведінки. При цьому перелік способів був вичерпним.

Кримінальною ознакою ст. 152 у редакції Закону від 06.12.2017 є не конкретний спосіб вчинення дій, а недобровільність, тобто відсутність вільного волевиявлення особи на проникнення в тіло іншої особи.

Таким чином, принцип вільного волевиявлення (добровільності) є фундаментальним принципом сучасного кримінального права у сфері захисту сексуальної автономії особи. Невизначеність або невірна інтерпретація відсутності згоди у правозастосовній практиці призводить до необґрунтованої кваліфікації злочинів та порушення прав як потерпілих, так і обвинувачених. Відсутність вільного волевиявлення є не просто пасивним елементом, а ключовою кримінально-правовою ознакою, яка фактично перетворює легальні статеві дії на злочинне посягання.

Зазначений принцип узгоджується і з позицією Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який полягає в тому, що для кваліфікації дії як зґвалтування принциповим є не застосування насильства чи погрози застосування, а відсутність згоди на сексуальний контакт. Офіційний коментар Ради Європи до статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод прямо підтверджує цей підхід, наголошуючи, що держави мають позитивний обов'язок приймати кримінально-правові норми, які ефективно карають зґвалтування, і застосовувати їх на практиці через ефективне розслідування та притягнення до покарання, а діти та інші вразливі особи мають право на посилений ефективний захист [144, с. 74].

Зокрема, у справі «М.С. проти Болгарії» (заява № 39272/98) ЄСПЛ наголосив, що позитивні зобов'язання держав вимагають криміналізації будь-

якого сексуального акту без згоди потерпілої особи. Суд встановив, що для кваліфікації діяння як зґвалтування, принциповим є не доведення факту застосування фізичної сили чи наявності активного опору жертви (яка може перебувати у стані шоку чи психологічного паралічу), а саме відсутність добровільної згоди на сексуальний контакт [202].

У рішенні «Е.Б. проти Румунії» (заява № 49089/10) суд підтвердив та поглибив підхід, заснований на згоді (consent-based approach). ЄСПЛ вказав, що надмірна фіксація національних правоохоронних органів на відсутності тілесних ушкоджень чи відсутності «активного опору» з боку потерпілої нівелює суть захисту від сексуального насильства [200].

У справі щодо неповнолітніх та уразливих осіб «І.Ц. проти Румунії» (заява № 36934/08) наголошено, що при розслідуванні статевих злочинів ключовим є оцінка здатності особи висловити дійсну згоду та контексту уразливості (зокрема віку), а відсутність фізичних слідів боротьби не може бути підставою для закриття провадження [201].

Таким чином, відсутність вільного волевиявлення є центральним елементом об'єктивної сторони насильницьких злочинів проти статевої свободи. І якщо у дорослих та неповнолітніх віком від 14 років відсутність волевиявлення є результатом примусу (фізичного чи психічного), то стосовно малолітніх осіб закон визначає нездатність до згоди незалежно від волевиявлення.

Сучасна доктрина (принцип «Так означає Так») наголошує, що мовчання, пасивність, відсутність опору або нездатність говорити «Ні» не можуть тлумачитися як згода. Згода має бути активною, вільною, усвідомленою та добровільною.

У межах розробки проєкту нового Кримінального кодексу України законодавцями вже порушується питання про необхідність перенесення інституту згоди потерпілої особи до його Загальної частини [89].

У контексті захисту неповнолітніх доцільним є закріплення активної моделі згоди. З огляду на зазначене, *пропонуємо добровільну згоду розуміти як результат вільного, свідомого та активного волевиявлення особи на вчинення щодо неї певних дій. При цьому згода не є добровільною, якщо вона отримана внаслідок застосування психічного або фізичного насильства, погроз, обману або використання вразливого чи залежного стану потерпілої особи. Будь-які прояви пасивності, мовчання чи відсутність фізичного опору не можуть тлумачитися як наявність згоди [115].*

Таким чином, впровадження концепції активної згоди не лише приведе національне кримінальне законодавство у відповідність до міжнародних правозахисних стандартів та практики ЄСПЛ, але й забезпечить надійний правовий захист неповнолітніх.

Зґвалтування неповнолітньої особи має місце у разі вчинення дій стосовно осіб від 14 до 18 років. Водночас, винна особа повинна усвідомлювати вік потерпілої особи. Тобто, для кваліфікації злочину за віковою ознакою потерпілої особи необхідно встановити, що суб'єкт злочину достовірно знав про її неповнолітній чи малолітній вік, усвідомлював таку можливість або не надавав значення цій обставині при вчиненні діяння. Аналогічний підхід зазначено і п. 10 Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5, зокрема за зґвалтування неповнолітньої особи підлягає відповідальності особа, яка знала або припускала, що вчиняє насильницький статевий акт з неповнолітньою особою, чи могла і повинна була усвідомлювати це [191].

Таким чином, щодо факту неповнолітнього віку потерпілої особи злочин може бути вчинено і з необережності.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII внесено істотні зміни

щодо юридичної оцінки статевого акту з особою, яка не досягла 14-річного віку, які докорінно змінили підхід до кваліфікації злочинів проти статевої недоторканності малолітніх осіб.

Вчинення зґвалтування щодо малолітньої особи (особи, яка не досягла 14 років) виділено в особливо кваліфікуючу ознаку (ч. 4 ст. 152 КК України), так як малолітній вік особи (до 14 років) не завжди автоматично свідчить про безпорадний стан [156]. Наявність або відсутність безпорадного стану визначалася з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку дитини (фізичний, психічний, інтелектуальний розвиток), що призводило до неоднозначності кваліфікації та створювало ризик легітимізації «згоди» дитини, яка юридично не здатна її дати.

Закон № 2227-VIII усунув цю прогалину та кардинально посилив захист малолітніх шляхом встановлення автоматичної кваліфікації за ч. 4 ст. 152 КК України у разі вчинення дій сексуального характеру із особою, яка не досягла 14 років. Таким чином, згода малолітньої особи не має юридичного значення, а обставини наявності насильства чи безпорадного стану не потребують додаткового доведення для кваліфікації за найтяжчою частиною.

Таким чином, стосовно малолітніх осіб принцип добровільної згоди у кримінальному законодавстві замінено принципом абсолютної статевої недоторканності, де згода дитини не є правовим аргументом [115].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої особи» від 19.12.2019 № 409-IX статтю 152 доповнено ч. 6, відповідно до якої встановлено відповідальність за дії, передбачені ч. 4 цієї статті, вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ч. 4 чи ч. 5 ст. 153, ст. 155 або ч. 2 ст. 156 цього КК України [152].

Тобто передбачена особлива ознака, яка посилює покарання за повторне вчинення зґвалтування, сексуального насильства, а також вчинення дій сексуального характеру та розбещення членами сім'ї, близькими родичами, або особами, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього лише щодо малолітньої особи. Водночас, за вчинення вище зазначених злочинів стосовно неповнолітньої особи відповідальність не встановлена. Також не передбачений посилений захист для неповнолітніх, які перебувають у довірчих стосунках із правопорушником (члени сім'ї, близькі родичі чи опікуни, вчителі, тренери).

Таким чином наявна прогалина у посиленні відповідальності для довірчих осіб, якщо їх жертва досягла 14-річного віку, хоча все ще залишається дитиною, яка перебуває під їх опікою та вихованням. Зазначене суперечить принципам Лансаротської конвенції, яка вимагає посиленого захисту дітей незалежно від точної вікової категорії, коли злочин вчинено особою, що користується довірою або авторитетом.

На нашу думку, *доцільним буде внесення змін до ч. 6 ст. 152 шляхом розширення переліку попередньо вчинених злочинів, які обумовлюють кваліфікацію повторного зґвалтування, включивши діяння, вчинені стосовно неповнолітньої особи (не лише малолітньої), а також особою, на яку покладено обов'язки щодо її виховання чи піклування [115].*

Вище зазначені зміни будуть найкраще відповідати міжнародним зобов'язанням, забезпечуючи повноцінний захист дитини до досягнення нею повноліття (18 років), а не лише до 14 років.

Статтею 153 Кримінального кодексу встановлено відповідальність за сексуальне насильство, а саме вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи.

Об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки сексуального насильства збігаються з ознаками зґвалтування. Разом з тим, об'єктивна сторона охоплює насильницькі дії, не пов'язані із проникненням в тіло іншої особи.

Слід зазначити, що в результаті реформи зміст кримінального правопорушення було змінено: замість акценту на фізичному насильстві як обов'язковому способі, було введено нове формулювання «насильницькі дії сексуального характеру». Ключовим для кваліфікації сексуального насильства, як і зґвалтування, стало перенесення фокусу з факту застосування примусу на факт відсутності добровільної згоди особи на посягання. Це відображає перехід від «парадигми опору» до «парадигми згоди» в кримінальному праві.

Основним критерієм наявності складу злочину, передбаченого статтею про сексуальне насильство, є не стільки застосування фізичного чи психічного насильства (незважаючи на поняття сексуального насильства «вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру»), скільки відсутність вільної та добровільної згоди потерпілої особи на сексуальні дії.

Щодо самого розуміння сексуального насильства, то Г.Ю. Нікітіна-Дудікова відносить до нього такі дії як: доторкання до статевих органів потерпілої особи, примушування до торкання статевих органів правопорушника, кунілінгус – оральна стимуляція жіночих геніталій, анілінгус – оральна стимуляція входу в анальний отвір, вестибулярний коїтус – притуляння чоловічого статевого члена до входу в піхву жінки, нарвасадата – введення статевого члена між молочними залозами жінки, міжстегновий коїтус, фроттаж (тертя чоловіком своїм тілом об тіло жінки й отримання в результаті цього сексуального збудження) тощо [137].

О.М. Гумін відносить сексуальне насильство до комбінованих (поєднаних) видів насильства та пропонує розрізняти:

1) сексуальне насильство без фізичної взаємодії (ексгібіціонізм (демонстрація оголених геніталій); вуайєризм (підглядання за сексуальними

діями або роздяганням); дитяча порнографія (використання дітей як моделей порнографічних матеріалів; словесні образи і непристойні зауваження сексуального змісту, в тому числі телефоном або через мережу «Інтернет»);

2) за фізичною взаємодією (розпусні діяння (насильницький петтінг – «мацання», будь-які маніпуляції зі статевими органами або примушування до них жертви); інцест – сексуальні діяння з родичами) [19, с. 14].

Таким чином, до складу цього кримінального правопорушення належать дії сексуального характеру, що мають на меті задоволення статевої пристрасті, які, зазвичай, передбачають фізичний контакт із тілом іншої особи, але виключають проникнення.

Частина 3 ст. 153 КК України охоплює всі насильницькі/примусові дії сексуального характеру (крім проникнення), вчинені щодо неповнолітньої дитини.

Сексуальне насильство щодо осіб, які не досягли 14-річного віку (малолітніх), є особливо кваліфікованим складом злочину і підпадає під дію ч. 4 ст. 153 КК України.

Це посягання розглядається законодавством як злочин особливої тяжкості, оскільки порушує абсолютне право дитини на статеву недоторканність.

Слід зазначити, що диспозиція ст. 153 КК України залишається надмірно універсальною. Вказівка на «вчинення будь-яких дій сексуального характеру» охоплює досить широкий спектр девіантної поведінки (за виключенням проникнення), але її розпливчастість ускладнює правозастосування. З огляду на зазначене, існує нагальна потреба щодо уточнення переліку злочинних діянь, що охоплюються ст. 153 КК України.

Окремої уваги заслуговує дефект законодавчої техніки при формулюванні особливо кваліфікованого складу, передбаченого ч. 4 ст. 153 КК України, «дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди». Таким чином,

відповідальність за малолітній вік потерпілої особи прямо прив'язана лише до ч. 1, тоді як частини 2 і 3 цієї статті, які містять кваліфікуючі ознаки – вчинення злочину групою осіб (ч. 3) або особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений статтями 152, 154, 155 КК України (ч. 2), залишаються поза цим посиланням.

Зазначене створює прогалину: якщо злочин щодо дитини віком до 14 років вчиняє група осіб або особа, яка вже раніше засуджувалася за подібний злочин, жодна з чотирьох частин ст. 153 не передбачає таке поєднання обставин. У результаті слідство та суд не мають законодавчих підстав для кваліфікації подібних дій, а тяжчі за сукупністю обтяжуючих обставин діяння можуть фактично отримати таку саму кваліфікацію, як і прості випадки без додаткових кваліфікуючих ознак. Це суперечить принципу диференціації кримінальної відповідальності залежно від ступеня суспільної небезпечності діяння.

З огляду на викладене, ч. 4 ст. 153 КК України доцільно викласти в такій редакції: «Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди». Така редакція усуне зазначену прогалину, забезпечить повноту кримінально-правової оцінки сукупності обтяжуючих обставин незалежно від конкретного способу вчинення злочину та відповідатиме вимогам Ланцаротської конвенції щодо посиленого захисту дітей [117].

Кваліфікація сексуального насильства щодо малолітніх (ч. 3 ст. 153 КК України) тісно пов'язана не тільки зі ст. 152 КК України (зґвалтування), так і зі ст. 156 КК України (розбещення).

Відповідно до ст. 156 КК України, кримінальна відповідальність наступає за ч. 1 вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, ч. 2 зазначеної статті визнає кримінально-караним діянням вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи або вчинені членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього [102].

Традиційно в юридичній літературі стосовно розпусних дій зазначається, що це можуть бути різнопланові дії сексуального характеру, які здатні викликати фізичне та моральне розбещення потерпілих, які не досягли шістнадцятирічного віку. З огляду на це прийнято класифікувати розпусні дії на такі два види: фізичне розбещення та інтелектуальне розбещення [34, с. 80-81].

Наявний підхід до розуміння поняття розпусних дій з їх поділом на два загальні види не останньою чергою зумовлений тенденціями судової практики, яка протягом багатьох років формувалася в Україні в процесі застосування відповідної кримінально-правової заборони. Свідченням цьому є положення п. 17 постанови Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30.05.2008 № 5 [142].

У п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» від 30.05.2008 № 5 зазначено, що розпусні дії, відповідальність за які передбачено у ст. 156 КК України, повинні мати сексуальний характер і можуть бути у виді фізичних дій або інтелектуального розбещення. Такі дії спрямовані на задоволення винною особою статевої пристрасті або на збудження у особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, статевого інстинкту. Під фізичними розпусними діями слід розуміти оголення статевих органів винної і потерпілої осіб, непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеві збудження, навчання статевим збоченням, імітацію статевого акту, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, вчинення статевих зносин, акту онанізму у присутності потерпілої особи тощо. Інтелектуальними розпусними діями є, зокрема, ознайомлення потерпілої особи із порнографічними зображеннями, відеофільмами, цинічні розмови з нею на сексуальні теми тощо [191].

Інтелектуальне розбещення може полягати, наприклад, у цинічних розмовах з потерпілим на сексуальні теми, у розповіді відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих у різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів або примушуванні до перегляду відповідної продукції, схиленні (у тому числі з використанням мережі Інтернет) до вчинення сексуальних дій, у тому числі щодо винуватого. Інтелектуальні розпусні дії можуть класифікують наступним чином:

– вербальні – відверто цинічні розмови, анекдоти, поради тощо;

– візуальні – демонстрація порнографічної книжкової, кіно-, фото- та відео продукції;

– аудіальні – прослуховування музичних носіїв натуралістичних сексуальних історій, пісень тощо [34].

Однак під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, вчинених стосовно дітей, виникають труднощі у правильній кваліфікації та розмежуванні діянь, що кваліфікуються як сексуальне насильство (ст. 153 КК України), і тих, що є розбещенням особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 156 КК України).

Відповідно до висновків Верховного Суду, викладених у постанові від 15.05.2024 у справі № 159/1381/22, будь-які торкання до інтимних частин малолітньої потерпілої особи, незалежно від наявності добровільності згоди на такі дії з її боку, необхідно кваліфікувати як сексуальне насильство за відповідною статтею ст. 153 КК України [145].

Наявна судова практика свідчить, що за ч. 2 ст. 156 КК України не можуть кваліфікуватись фізичні дії осіб, які полягають у дотиках до статевих органів малолітньої дитини.

Диспозиція ст. 156 Кримінального кодексу України визначає суспільно небезпечне діяння через поняття «розпусні дії». Це формулювання має

виражений оціночний характер, що створює певні виклики та труднощі у правозастосовній діяльності. Використання оціночної категорії «розпусні дії» в тексті закону означає, що межі злочинного діяння законодавцем чітко та вичерпно не встановлено, а їх тлумачення покладається на суб'єктів правозастосування (слідчих, прокурорів, суддів). Відсутність чітких критеріїв суперечить принципу «nullum crimen sine lege certa» (немає злочину без точного закону).

З огляду на оціночний характер диспозиції, необхідно максимально точно, повно та уніфіковано з'ясувати характер розпусних дій через юридичну доктрину, керівні роз'яснення Верховного Суду та судову практику.

У зв'язку з цим існує нагальна потреба у детальній розробці та офіційному затвердженні поняття «розпусні дії». Таке визначення має бути максимально конкретним, щоб усунути будь-які правові прогалини та запобігти зловживанням у правозастосовній практиці. На такій нагальності наголошує і О.В. Письменська, яка, за результатами аналізу складу злочину, передбаченого ст. 156 КК України, обґрунтувала необхідність удосконалення кримінально-правових засобів реагування на розбещення неповнолітніх шляхом уточнення оціночних понять цього складу [142].

Тільки через чітко сформовані критерії та сталу судову практику можна мінімізувати суб'єктивізм і забезпечити єдність кваліфікації за ст. 156 КК України.

Взагалі, на нашу думку, ст. 156 потребує кардинальних змін, оскільки поняття розбещення є застарілим, не конкретним та морально-оціночним. Доцільним є створення єдиної, комплексної статті, яка охоплюватиме всі безконтактні форми сексуальних злочинів, вчинених проти дітей, що відповідає сучасним міжнародним нормам та стандартам. Таким чином, на законодавчому рівні необхідно замінити розбещення на сексуальне посягання щодо дитини. Термін «сексуальне посягання» є юридично нейтральним, який чітко

фокусується на протиправному діянні та порушенні статевої недоторканості дитини [117].

Передбачити відповідальність за сексуальне посягання щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, що полягає у: фізичному контакті (дотики, погладжування або інші форми маніпуляції тілом дитини); нефізичному контакті (показування статевих органів, примушування до спостерігання за сексуальними актами чи порнографічними матеріалами, спонукання до дій сексуального характеру, а також усні чи письмові пропозиції сексуального характеру).

Кваліфікуючими ознаками нової статті передбачити обставини, пов'язані зі зловживанням довірою та новими технологіями. Так, ч. 2 криміналізувати вчинення злочину щодо малолітньої особи (до 14 років) або членом сім'ї, опікуном, педагогом чи іншою особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання, ч. 3 встановити відповідальність за вчинення злочину з використанням інформаційно-комунікаційних технологій або організованою групою.

Встановлення відповідальності за сексуальне посягання щодо дитини дозволить безпосередньо криміналізувати «дотики» та інші форми фізичного посягання, охопити діяльність у цифровому просторі (вербальний грумінг), забезпечити правову визначеність складу злочину, комплексність та пропорційність кримінальної відповідальності, що сприятиме ефективному захисту прав дітей. Ця пропозиція концептуально узгоджується з англо-американською моделлю «Romeo and Juliet laws» та практикою декриміналізації стосунків між близькими за віком підлітками, детально проаналізованою в підрозділі 1.4 цього дослідження.

З метою систематизації вищевикладених пропозицій та забезпечення наочності пропонованих змін до кримінального закону, нами розроблено порівняльну таблицю (Таблиця 1 – Додаток 3).

У 2021 році національне законодавство у сфері захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства зазнало змін та доповнень. Так, з метою імплементації положень статей 5, 19-21, 23, 26-27, 32-33, 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) від 25 жовтня 2007 року, Верховною Радою України 18.02.2021 прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» [153].

Кримінальний кодекс України доповнено статтями 155 та 156-1, які передбачають відповідальність за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку та домагання дитини для сексуальних цілей. Крім того, надано визначення поняттю дитяча порнографія (зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях). Раніше зазначене поняття було визначено у Законі України «Про захист суспільної моралі», який втратив чинність у грудні 2022 року [173].

Внесено зміни до ст. 301 КК України, а саме виключено частини 4, 5. Відповідні дії щодо творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію або примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру, наразі передбачають відповідальність за статтями 301-1 або 301-2, якими доповнено кодекс [102].

Вище зазначеним законом також передбачено кримінальну відповідальність за вчинення дій щодо порнографічних матеріалів за участю дітей (ст. 301-1), зокрема:

– за умисне одержання доступу та зберігання порнографічних матеріалів за участю дітей з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій, якщо доведено, що особа усвідомлювала, що у такий спосіб вона отримає доступ до таких матеріалів без мети збуту;

– проведення видовищного заходу сексуального характеру, у тому числі в Інтернеті, у якому задіяно дитину (ст. 301-2), а також відвідування такого заходу та втягнення/примушування неповнолітніх або малолітніх дітей до участі в ньому [102].

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція професора В.П. Ємельянова, який зазначає, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 301-1 КК України, може бути будь-яка особа, яка має ознаки загального суб'єкта кримінального правопорушення, у тому числі й неповнолітня особа віком від 16 до 18 років. Тобто, замість забезпечення захисту дітей положення ст. 301-1 КК України фактично перетворюються на найжорсткішу репресію проти самих дітей, адже санкція ч. 1 цієї статті, яка передбачає позбавлення волі на строк до шести років, відповідно до ч. 5 ст. 12 КК України, кваліфікує такі діяння як тяжкі злочини. Проте з точки зору звичайного здорового глузду зрозуміло, що ступінь суспільної небезпеки таких дій недостатньо значна, щоб вважати їх тяжкими злочинами. Важко усвідомити, в чому полягає велика суспільна небезпека, якщо доросла особа у приватному порядку, без участі неповнолітніх, переглядає порнографічні матеріали на власному комп'ютері або придбає та зберігає їх виключно для особистого використання. Як такі дії можуть напряму загрожувати захисту дітей від сексуальної експлуатації та насильства? Навіть якщо припустити наявність певної суспільної небезпеки, вона не досягає рівня, який виправдовував би класифікацію цих дій як тяжких злочинів [44].

Разом з тим, незважаючи на слушність окремих аргументів щодо необхідності дотримання принципу пропорційності між ступенем суспільної небезпеки та суворістю покарання, ми не можемо погодитися з позицією

В.П. Ємельянова щодо надмірності кримінальної репресії за ч. 1 ст. 301-1 КК України. *На наше переконання, сувора криміналізація умисного одержання доступу та зберігання дитячої порнографії, навіть виключно для особистого споживання і без мети збуту, є абсолютно виправданою. Специфіка цього злочину полягає в тому, що будь-який попит неминуче породжує пропозицію. Кожне завантаження, перегляд чи зберігання такого контенту стимулює злочинців до створення нових матеріалів, процес виготовлення яких завжди пов'язаний із реальним сексуальним насильством та експлуатацією конкретних живих дітей. Тому віднесення цього діяння до категорії тяжких злочинів є не надмірною репресією, а необхідним та пропорційним превентивним механізмом, спрямованим на знищення економічного та психологічного підґрунтя функціонування ринку дитячої порнографії. Такий підхід повністю відображає міжнародно-правові стандарти, зокрема вимоги Лансаротської конвенції, яка розглядає протидію попиту на заборонений контент як один із ключових інструментів захисту дітей від сексуальної експлуатації у цифровому середовищі [117].*

Порівняльний аналіз санкцій досліджуваних норм виявляє суттєву диференціацію суворості покарання залежно від характеру злочинного посягання. Найбільш суворі міри передбачені за контактні насильницькі злочини: так, санкції ч. 4-6 ст. 152 КК України (щодо малолітньої особи) встановлюють покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 років аж до довічного позбавлення волі, що відповідає віднесенню цих діянь до особливо тяжких злочинів. Натомість санкція ч. 1 ст. 156 КК України (розбещення неповнолітніх без обтяжуючих обставин) передбачає альтернативне покарання у виді обмеження волі, що свідчить про суттєво нижчий рівень караності порівняно з контактними насильницькими посяганнями.

Особливої уваги заслуговує санкція ч. 1 ст. 301-1 КК України, яка вже за базовим складом (одержання доступу до дитячої порнографії без мети збуту)

передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк до шести років, що відповідно до ст. 12 КК України кваліфікує діяння як тяжкий злочин. Такий законодавчий підхід підтверджує раніше висловлену нами тезу про прагнення держави жорсткими кримінально-правовими засобами викорінити попит на заборонений контент.

У примітці до ст. 301-2 КК України поняття «видовищний захід сексуального характеру» визначено як публічний показ у будь-якій формі продукції сексуального характеру або сценічні дії, метою яких є втілення сексуальних дій [102].

Разом з тим, ч. 5 ст. 301-1 КК України визначено, що у разі, коли дії, пов'язані з виготовленням, зберіганням, перевезенням чи іншим переміщенням дитячої порнографії без мети збуту чи розповсюдження, вчинені неповнолітньою особою, така особа не підлягає кримінальній відповідальності [102].

У примітці до статті 301-1 зауважується, що в цій статті одержання доступу до дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій слід вважати умисними, якщо доведено, що особа усвідомлювала, що в такий спосіб вона отримає доступ до дитячої порнографії [102].

Крім того, встановлено новий кваліфікований склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 155 КК України, а саме вчинені близькими родичами або членами сім’ї, особою, на яку покладено обов’язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї дій сексуального характеру, пов’язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, коли дії сексуального характеру поєднані з наданням грошової чи іншої винагороди потерпілій чи третій особі або з обіцяною такої винагороди.

Таким чином, завдяки внесеним змінам, КК України передбачено кримінальну відповідальність за всі випадки статевих стосунків з дитиною, в

яких використовується примус, погроза, насильство, незалежно від віку винного, за умови, що він досяг віку кримінальної відповідальності. Крім того, неповнолітній вік потерпілого є обтяжуючою обставиною. Якщо потерпілій особі не виповнилося 14 років, будь-які статеві зносини переслідуються законом, незалежно від її згоди [117].

Статті 155 та 156 КК України передбачають вік потерпілої особи як елемент кримінального правопорушення.

При кваліфікації діянь за ст. 155 КК України обов'язковою є наявність добровільної згоди, оскільки її відсутність може свідчити про необхідність кваліфікації дій за ст. 152 КК України, потерпілим від злочину може визнаватися особа у віці від 14 до 16 років, а також той факт, що зазначений злочин може бути вчинений лише повнолітньою особою.

Проте наразі відповідальність за вчинення злочину неповнолітньою особою кодексом не передбачено, що, на нашу думку, становить прогалину законодавства, оскільки такі факти мають розповсюджений характер, а їх вирішення потребує окремого системного підходу, відмінного від пропонованої нижче декриміналізації стосунків між близькими за віком підлітками.

Кваліфікованим складом зазначеного злочину є вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї.

У пояснювальній доповіді до Конвенції Ради Європи «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» (Лансаротської конвенції) підкреслюється, що захист дітей повинен забезпечуватися навіть у випадках, коли вони досягли віку, передбаченого для законних сексуальних дій, і коли інша сторона не вдається до примусу, сили чи погроз. Особливу увагу приділяють ситуаціям, у яких доросла особа зловживає довірою дитини, використовуючи свою природну, соціальну або релігійну владу. Така влада може включати

контроль над дитиною, можливість карати чи винагороджувати її, а також впливати на неї емоційно, економічно чи фізично [87].

Конвенція є важливим міжнародним документом, що спрямований на боротьбу з усіма формами сексуальних злочинів проти дітей. Для України вона має ключове значення, оскільки зобов'язує гармонізувати національне законодавство із сучасними міжнародними стандартами у сфері захисту прав дітей. Конвенція акцентує увагу на попередженні злочинів, захисті постраждалих дітей, криміналізації відповідних діянь і міжвідомчій співпраці. Її імплементація сприяє підвищенню ефективності правозастосовчої практики в Україні, забезпечує кращий захист дітей від сексуальної експлуатації та насильства, а також інтеграцію української правової системи у європейський правовий простір.

Водночас виникають питання щодо кваліфікації за вчинення дій сексуального характеру з особою, якій вже виповнилося 16 років, вищезазначеними особами. Склад злочину, передбачений ст. 152 КК України, передбачає відсутність добровільної згоди. Але якщо неповнолітня особа перебуває під впливом особи, залежна від неї, особливо це стосується прийомних батьків, батьків-вихователів, у такому випадку кримінальна відповідальність не передбачена.

Зазначене свідчить про необхідність внесення змін до Кримінального кодексу України, якими передбачити кримінальну відповідальність особами, які виконують батьківські або опікунські обов'язки, за вчинення дій сексуального характеру навіть якщо потерпіла особа досягла 16-річного віку (можна назвати віку згоди), але їй ще не виповнилося 18 років і вона є неповнолітньою особою. Відповідно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначити як окремий об'єкт для посягання.

Наступним проблемним є питання, яке виникає при розслідуванні кримінальних проваджень зазначеної категорії. Зокрема, відповідно до КК України сексуальні стосунки з особою віком до 16 років є кримінальним

злочином. Але питання недопущення криміналізації сексуальних дій однолітків за обопільною згодою жодним чином не вирішено. Тому вважаємо, що вчинення дій сексуального характеру особами, близькими за віком, ступенем фізичної та розумової зрілості, повинні бути декриміналізовані. На нашу думку, різниця у віці повинна бути не більше 3-4 років [115].

Обґрунтовуючи доцільність виокремлення норми про «вікову близькість» та декриміналізації добровільних сексуальних стосунків між однолітками, варто наголосити, що такий законодавчий крок жодним чином не ґрунтується на визнанні за неповнолітніми повної статевої свободи. Фундаментальна доктринальна концепція щодо нездатності дитини віком до 16 років надавати юридично значущу згоду залишається непорушною. Правова природа цього винятку лежить виключно у площині оцінки характеру та ступеня суспільної небезпеки діяння. У добровільних стосунках між підлітками-однолітками об'єктивно відсутні ті ключові ознаки суспільної небезпечності, які роблять сексуальне посягання на дитину тяжким злочином. А саме елементи експлуатації, маніпуляції, примусу чи зловживання авторитетом. Такі взаємини, за умови відсутності будь-якого підпорядкування, є відображенням природного, закономірного етапу психосексуального розвитку підлітків та їх соціалізації. За таких обставин суспільна небезпека діяння зводиться до мінімуму, а застосування інструментів жорсткої кримінальної репресії стає очевидно непропорційним. У таких ситуаціях кримінальне переслідування суперечить самій меті правосуддя, оскільки замість реального захисту інтересів дитини воно призводить до невиправданої криміналізації молоді, порушення принципу справедливості кримінального закону.

КК України також доповнено ст. 156-1, якою передбачено відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей. Зазначені дії також підпадають під поняття грумінгу – психологічна маніпуляція, маскування агресії за піклуванням.

Дії або поведінка для встановлення психологічного зв'язку з дитиною, що не досягла віку згоди, з метою подальшого сексуального насильства над нею.

Відповідно до ч. 1 зазначеної статті встановлюється відповідальність за пропозицію зустрічі, зроблену повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася. Частина 2 ст. 156-1 передбачає відповідальність за аналогічні дії, але вчинені з метою втягнення дитини у виготовлення дитячої порнографії [102].

Приміткою до статті зазначено, що під зустріччю необхідно розуміти, у тому числі, зустріч, проведення якої передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій.

Зазначений злочин є злочином з усіченим складом та вважається завершеним уже з моменту вчинення дії, спрямованої на організацію зустрічі (навіть якщо зустріч не відбулася).

Відповідно до Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» визначено поняття «інформаційно-телекомунікаційна системи». Це сукупність інформаційних та телекомунікаційних систем, які у процесі обробки інформації діють як єдине ціле. Цим же законом надано поняття телекомунікаційна система – сукупність технічних і програмних засобів, призначених для обміну інформацією шляхом передавання, випромінювання або приймання її у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб [172].

Традиційно розпусними визнавалися як безконтактні дії, так і сексуальні маніпуляції з тілом, особливо статевими органами потерпілої, винуватої або третьої особи. Розпусні дії можуть бути фізичними або інтелектуальними.

Фізичне розбещення, це, зокрема, оголення зовнішніх статевих органів винуватої або потерпілої особи, поцілунки, непристойні дотики, які викликають статеве збудження. Імітація статевого акту, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, вчинення статевого акту тощо. Під інтелектуальним розбещенням слід розуміти демонстрацію порнографічних предметів, цинічні розмови на сексуальні теми, фотографування потерпілих у різних сексуальних позах тощо.

За наявності підстав дії, що становлять собою інтелектуальне розбещення, часто пов'язані з виготовленням, зберіганням, розповсюдженням, збутом дитячої порнографії та потребують додаткової кваліфікації за ст. 301, 301-1, 301-2 КК України.

Притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності посилить кримінально-правовий захист дітей від сексуального насильства та експлуатації, передусім у мережі Інтернет, і, як наслідок, призведе до формування практики застосування закону про кримінальну відповідальність відповідно до міжнародних зобов'язань за Лансаротською конвенцією.

Узагальнюючи статистичні дані щодо практичного впровадження вищезазначених статей, встановлено, що майже всі статті знайшли своє практичне застосування у вигляді реєстрації кримінальних проваджень.

Так, за ст. 155 КК України протягом 2022-2024 років обліковано 282 кримінальних провадження, з яких 141 направлено до суду, за ст. 156-1 зареєстровано 32 провадження, 17 направлено до суду, за ст. 301-1 обліковано 4348 проваджень, 3695 направлено до суду [49].

Водночас упродовж зазначеного вище періоду виявлено лише 1 факт проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи, відповідальність за яке передбачена за ст. 301-2. Провадження перебуває на стадії досудового розслідування.

Це свідчить про низький рівень виявлення внаслідок або недостатньої уваги до цієї категорії злочинів або складності їх виявлення, специфіку доказової бази, а також недостатню обізнаність суспільства та правоохоронців, які не мають належних навичок розслідування таких злочинів.

Таким чином, у межах зазначеного підрозділу проаналізовано теоретичні засади кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти статевої недоторканості дитини та практичні проблеми, що виникають під час їх виявлення, кваліфікації й розслідування. Особливу увагу приділено змісту основних понять і термінів, що використовуються для правової оцінки відповідних діянь, оскільки їх чітке визначення має важливе значення для забезпечення правильної кваліфікації кримінальних правопорушень та єдності правозастосовної практики.

За результатами проведеного аналізу визначено напрями вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства, зокрема щодо проведення процесуальних дій за участю дітей, збирання, фіксації та оцінки доказів. Водночас важливими складовими ефективної протидії таким кримінальним правопорушенням є підвищення професійної підготовки працівників правоохоронних органів і суддів, удосконалення міжвідомчої взаємодії, а також забезпечення належного функціонування механізмів захисту та підтримки дітей, які постраждали від сексуального насильства.

Отже, результати проведеного аналізу свідчать, що ефективність кримінально-правового реагування на посягання проти статевої недоторканості дитини залежить не лише від належної правової кваліфікації таких діянь, а й від якості їх документування, доказування та розслідування. У цьому контексті особливого значення набуває застосування процесуальних процедур, адаптованих до віку та психологічного стану дитини, спрямованих на недопущення її повторної травматизації та забезпечення реального захисту її прав і законних інтересів [115].

2.2. Стан, структура та динаміка сексуального насильства щодо неповнолітніх в Україні у контексті забезпечення статевої моральності

Об’єктивний кримінологічний аналіз злочинності проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх ґрунтується на комплексному дослідженні її стану, структури та динаміки, що дає змогу визначити масштаби й характер криміногенної ситуації. Стан злочинності характеризується кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень та результативністю їх розслідування за статтями 152, 153, 155, 156, 156-1, 301-1 КК України у випадках, де потерпілими є неповнолітні [118]. Структурний аналіз визначає співвідношення окремих видів злочинів, зокрема насильницьких (ст. 152, 153 КК України) та ненасильницьких (ст. 156, 301-1 КК України), а динаміка відображає їх зміни у часі та взаємозв’язок із соціальними, економічними й політичними чинниками.

Емпіричну основу дослідження становлять офіційні статистичні дані Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (форми № 1 та № 2) [46]. Проте вони відображають лише зареєстровану частину злочинності, тоді як сексуальне насильство щодо дітей характеризується високою латентністю. Її зумовлюють залежність дитини від кривдника, особливо у сімейному середовищі, вікова неспроможність усвідомити протиправність дій, страх стигматизації та небажання законних представників ініціювати кримінальне провадження через ризик вторинної віктимізації. Тому реальний рівень злочинності, ймовірно, перевищує офіційні показники [21, с. 29].

Додатковим фактором статистичного викривлення стало введення воєнного стану з 24 лютого 2022 року. Окупація частини територій та активні бойові дії ускладнили виявлення й реєстрацію злочинів, сформувавши

статистичний «вакуум» на непідконтрольних територіях [214]. Разом з тим, аналіз доступної офіційної статистики залишається важливим інструментом виявлення основних закономірностей та характеристик досліджуваної злочинності [24]. У межах дослідження проаналізовано її стан в Україні та Дніпропетровській області за 2021-2025 роки [49].

Аналіз зареєстрованих кримінальних правопорушень за частинами 3-6 ст. 152 КК України засвідчує нестійку, хвилеподібну динаміку [49]. В Україні у 2022 році їх кількість зменшилася на 38,4% – до 175 проти 284 у 2021 році, після чого у 2023 році зросла у 2,1 раза – до 366. У 2024 році показник знизився на 5,7% – до 345, а у 2025 році зріс на 11,9% – до 386. Отже, порівняно з 2021 роком у 2025 році кількість зареєстрованих правопорушень збільшилася на 35,9% (Додаток 3).

У Дніпропетровській області динаміка була ще більш нерівномірною: з 15 правопорушень у 2021 році їх кількість знизилася до 6 у 2022 році, у 2023 році зросла до 39, у 2024 році зменшилася до 17, а у 2025 році знову зросла до 31. Таким чином, після мінімального показника 2022 року відбулося різке збільшення реєстрації у 2023 році та повторне зростання у 2025 році (Додаток 3). Такі коливання можуть бути пов’язані не лише зі змінами фактичного рівня злочинності, а й із особливостями її виявлення та реєстрації в умовах війни.

Зниження показників у 2022 році не може розглядатися як безпосереднє свідчення зменшення сексуального насильства. Воно значною мірою могло бути зумовлене окупацією територій, бойовими діями, масовим переміщенням населення та зміною організації роботи правоохоронних органів. Подальше зростання у 2023 році, зокрема після деокупації окремих територій, могло відображати як реєстрацію нових фактів, так і виявлення раніше неврахованих правопорушень.

Окреме значення мали міграційні процеси, які ускладнили взаємодію закладів освіти, соціальних служб та правоохоронних органів і виявлення злочинів у сімейному середовищі. Крім того, в умовах воєнного стану значна

частина сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцями держави-агресора, кваліфікувалася за ст. 438 КК України як порушення законів та звичаїв війни, а не за загальнокримінальними статтями проти статевої свободи та недоторканності, що також вплинуло на показники за ст. 152 КК України [213].

Таким чином, на нашу думку, зниження кількості правопорушень зазначеної категорії у 2022 році є відображенням інституційних та соціальних потрясінь воєнного часу, а не реальним покращення криміногенної ситуації [119].

Продовжуючи дослідження, зазначимо, що з метою ґрунтовного кримінологічного дослідження проаналізовано не лише факти реєстрації, але й процесуальну перспективу проваджень вищезазначеної категорії. Детальний аналіз відомостей Єдиного реєстру досудових розслідувань дозволяє простежити динаміку результативності досудового розслідування (Таблиця 2 – Додаток 3).

Зазначена статистика також демонструє чітку залежність від зовнішніх безпекових умов. Так, вручення повідомлень про підозру, яке відображає ефективність встановлення осіб правопорушників, зазнало суттєвих коливань. Після фіксації базового показника у 2021 році (265 осіб), у 2022 році відбувся прогнозований спад майже удвічі – до 152 осіб. Однак вже у 2023 році відбулося різке зростання до 342, а пікового значення досягнуто у 2025 році – 360 особам оголошено підозри у вчиненні кримінальних правопорушень за частинами 3-6 статті 152 КК України.

Аналогічна тенденція простежується і щодо кількості проваджень, скерованих до суду. Зниження у 2022 року (112 проваджень) змінилося стрімким зростанням результативності у наступні роки, стабілізувавшись на рівні 277-285 проваджень на рік. При цьому абсолютна більшість справ (понад 95%) направляється до суду з обвинувальним актом. Динаміка закриття справ залишається відносно стабільною (45-71 проваджень на рік). Водночас, проблемним питанням є збільшення залишку кримінальних проваджень у 2025 році (91 справа), що є найвищим показником за п’ятирічний період.

Динаміка злочинів у Дніпропетровській області демонструє ще більш виражену амплітуду коливань. Показники реєстрації змінювалися від мінімуму у 2022 році (6 осіб) до пікового зростання у 2023 році (39 осіб). Така нерівномірність характерна для прифронтових регіонів. Аналіз результативності розслідування на регіональному рівні наведено у таблиці 3 (Додаток 3).

Варто акцентувати увагу на якісній зміні процесуальних рішень у регіоні. Якщо у 2021 році частка закритих проваджень була високою і становила 42,1% від кількості закінчених справ (8 закритих проти 11 направлених до суду), то в умовах воєнного стану ефективність доказування суттєво зросла, а кількість закритих справ мінімізувалася до поодиноких випадків (1-5 на рік) [49].

Аналіз процесуальної діяльності свідчить про високу результативність розслідування кримінальних проваджень цієї категорії: понад 95% проваджень скеровуються до суду з обвинувальними актами, тоді як угоди мають поодинокий характер. Це може свідчити про підвищення якості досудового розслідування, збирання доказів та орієнтацію на забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності.

За частинами 3-6 ст. 153 КК України у 2021-2025 роках загальнодержавна динаміка характеризувалася постійним зростанням: із 67 правопорушень у 2021 році до 85 у 2022 році (+26,9%), 102 у 2023 році (+20%), 140 у 2024 році (+37,3%) та 199 у 2025 році (+42,1%). Таким чином, за п’ять років кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень сексуального насильства щодо дітей зросла майже утричі [49].

У Дніпропетровській області динаміка була нерівномірною: 4 правопорушення у 2021 році, 7 у 2022 році (+75%), 4 у 2023 році (-42,9%), 9 у 2024 році (+125%) та 23 у 2025 році (+155%). Отже, за досліджуваний період кількість зареєстрованих правопорушень зросла майже у шість разів (Додаток 3). При цьому регіональна статистика характеризується 100% направленням закінчених проваджень до суду, переважно з обвинувальними актами, та

мінімальним рівнем їх закриття. Проте залишок незакінчених проваджень зріс із 1 у 2021 році до 13 у 2025 році (Таблиця 5 – Додаток 3).

Зростання показників ст. 153 КК України може бути зумовлене сукупністю факторів: соціальною нестабільністю, вимушеною міграцією, послабленням соціального контролю, зниженням рівня нагляду за дітьми, а також підвищенням їх віктимності в умовах війни. Водночас статистичне зростання не обов'язково означає пропорційне збільшення фактичної злочинності, оскільки на показники впливають процеси її детінізації та вдосконалення правозастосовної практики. Зокрема, роз'яснення Верховного Суду щодо застосування ст. 153 та ст. 156 КК України, діяльність центрів Барнахус і проведення допитів за методикою «Зелена кімната» сприяють виявленню та належній кваліфікації правопорушень, які раніше могли кваліфікуватися за ст. 156 КК України.

Майже шестикратне зростання показників у Дніпропетровській області може бути пов'язане також із регіональними особливостями воєнного періоду, зокрема значною кількістю внутрішньо переміщених осіб та місць їх тимчасового проживання, що створює додаткові соціальні та криміногенні ризики. Отже, наявна статистика може відображати одночасно як зміни фактичної злочинності, так і підвищення ефективності її виявлення та реагування правоохоронних органів.

З огляду на взаємозв'язок сексуального насильства та розбещення неповнолітніх, показовим є аналіз ст. 156 КК України. На відміну від ст. 153 КК України, її показники у 2021-2025 роках характеризувалися загальним зниженням. В Україні у 2021 році обліковано 260 правопорушень, у 2022 році – 182 (-30%), у 2023 році – 260 (+42,9%), у 2024 році – 155 (-40,4%), а у 2025 році – 186 (+20%). Отже, попри значні коливання, за п'ятирічний період кількість зареєстрованих правопорушень за ст. 156 КК України зменшилася на 28,5%.

Зазначена різноспрямованість динаміки ст. 153 та ст. 156 КК України потребує врахування не лише фактичних змін злочинності, а й особливостей її виявлення, реєстрації та кваліфікації в умовах воєнного стану.

На території Дніпропетровської області простежується ще більш виражена тенденція до скорочення кількості облікованих фактів розбещення неповнолітніх. У 2021 році в області було зареєстровано 23 таких правопорушення. У 2022 році відбувся спад майже вдвічі – до 12 правопорушень (зменшення на 47,8%). 2023 рік характеризувався сплеском, зареєстровано 32 правопорушення (зростання у 2,7 рази). Однак у наступні періоди відбулося значне зниження показників, зокрема: у 2024 році обліковано 28 правопорушень (- 12,5%), а у 2025 році зафіксовано мінімум для досліджуваного періоду – 10 правопорушень, що на 64,3% менше, ніж у попередньому році. Підсумовуючи динаміку за 5 років можна констатувати, що в Дніпропетровській області відбулося суттєве зменшення зареєстрованих злочинів цієї категорії на 56,5% (Додаток 3).

Аналізуючи вищезазначені дані, можна зробити висновок про наявність зворотної залежності в динаміці злочинів за статтями 153 та 156 КК України. Зменшення питомої ваги правопорушень за ст. 156 КК України на тлі різкого зростання показників за ст. 153 КК України свідчить про системну зміну кваліфікаційної практики. Діяння, які раніше розцінювалися як ненасильницьке розбещення, в умовах сучасного розуміння концепції згоди та захисту прав дітей, наразі кваліфікуються як більш тяжкі посягання.

Визначальним фактором впливу на офіційні статистичні показники стала зміна судової та слідчої практики. Після того, як Верховний Суд чітко розмежував поняття «розбещення» та «сексуальне насильство» [146], органи досудового розслідування змінили підхід до оцінки об'єктивної сторони таких діянь. Використання довіри дитини або її безпорадного стану тепер утворює склад сексуального насильства. Таким чином, фактична злочинна поведінка не зникла,

проте отримала нову, більш сувору юридичну оцінку, що й зумовило статистичний перерозподіл між цими статтями.

Аналіз процесуальних рішень у кримінальних провадженнях за ст. 156 КК України підтверджує вище наведені висновки, оскільки на фоні стрімкого зростання показників за статтями 152 та 153 КК України, статистика за ст. 156 КК демонструє іншу динаміку.

Так, на загальнодержавному рівні спостерігається певна стабілізація, відмічається зменшення кількості закритих проваджень у 2025 році (майже у 3,5 рази порівняно з 2021 роком). Залишок незакінчених проваджень має тенденцію до скорочення (з 81 до 58 справ) (Таблиця 6 – Додаток 3).

Динаміка процесуальних рішень на території Дніпропетровської області за ст. 156 КК України характеризується нерівномірністю та суттєвим зниженням показників у 2025 році (Таблиця 7 – Додаток 3).

Стосовно динаміки кримінальних правопорушень ст. 155 КК України («Статеві зносини з особою, яка не досягла 16 річного віку), слід зазначити, що зазначена категорія злочинів є специфічною, оскільки часто межує з домовленостями між потерпілою особою та правопорушником, що ускладнює процес доказування.

Так, на загальнодержавному рівні у 2021 році було обліковано 164 кримінальні правопорушення за ст. 155 КК України. У 2022 році відбулося різке зниження показників реєстрації на 49,4% (до 83 правопорушень), що перебуває у зв’язку із загальними тенденціями воєнного часу. Однак, починаючи з 2023 року, спостерігається стійке відновлення та зростання рівня злочинності, у 2023 році кількість зареєстрованих фактів збільшилася на 22,9% (102 правопорушення), у 2024 році, відповідно, на 23,5% (126 правопорушень), а 2025 рік відзначився тенденцією до істотного підвищення на 41,3% (178 правопорушень). Таким чином, порівнюючи дані 2025 року з базовим 2021 роком можна констатувати

загальне, водночас незначне, збільшення кількості облікованих злочинів даної категорії в Україні на 8,5% (Додаток 3).

Водночас, на території Дніпропетровської області простежуються суттєві відмінності від загальнонаціонального рівня, що свідчить про специфіку криміногенної ситуації у прифронтовому регіоні. Якщо в Україні загалом 2022 рік ознаменувався спадом, то на Дніпропетровщині, навпаки, зафіксовано зростання кількості облікованих правопорушень на 25% (з 4 у 2021 році до 5 у 2022 році). У 2023 році відбулося збільшення рівня злочинів зазначеної категорії у 2,6 рази (13). Незважаючи на зниження у 2024 році на 15,4% (11 правопорушень), 2025 рік знову відзначився негативною динамікою зростання на 45,5% (16 правопорушень). Таким чином, темпи зростання кількості правопорушень за ст. 155 КК України в регіоні є значно вищими за середньостатистичні по країні. Слід зазначити, що у Дніпропетровській області за досліджуваний п’ятирічний період кількість таких злочинів зросла у 4 рази (Додаток 3).

Стійка тенденція до зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 155 КК України, що спостерігається протягом 2023-2025 років, є відображенням глибоких змін у соціальній структурі суспільства та зумовлена сукупністю взаємопов’язаних криміногенних чинників, вплив яких посилився в умовах воєнного стану.

Одним із чинників, що впливають на рівень сексуальних посягань щодо дітей, є послаблення сімейного та соціального контролю в умовах війни. Вимушена роз’єднаність родин, мобілізація батьків, виїзд частини матерів за кордон та зосередженість сімей на економічному виживанні знижують рівень контролю за дозвіллям і колом спілкування дітей. Разом з тим, проживання внутрішньо переміщених осіб у гуртожитках, шелтерах та інших місцях компактного поселення зменшує особистий простір дітей і збільшує їх контакти зі сторонніми дорослими, що створює додаткові віктимогенні ризики.

Процесуальна діяльність за ст. 155 КК України у 2021-2025 роках характеризувалася нестійкістю [118]. У 2022 році на загальнодержавному рівні кількість повідомлень про підозру зменшилася приблизно утричі, що може бути пов’язано з воєнними умовами, міграцією та статистичним «вакуумом». У 2025 році показники відновилися: до суду направлено 112 проваджень, що стало найвищим показником за останні чотири роки; при цьому майже 100% проваджень скеровувалися з обвинувальним актом (Таблиця 8 – Додаток 3).

У Дніпропетровській області процесуальна динаміка була нерівномірною, з підвищеним навантаженням у 2023 та 2025 роках. У 2024 році кількість закритих проваджень (13) суттєво перевищила кількість направлених до суду (2), що може свідчити про складнощі доказування та правової оцінки таких діянь. Одночасне зростання залишку незакінчених проваджень з 3 у 2021 році до 11 у 2025 році вказує на накопичення справ, які потребують тривалого доказування (Таблиця 9 – Додаток 3). Загалом після спаду 2022 року, у 2025 році спостерігається відновлення процесуальних показників та висока питома вага обвинувальних актів, що свідчить про збереження пріоритетності захисту дітей, які не досягли віку статевої згоди.

Окремої уваги потребує динаміка кримінальних правопорушень за ст. 301-1 КК України, пов’язаних із дитячою порнографією. В Україні у 2021 році обліковано 530 правопорушень, у 2022 році – 1095, у 2023 році – 1621, у 2024 році – 1809, а у 2025 році – 1127. Отже, після стрімкого зростання у 2022-2024 роках, у 2025 році відбулося зниження на 37,7%, однак порівняно з 2021 роком кількість зареєстрованих правопорушень зросла у 2,1 рази (на 112,6%) (Додаток 3).

У Дніпропетровській області показники становили відповідно 22, 51, 29, 89 та 57 правопорушень. Таким чином, після зростання у 2022 році в 2,3 рази та спаду у 2023 році на 43,1%, у 2024 році зафіксовано різке збільшення до 89 правопорушень, а у 2025 році – зниження до 57. У підсумку за 2021-2025 роки

рівень реєстрації за ст. 301-1 КК України в області зріс у 2,6 рази (на 159,1%), що перевищує загальнодержавні темпи зростання (Додаток 3).

Зростання показників за ст. 301-1 КК України значною мірою пов'язане з цифровізацією дитячого дозвілля та комунікації. Тривале дистанційне навчання, використання соціальних мереж, месенджерів та ігрових платформ розширили можливості дистанційного контакту правопорушників із дітьми, зокрема через онлайн-грумінг. Водночас реєстрація таких правопорушень значною мірою залежить від ефективності кіберполіції та міжнародного інформаційного обміну. Зокрема, використання автоматизованого обміну даними з NCMEC сприяло виявленню фактів поширення забороненого контенту та детінізації відповідних правопорушень.

Скачкоподібна регіональна динаміка може також пояснюватися серійним характером таких злочинів: припинення діяльності одного адміністратора ресурсу або групи, що поширює дитячу порнографію, здатне зумовити одночасну реєстрацію значної кількості епізодів. Спад показників у Дніпропетровській області у 2023 році міг бути пов'язаний із перерозподілом ресурсів правоохоронних органів на документування воєнних злочинів та протидію іншим видам кіберзлочинності.

Одним із чинників, що впливає на динаміку сексуальних посягань щодо неповнолітніх, є деформація інституту сім'ї та послаблення соціального контролю в умовах війни. Вимушена роз'єднаність родин, мобілізація батьків, виїзд матерів за кордон та зосередженість на економічному виживанні знижують рівень контролю за дозвіллям і колом спілкування дітей. Втрата близького контакту може посилювати їх почуття самотності та незахищеності, сприяючи пошуку підтримки у сторонніх дорослих, які можуть сприйматися як джерело захисту та стабільності. Додатковим чинником є компактне проживання внутрішньо переміщених осіб у гуртожитках, шелтерах тощо, що зменшує особистий простір дітей та розширює їх контакти зі сторонніми дорослими.

Відтак статистичні показники за ст. 155 КК України можуть відображати не лише рівень кримінальної активності, а й послаблення механізмів захисту дітей унаслідок соціально-економічних потрясінь.

Процесуальна діяльність у провадженнях за ст. 155 КК України характеризується нестійкістю [118]. На загальнодержавному рівні у 2022 році кількість підозр зменшилася утричі порівняно з довоєнним періодом, що може бути пов'язано з міграційними процесами та «статистичним вакуумом». Водночас у 2025 році до суду направлено 112 проваджень – найвищий показник за останні чотири роки, при цьому майже 100% становили провадження з обвинувальним актом (Таблиця 8 – Додаток 3).

У Дніпропетровській області процесуальні показники за ст. 155 КК України характеризуються значною нерівномірністю та високим навантаженням у 2023 і 2025 роках. У 2024 році кількість закритих проваджень (13) суттєво перевищила кількість направлених до суду (2), що може свідчити про складність доказування обставин, пов'язаних із віком особи та добровільністю статевих зносин. Одночасно залишок незавершених проваджень зріс з 3 до 11 на кінець 2025 року (Таблиця 9 – Додаток 3). Загалом у 2021-2025 роках процесуальна практика за ст. 155 КК України зазнала трансформації під впливом воєнного стану: після статистичного спаду 2022 року у 2025 році показники наблизилися до довоєнного рівня, а висока частка обвинувальних актів свідчить про послідовне забезпечення кримінально-правового захисту осіб, які не досягли встановленого законом віку.

Особливої уваги в умовах цифровізації злочинності потребує ст. 301-1 КК України, яка охоплює одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження. В Україні у 2021 році обліковано 530 таких правопорушень, у 2022 році – 1095, у 2023 році – 1621 (+48%), у 2024 році – 1809 (+11,6%), а у 2025 році – 1127 (-37,7%). Попри

зниження у 2025 році, за 2021-2025 роки кількість зареєстрованих правопорушень зросла у 2,1 рази (на 112,6%) (Додаток 3).

У Дніпропетровській області у 2021 році обліковано 22 правопорушення, у 2022 році – 51 (+2,3 раза), у 2023 році – 29 (-43,1%), у 2024 році – 89 (+3,1 раза), у 2025 році – 57 (-36%). У цілому за п'ятирічний період показник зріс у 2,6 рази (на 159,1%), що перевищує темпи загальнодержавної динаміки (Додаток 3).

Зростання реєстрації правопорушень за ст. 301-1 КК України може бути пов'язане з цифровізацією дозвілля та комунікації дітей, тривалим дистанційним навчанням і поширенням використання ігрових платформ, месенджерів та соціальних мереж. Цифрове середовище розширює можливості дистанційного контакту з неповнолітніми та знижує ефективність традиційного батьківського контролю. Разом з тим, поширення онлайн-грумінгу створює умови для поступового встановлення психологічного контакту та втягнення дитини у подальші сексуалізовані взаємодії.

На відміну від контактних насильницьких злочинів, реєстрація яких зазвичай ініціюється заявою потерпілого, динаміка за ст. 301-1 КК України безпосередньо залежить від ефективної діяльності підрозділів кіберполіції. Зростання показників у 2022-2024 роках (більш ніж у 2 рази) є результатом посилення міжнародної співпраці, зокрема впровадження автоматизованого обміну даними з системою NCMEC (далі – National Center for Missing & Exploited Children). Це дозволило правоохоронцям виявляти факти завантаження забороненого контенту з українських IP-адрес в автоматичному режимі, що призвело до процесу масштабного розкриття злочинів, які раніше залишалися прихованими.

Регіональна динаміки, зокрема скачкоподібні зміни показників (спад у 2023 році та різкий пік у 2024 році), пояснюється серійним характером цих правопорушень. Затримання навіть одного активного адміністратора каналу розповсюдження або ліквідація студії з виготовлення контенту може призвести до

реєстрації десятків окремих епізодів злочинної діяльності, що суттєво впливає на статистичну картину звітного періоду. Водночас тимчасовий спад показників у 2023 році в регіоні, ймовірно, був зумовлений переорієнтацією ресурсів правоохоронної системи на документування воєнних злочинів в умовах інтенсифікації бойових дій, а також зосередженні зусиль на виявленні колл-центрів, які займаються інтернет шахрайством, кількість яких в останні роки суттєво зросла.

Зниження рівня реєстрації у 2025 році на 37,7% може свідчити про перехід зловмисників у більш захищені сегменти мережі («DarkNet») та використання засобів анонімізації, що створює нові виклики для технічної фіксації протиправної діяльності та підвищує рівень латентності цих діянь.

Аналіз результативності досудового розслідування кримінальних правопорушень за ст. 301-1 КК України демонструє найбільш динамічні показники серед усіх злочинів проти дітей.

На загальнодержавному рівні спостерігається суттєве зростання кількості підозр у 2023-2024 роках (майже у 4 рази порівняно з 2021 р.). Характерною особливістю є висока питома вага угод про визнання винуватості, що дозволяє прискорювати судовий розгляд. Також зростання кількості направлених до суду клопотань про застосування примусових заходів медичного характеру (пік у 2024 році – 118 клопотань), вказує на збільшення осіб із розладами психіки, що потенційно пов’язано з впливом воєнних подій та їх психотравмуючих наслідків (Таблиця 10 – Додаток 3).

Регіональна статистика демонструє нерівномірну, але тенденцію до зростання. Особливо показовим є 2025 рік, де при 43 направлених до суду провадженнях майже половина (21) завершилася укладенням угоди про визнання винуватості. Це свідчить про ефективну співпрацю слідства з підозрюваними для розкриття ланцюгів розповсюдження контенту (Таблиця 11 – Додаток 3).

Окремим аспектом дослідження є стан і динаміка кримінальних правопорушень, передбачених ст. 156-1 КК України, яка встановлює відповідальність за пропозицію повнолітньою особою зустрічі особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення щодо неї сексуальних або розпусних дій, якщо після пропозиції вчинено хоча б одну дію, спрямовану на реалізацію такої зустрічі. Норма запроваджена Законом України від 18.02.2021 № 1256-IX та є новелою національного кримінального законодавства, фактично криміналізуючи «грумінг» на стадії підготовки [153; 55].

На загальнодержавному рівні у 2021 році обліковано 6 таких правопорушень, у 2022 році – 9 (+50%), у 2023 році – 13 (+44,4%), у 2024 році – 13, а у 2025 році – 16 (+23,1%). Така динаміка може свідчити про поступове формування практики застосування нової норми та активізацію протидії цифровим загрозам для дітей (Додаток 3). У 2025 році до суду направлено 10 проваджень, закрито 3, що вказує на підвищення результативності досудового розслідування (Таблиця 12 – Додаток 3). Особливістю цієї категорії проваджень є складність доказування спеціальної мети правопорушника та дій, спрямованих на реалізацію запропонованої зустрічі, зокрема з використанням цифрових засобів. Це зумовлює потребу у належному документуванні електронних доказів та виробленні сталої методики розслідування таких правопорушень.

У Дніпропетровській області правопорушення за ст. 156-1 КК України зареєстровано лише у 2024 році – 3 факти; підозри оголошено 2 особам. У 2021–2023 та 2025 роках підозри не оголошувалися, а обвинувальні акти до суду протягом усього досліджуваного періоду не направлялися. Кількість закритих проваджень становила 1 у 2022 році та 2 у 2023 році, залишок на кінець 2024 року – 2 провадження, які закрито у 2025 році [120].

Наведені показники свідчать про недостатню сформованість практики застосування ст. 156-1 КК України на регіональному рівні. Однією з причин може бути складність кваліфікації та документування цифрових слідів, а також

доведення спеціальної мети правопорушника. Це актуалізує потребу у методичних рекомендаціях щодо виявлення, фіксації та доказування фактів онлайн-грумінгу.

Впровадження ст. 156-1 КК України стало важливим кроком для попередження сексуального насильства над дітьми, проте практика її застосування на загальнодержавному рівні все ще перебуває на етапі становлення. Статистичне зростання у 2025 році підтверджує актуальність норми, особливо в контексті протидії кібергрумінгу. Разом із тим, нульова результативність направлення справ до суду в Дніпропетровській області вказує на необхідність розробки методичних рекомендацій для слідчих щодо збору доказової бази у справах про пропозицію зустрічі з сексуальною метою [119].

Узагальнення результатів аналізу стану, структури та динаміки сексуального насильства щодо дітей в Україні у 2021-2025 роках дає змогу виокремити такі основні тенденції. По-перше, 2022 рік характеризується статистичним спадом за всіма досліджуваними складами, що може бути пов’язано з воєнним «статистичним вакуумом», зумовленим окупацією територій, міграційними процесами та переорієнтацією правоохоронної системи. У 2023-2025 роках відбулося відновлення та зростання показників, що може відображати як активізацію виявлення латентних правопорушень, так і ускладнення криміногенної ситуації.

По-друге, простежується структурний перерозподіл між суміжними складами: зниження реєстрації за ст. 156 КК України на тлі зростання показників за ст. 153 КК України може бути пов’язане з удосконаленням практики кваліфікації та перекваліфікацією окремих діянь на більш тяжкі склади. По-третє, найбільш динамічною категорією залишається злочинність за ст. 301-1 КК України, показники якої значною мірою залежать не лише від поширення відповідних діянь, а й від технологічних можливостей їх виявлення та документування.

По-четверте, Дніпропетровська область характеризується значною амплітудою коливань показників за більшістю досліджуваних складів, що може бути пов’язано зі специфікою функціонування правоохоронної системи та соціально-демографічними наслідками війни у прифронтовому регіоні. Отримані результати формують емпіричне підґрунтя для подальшого аналізу кримінологічних характеристик осіб, які вчиняють сексуальні посягання щодо дітей, та розроблення диференційованих заходів їх запобігання [119].

2.3. Кримінологічна характеристика та типологія особистості злочинця, який вчиняє сексуальне насильство щодо неповнолітніх, у контексті забезпечення статевої моральності

Сексуальні злочини, особливо вчинені проти дітей, належать до найбільш резонансних у сучасному суспільстві. Статева моральність, як об’єкт кримінологічної охорони, охоплює не лише дотримання суспільних норм статевої поведінки, а й захищеність психофізіологічного та морального розвитку неповнолітніх від сексуального впливу, насамперед з боку дорослих. Тому дослідження особи злочинця та її типологізація є важливим інструментом диференціації заходів запобігання і розслідування таких кримінальних правопорушень.

Ефективність розслідування значною мірою залежить від своєчасної ідентифікації правопорушника. Розуміння типології та психологічних характеристик осіб, які вчиняють сексуальні злочини щодо дітей, сприяє встановленню зв’язку між особою злочинця, способом і мотивом вчинення діяння, а відтак – визначенню напрямів пошуку доказів. Особливого значення це набуває за умов, коли учасниками події переважно є нападник і потерпіла особа, а доказування ґрунтується на суперечливих версіях однієї події.

У кримінологічній науці особа злочинця розглядається як сукупність соціально-психологічних та інших властивостей особи, сформованих у процесі її розвитку та пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення. О.М. Джужа та С.В. Горлач визначають її як сукупність соціальних і соціально значущих властивостей, відносин та характеристик конкретної особи у поєднанні із зовнішніми умовами й обставинами [30]. А.П. Закалюк розуміє особу злочинця як сукупність соціально типових ознак, сформованих у процесі неблагополучного соціального розвитку та пов'язаних із криміногенною мотивацією і кримінальною активністю [50, с. 240]. Т.В. Корнякова та Н.С. Юзікова акцентують увагу на соціальній ролі індивіда, яка проявляється через злочинну поведінку та її наслідки [92, с. 27].

Соціально-натуралістичний підхід представлений, зокрема, у працях О.М. Костенка, який пов'язує особистість злочинця з властивостями його волі та свідомості. Він розмежовує загальні та індивідуалізуючі властивості, а їх специфічний стан визначає як «комплекс сваволі та ілюзій» [93, с. 149]. Л.Г. Козлюк також зазначає, що загальні властивості волі й свідомості відрізняють злочинців від інших осіб, тоді як індивідуалізуючі – характеризують конкретного злочинця та можуть охоплювати соціально-демографічні, особистісно-рольові, психологічні та інші властивості [81].

На думку О.М. Гуміна, до кримінологічної характеристики особи належать стать, вік, освіта, сімейний стан, соціальний статус, рід занять та інші ознаки [18]. Найбільш системно структура особи злочинця представлена А.П. Закалюком, який виокремлює дев'ять блоків ознак, до яких відносить: соціальні характеристики – особливості соціалізації, освіту, професію, звички, соціальний статус, сімейний стан, належність до соціальних та асоціальних груп, потреби, інтереси й цінності; біосоціальні характеристики – стать, вік, психофізіологічні особливості, стан фізичного та психічного здоров'я, індивідуальні психологічні риси; а також ознаки, пов'язані з учиненням злочину – спосіб досягнення

злочинної мети, мотив, форму вини, роль у діянні, ставлення до вчиненого, судимість та інші кримінально-правові характеристики [50, с. 257–258].

Таким чином, кримінологічне дослідження особи злочинця, який вчиняє сексуальні посягання щодо дітей, має ґрунтуватися на комплексному врахуванні соціально-демографічних, біопсихологічних, соціально-рольових та кримінально-правових характеристик, що створює основу для її типологізації та диференціації заходів запобігання і розслідування.

Розуміння типології та структури особи злочинця має особливе значення через специфічну природу сексуальних злочинів проти дітей. На відміну від злочинів проти власності, життя та здоров'я особи, ці злочини в більшості випадків є латентними та повторюваними. Особи, які вчиняють кримінальні правопорушення зазначеної категорії, можуть бути успішними, добропорядними та суспільно активними громадянами, можуть не викликати підозр у своєму оточенні, що суттєво ускладнює їх ідентифікацію на ранніх етапах. Для розуміння причин скоєння злочину необхідно вивчити психологію злочинця, зокрема ті деформації системи внутрішньої мотивації та життєвих цінностей, що визначають вибір саме такого способу задоволення потреб.

Як бачимо, окремої уваги в цьому контексті заслуговує кримінологічний портрет особи, яка вчиняє сексуальне насильство щодо неповнолітніх.

О.В. Синєокий пропонує типологію сексуальних злочинців за ціннісно-орієнтованою деформацією особистості, змістом її спрямованості та особливостями психорегуляції, виокремлюючи асоціальний, антисоціальний та «випадковий» типи**.** Асоціальний тип характеризується несформованістю позитивних ціннісних орієнтацій; антисоціальний – стійкою готовністю до вчинення сексуальних злочинів; «випадковий» – дефектами психічної саморегуляції.

Крім того, дослідник виділяє шість типів криміногенної особистості сексуального злочинця: 1-й – зі стійким кримінальним потягом до

насильницького сексуального злочину; 2-й – зі звичністю злочинного способу задоволення сексуальної потреби; 3-й – з прийняттям злочинної мети за сприятливих зовнішніх умов і максимальної особистої безпеки; 4-й – із сприйняттям сексуальної потреби як непереборної та злочину як ризикованого, але припустимого способу її задоволення; 5-й – зі схильністю до імпульсивних злочинних дій під впливом психічного збудження, стресу чи сп'яніння, нерідко поєднаних із вандалізмом; 6-й – із прийняттям злочинної мети під впливом референтних осіб та екстрапунктивністю, зокрема під час групових зґвалтувань [211, с. 293].

Л.Г. Козлюк типологізує осіб, які вчиняють статеві злочини щодо неповнолітніх, за формою прояву сексуального насильства та способом встановлення контакту з потерпілими. За першим критерієм вона виокремлює агресивно налаштованих осіб, серед яких можуть бути особи, що самі зазнали сексуального насильства, неповнолітні з низьким самоконтролем і соціальною занедбаністю, а також особи з психічними аномаліями, та неагресивно налаштованих, які розглядають неповнолітніх переважно як об'єкт задоволення сексуальних потреб [80].

За способом встановлення знайомства дослідниця розрізняє: осіб, які вже мають доступ до неповнолітніх (родичі, знайомі, друзі, педагоги тощо); осіб, які цілеспрямовано викликають довіру неповнолітніх для встановлення контакту; осіб, увагу яких привертає віктимна поведінка неповнолітніх [80].

В умовах цифровізації ця типологія набуває практичного значення для розслідування сексуальних злочинів щодо дітей. Сучасні правопорушники адаптуються до технологічних можливостей, використовуючи анонімні мережі, шифрування та штучний інтелект для створення сексуального контенту. Тому класифікація таких осіб має не лише теоретичне, а й прикладне значення, сприяючи визначенню особливостей їх поведінки, способів учинення злочинів та напрямів пошуку доказів.

Відповідно, виникає необхідність у класифікації осіб, які здійснюють сексуальне насильство за допомогою цифрових технологій.

Т. Кроун класифікує сексуальну експлуатацію та насильство щодо дітей в Інтернеті (OCSEA) за дев'ятьма типами залежно від характеру доступу до відповідного контенту, способів його використання, поширення та безпосередньої взаємодії з дитиною: «оглядач» (випадково отримує доступ до матеріалів про сексуальне насильство щодо дітей, але може їх зберігати; рідко взаємодіє зі злочинними мережами); «особисті фантазії» (використовує такий контент для приватного сексуального задоволення без наміру його поширювати); «тралмейстер» (споживає широкий спектр сексуального контенту, у якому матеріали про сексуальне насильство щодо дітей становлять частину, переважно без використання заходів безпеки); «незахищений колекціонер» (через злочинні мережі обмінюється, купує, продає або завантажує відповідні матеріали без належних заходів безпеки); «захищений колекціонер» (здійснює аналогічні дії, застосовуючи суворі заходи безпеки); «онлайн-залицяльник» (встановлює сексуалізований контакт із дітьми з метою подальшого насильства, нормалізації сексуальних дій, контактного або віртуального сексу); «фізичний ґвалтівник» (вчиняє контактне сексуальне насильство, а його фіксація має переважно особисту мету); «продюсер» (вчиняє контактне насильство та фіксує його для подальшого обміну відповідними матеріалами); «дистриб'ютор» (створює або зберігає матеріали про сексуальне насильство щодо дітей з метою їх розповсюдження та може мати або не мати сексуального інтересу до дітей) [75, с. 22].

Наведена класифікація Т. Кроуна набуває особливої актуальності у світлі глобальних масштабів сексуального насильства щодо дітей, що підтверджується звітами міжнародних організацій. Так, згідно з даними звіту UNICEF (2024) [287], понад 370 мільйонів дівчат і жінок у світі зазнали сексуального насильства у дитячому віці. Аналітика WeProtect Global Alliance [263] та глобальний індекс

Childlight [264] фіксують стрімке зростання злочинів у цифровому середовищі, зокрема безпрецедентне збільшення обсягів матеріалів сексуального насильства над дітьми (CSAM), згенерованих за допомогою штучного інтелекту.

О.М. Джужа визначає типологію як розподіл злочинців на категорії за істотними ознаками, пов'язаними зі злочинною поведінкою, що забезпечує вищий рівень її пізнання. На відміну від класифікації, типологія ґрунтується на ознаках-проявах і ознаках-причинах та відображає якісну однорідність істотних характеристик певного типу злочинців. Кримінологічна типологія, як правило, здійснюється за характером антисуспільної спрямованості та глибиною і стійкістю асоціальності особи [29, с. 97].

Узагальнення статистичних даних органів досудового розслідування та прокуратури за 2021-2025 роки дозволяє сформувати основні характеристики осіб, які вчиняють сексуальні злочини, у розрізі України та Дніпропетровської області [39]. Зокрема, у 2021 році в Україні про підозру повідомлено 452 особам, з яких 222 взято під варту. Переважали особи працездатного віку: 138 віком 18-28 років, 128 – 29–39 років та 110 – 40–54 роки. Водночас, серед підозрюваних було 26 неповнолітніх, 18 осіб віком 55–59 років та 18 – від 60 років. Абсолютну більшість становили чоловіки – 447 осіб, тоді як жінок було лише 5.

За соціально-освітніми характеристиками найбільшу групу становили працездатні особи, які не працювали і не навчалися (300 осіб), ще 25 мали статус безробітних. Водночас сексуальні злочини вчиняли й соціально інтегровані особи: 26 учнів і студентів, 44 особи з вищою освітою, 92 – професійно-технічною, 276 – загальною середньою, 18 – початковою освітою, 8 – без освіти.

Важливим є й показник стану сп'яніння: алкогольне сп'яніння встановлено у 113 осіб, наркотичне або психотропне – лише у 3. Отже, наведені дані не підтверджують уявлення про переважне вчинення сексуальних злочинів у стані сп'яніння та свідчать, що значна частина таких діянь вчиняється особами у тверезому стані.

Крім того, фіксується значний рівень рецидиву, 110 осіб раніше вже вчиняли кримінальні правопорушення, причому у 71 з них судимість не була знята або погашена.

Регіональний зріз на прикладі Дніпропетровської області за аналогічний період (2021 рік) загалом відображає загальнонаціональні тенденції з певними регіональними особливостями. В області було повідомлено про підозру 21 особі, з яких 18 взято під варту. Віковий розподіл також вказує на переважання зрілого віку: 18-28 років –5 осіб, 29-39 років –3 особи, 40-54 роки –7 осіб, 55-59 років – 1 особа. У неповнолітньому віці злочин вчинено 1 особою, ще 2 особи належали до вікової групи старше 60 років. Жінки до кримінальної відповідальності за цією категорією справ у регіоні не притягувалися.

Освітній рівень правопорушників Дніпропетровщини розподілився наступним чином: вищу освіту мали 5 осіб, професійно-технічну – 4 особи, загальну середню – 8 осіб, початкову – 1 особа. Щодо соціальної зайнятості, то 11 осіб не працювали та не навчалися, 2 були офіційно безробітними, а 1 особа навчалася. 4 особи раніше вже вчиняли кримінальні правопорушення (у 3 з них судимість не знята та не погашена) (Додаток 3).

Статистичні дані за 2022 рік, період початку повномасштабного вторгнення та запровадження правового режиму воєнного стану, демонструє очікуване загальне зниження кількісних показників виявлених правопорушників, однак зберігає основні кримінологічні тенденції попереднього року. Загалом по Україні про підозру у вчиненні сексуальних злочинів стосовно дітей було повідомлено 292 особам, з яких щодо 161 було обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Вікова структура правопорушників залишається сталою з домінуванням осіб активного працездатного віку: 97 осіб належали до групи 18-28 років, 93 особи – 29-39 років, та 77 осіб – 40-54 роки. Кількість неповнолітніх підозрюваних склала 33 особи, а осіб похилого віку – 22 (з них 13 віком від 60

років). Частка жінок серед підозрюваних залишається незначною (10 осіб). За освітнім критерієм превалюють правопорушники із загальною середньою (215 осіб) та професійно-технічною (52 особи) освітою, тоді як вищу освіту мали лише 33 особи. Простежується високий рівень соціальної незайнятості, абсолютна більшість виявлених осіб (215) не навчалася і не працювала, 15 були офіційно безробітними, і лише 32 здобували освіту. Фактор сп'яніння, як і в попередні періоди, не є визначальним криміногенним чинником, у стані алкогольного сп'яніння вчинено злочин 61 особою, наркотичного – 2. Раніше притягувались до кримінальної відповідальності 67 осіб, з яких 41 особа мала не зняту або не погашену судимість.

Регіональна специфіка Дніпропетровської області у 2022 році також характеризується спадом інтенсивності притягнення до відповідальності: повідомлено про підозру 24 особам (до 9 з них застосовано тримання під вартою). Віковий розподіл має такий вигляд: 18-28 років – 5 осіб, 29-39 років – 9 осіб, 40-54 роки – 3 особи, старше 55 років – 3 особи. Злочини неповнолітніми в регіоні у цей період не вчинялися, зафіксовано 1 випадок притягнення до відповідальності жінки. За рівнем освіти переважали особи із середньою (10), професійно-технічною (7) та вищою (3) освітою. Більшість (14 осіб) належала до соціально незайнятої категорії населення. У стані сп'яніння діяли лише 2 особи. Ознаки рецидиву мали 4 особи (Додаток 3).

Статистичні показники 2023 року констатують певне зростання інтенсивності притягнення до кримінальної відповідальності порівняно з першим роком воєнного стану, що свідчить про адаптацію правоохоронної системи. Загалом по Україні про підозру було повідомлено 482 особам, з яких до 212 застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Вікова категорія підозрюваних характеризується такими показниками: найбільшу групу традиційно становлять особи віком 29-39 років (146 осіб) та 18-28 років (136 осіб). Особами віком 40-54 роки вчинено злочини у 101 випадку, а

особами старше 55 років – у 28 випадках (з них 17 віком від 60 років). Зберігається тривожна тенденція щодо злочинності серед неповнолітніх (36 осіб). Частка жінок серед підозрюваних склала 11 осіб. В освітньому зрізі домінують особи із загальною середньою (312) та професійно-технічною (67) освітою, вищу освіту мали 42 особи, початкову – 22, без освіти – 6. Аналіз соціальної зайнятості вказує на те, що 289 осіб на момент вчинення злочину не навчалися і не працювали, 13 мали офіційний статус безробітних, тоді як 41 особа здобувала освіту. Кількість осіб, які діяли у стані алкогольного сп'яніння, склала 99 осіб, наркотичного або психотропного – 3 особи. Раніше вже притягувалися до відповідальності 95 осіб, з них 55 мали не зняту або не погашену судимість.

У регіональному розрізі, у 2023 році також спостерігається зростання кількісних показників: про підозру повідомлено 44 особам (до 15 з них застосовано тримання під вартою). Віковий розподіл виглядає наступним чином: 18-28 років – 6 осіб, 29-39 років – 10 осіб, 40-54 роки – 10 осіб, 55-59 років – 4 особи, 60 років і старше – 3 особи. Зафіксовано по одному випадку вчинення злочину неповнолітньою особою та жінкою. За рівнем освіти: вищу мали 7 осіб, професійно-технічну – 8, повну середню – 18, початкову – 1 особа. Здобувачами освіти були 2 особи, тоді як більшість (24 особи) належала до категорії тих, хто не працює і не навчається. Фактор сп'яніння зафіксовано у 4 випадках. Кримінальний рецидив мав місце у діях 9 осіб (з яких 6 осіб із не знятою або не погашеною судимістю) (Додаток 3).

Статистичні показники 2024 року підтверджують збереження раніше виявлених кримінологічних тенденцій, демонструючи стабільно високий рівень суспільної небезпеки злочинів досліджуваної категорії. Загалом по Україні у цей період про підозру було повідомлено 444 особам. Враховуючи тяжкість вчинених діянь, більш ніж до половини підозрюваних (235 осіб) застосовано найбільш суворий запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Наведена динаміка кореспондується з офіційними даними Офісу Генерального прокурора, у 2024 році до суду надійшло 587 обвинувальних актів щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності (на 11,6% менше, ніж у 2023 році), зокрема зареєстровано 410 кримінальних правопорушень за фактами зґвалтування (ст. 152 КК України), що на 8,9% менше показника 2023 року (450 випадків). Таке розходження між кількістю виявлених підозрюваних та динамікою реєстрації окремих статей пояснюється розширенням кола кваліфікованих діянь (зокрема за ст. 156-1 КК України) та посиленням виявлення латентних злочинів.

Вікова категорія осіб, які вчинили сексуальні правопорушення, вказує на домінування осіб молодого та середнього працездатного віку. Найчисленнішою виявилася група віком 18-28 років (142 особи), за нею йдуть особи віком 29-39 років (126 осіб) та 40-54 роки (109 осіб). Окремої уваги та поглибленого віктимологічного і превентивного аналізу потребує зростання кількості правопорушників серед неповнолітніх, яка у 2024 році сягнула 44 осіб. Злочинність осіб похилого віку представлена 44 випадками (24 особи віком 55-59 років та 20 осіб віком від 60 років). Стосовно жінок, то повідомлено про підозру лише 6 особам.

Аналіз освітнього рівня правопорушників засвідчує переважання осіб із загальною середньою (316 осіб) та професійно-технічною (88 осіб) освітою. Водночас, 36 осіб мали вищу освіту (початкову – 19, без освіти – 6). За критерієм соціальної зайнятості 293 особи на момент вчинення злочину не навчалися та не працювали, а ще 8 мали офіційний статус безробітних. Разом з тим, 45 осіб здобували освіту в навчальних закладах.

Спосіб життя та обставини вчинення злочину характеризуються наступними маркерами: у стані алкогольного сп'яніння перебували 93 особи, наркотичного або психотропного лише 1 особа. Це вкотре доводить, що абсолютна більшість таких злочинів вчиняється тверезо і цілеспрямовано.

Показник кримінального рецидиву є доволі високим, 107 осіб раніше вже вчиняли кримінальні правопорушення, причому у 68 з них судимість залишалася не знятою або не погашеною.

У регіональному розрізі Дніпропетровської області за 2024 рік простежується схожа структурна динаміка. Загалом, у регіоні про підозру повідомлено 45 особам (з них 13 взято під варту). Віковий спектр підозрюваних розподілився доволі рівномірно серед активних вікових груп: 18-28 років – 12 осіб, 29-39 років – 11 осіб, 40-54 роки – 10 осіб. Зафіксовано 2 випадки вчинення злочинів неповнолітніми та 3 випадки – особами, старшими за 55 років (з них 1 особа старше 60 років). Жінкою вчинено 1 злочин. Освітній портрет регіонального правопорушника характеризується дещо вищою питомою вагою осіб з вищою (13 осіб) та професійно-технічною (11 осіб) освітою; базову середню освіту мали 13 осіб. Соціально невлаштованими (не працювали і не навчалися) були 27 осіб, тоді як 3 особи здобували освіту. Кримінологічно показовим є те, що у стані сп'яніння в регіоні діяла лише 1 особа, що підкреслює усвідомлений характер вчинених діянь. Ознаки кримінального рецидиву виявлено у 6 осіб (судимість не знята чи не погашена у 3 осіб) (Додаток 3).

Завершуючи аналіз емпіричних даних за досліджуваний п'ятирічний період варто зазначити, що у 2025 році зафіксовано найвищі кількісні показники виявлених правопорушників, що свідчить про гостроту проблеми та високий рівень латентності злочинів цієї категорії в попередні періоди. Загалом по Україні у 2025 році про підозру було повідомлено 519 особам. Враховуючи суспільну небезпеку діянь, до майже половини з них (249 осіб) застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Віковий портрет правопорушника у 2025 році зберігає усталені тенденції з превалюванням осіб активного віку: найчисленнішою є вікова група 18-28 років (154 особи), дещо меншими є показники у групах 29-39 років (142 особи) та 40-54 роки (118 осіб). Украй тривожним віктимологічним та криміногенним

фактором є суттєве зростання кількості неповнолітніх суб'єктів злочину – 54 особи. Злочинність осіб похилого віку представлена 34 випадками (11 осіб віком 55-59 років та 23 особи старше 60 років). Кількість жінок серед підозрюваних дещо зросла порівняно з попередніми роками і склала 15 осіб.

Освітня та соціальна структура підозрюваних характеризується такими даними: абсолютна більшість має загальну середню (343 особи) та професійно-технічну (77 осіб) освіту, вищу освіту здобули 53 особи (початкову – 27, без освіти – 2). За рівнем соціальної зайнятості понад половина виявлених осіб (274) не працювали і не навчалися, 15 мали статус безробітних. Разом з тим, значна частка правопорушників (51 особа) навчалися у закладах освіти. Характеризуючи об'єктивні обставини вчинення злочинів, у стані алкогольного сп'яніння перебували лише 83 особи, наркотичного або психотропного – 7 осіб. Рівень кримінального рецидиву залишається стабільним, 88 осіб раніше вчиняли кримінальні правопорушення, з яких 55 осіб мали не зняту або не погашену судимість.

У Дніпропетровській області статистична картина 2025 року повністю відображає загальнонаціональну динаміку зростання. У регіоні про підозру повідомлено 47 особам, до 16 з яких застосовано тримання під вартою. Розподіл за віком демонструє зміщення акценту на осіб середнього віку: 40-54 роки – 14 осіб, 18-28 років – 11 осіб, 29-39 років – 6 осіб. Також виявлено 3 неповнолітніх підозрюваних та 3 осіб віком від 60 років (у віковій групі 55-59 років злочини не фіксувалися). Варто відмітити нетипово високий для регіону показник жіночої злочинності в цій сфері – 4 особи. Освітній рівень підозрюваних розподілився так: базова середня освіта – 23 особи, вища та професійно-технічна – по 6 осіб відповідно. Соціально невлаштованими (не навчалися і не працювали) були 17 осіб, тоді як 5 осіб здобували освіту. Вчинення злочину у стані сп'яніння зафіксовано лише у 5 випадках. Кримінальне минуле мали 6 осіб, з яких у 3 осіб судимість не знята та не погашена (Додаток 3).

Вище наведені статистичні дані дозволяють зробити низку основоположних висновків щодо особи злочинця у сфері посягань на статеву недоторканність дитини.

По-перше, простежується хвилеподібна динаміка виявлення злочинців, детермінована фактором збройної агресії. Якщо у 2021 році по Україні було виявлено 452 особи, то у 2022 році (початок воєнного стану) стався різкий спад до 292 осіб. Однак цей спад був тимчасовим, зумовленим міграційними процесами, тимчасовою окупацією територій та переорієнтацією правоохоронної системи. Вже починаючи з 2023 року спостерігається зростання, яке у 2025 році досягло пікового значення у 519 виявлених осіб. Дніпропетровська область дзеркально повторює цей тренд, генеруючи в середньому близько 10% від загально національної кількості підозрюваних (від 24 осіб у 2021 році до 51 особи у 2025 році).

По-друге, емпіричні дані підтверджують тезу про соціальну інтегрованість (зовнішню благополучність) сучасного сексуального правопорушника. Частка працездатних осіб, які не навчалися і не працювали, неухильно зменшується: якщо у 2021 році вони становили 66,3% від загальної кількості, то у 2025 році цей показник впав до 52,7% (у Дніпропетровській області спад ще більший – до 37,2% у 2025 році). Це свідчить про те, що майже половина злочинців сьогодні – це особи, які мають роботу, стабільний дохід, перебувають у соціальних колективах і не викликають підозр у своєму оточенні.

По-третє, спостерігається стійка тенденція до «раціоналізації» дій злочинців. Класичний стереотип про те, що такі посягання переважно вчиняються під впливом алкоголю, спростовується статистикою, питома вага осіб, що діяли у стані сп'яніння, за п'ять років знизилася по Україні з 25% (2021) до 15,9% (2025). На рівні Дніпропетровської області цей показник є ще нижчим (у середньому близько 10%). Переважна більшість правопорушників (понад 84%) діють абсолютно тверезо. Це є прямою ознакою того, що злочини плануються

заздалегідь, супроводжуються тривалим процесом «грумінгу» та ретельною підготовкою до приховування слідів, особливо в цифровому середовищі.

Показники рецидиву свідчать про надвисокий рівень латентності. Станом на 2025 рік понад 83% виявлених осіб (431 з 519) притягувалися до кримінальної відповідальності вперше. Вікова категорія демонструє домінування осіб активного працездатного віку (від 18 до 54 років), хоча фіксується і вкрай тривожний маркер зростання злочинності серед неповнолітніх (54 особи у 2025 році). Злочини цієї категорії вчиняються переважно чоловіками (жінки становлять менше 3% від загальної кількості).

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, *пропонуємо авторську типологію особистості сексуального правопорушника, яка релевантна сучасним криміногенним викликам в Україні.*

Класифікація побудована за принципом «характер зв'язку з жертвою + спосіб вчинення».

Сімейний, довірчий тип. Особа, яка перебуває у близьких, довірчих або опікунських стосунках із дитиною (батько, вітчим, родич, вчитель, тренер) та зловживає її особливою довірою або залежним станом. Його визначальною рисою є зловживання особливим статусом довіри або функціональною залежністю потерпілої особи. Це найбільш латентна група, діяльність якої прихована таємницею приватного життя, а механізм вчинення злочину базується на тривалій психологічній маніпуляції.

Цифровий (технологічний) тип. Соціально адаптована особа з високим рівнем ІТ-компетентності. Виділення цього типу як самостійного зумовлене суцільною цифровізацією суспільних відносин. Такий злочинець використовує анонімні мережі, VPN-сервіси та месенджери для дистанційного онлайн-грумінгу. Його поведінка характеризується високим рівнем раціональності та ретельною підготовкою до приховування цифрових слідів.

Ситуативний тип. Особа, чия протиправна поведінка детермінована зовнішніми обставинами, притаманними воєнному стану та загальній дестабілізації соціальних зв'язків. До цієї групи належать особи, які перебувають у стані соціальної дезорієнтації (ВПО). Вони експлуатують беззахисний стан дитини, спричинений послабленням батьківського або інституційного нагляду в умовах війни.

Рецидивний тип. Особа, яка раніше притягувалась до кримінальної відповідальності, у тому числі за вчинення злочинів проти статевої свободи та недоторканності, життя та здоров'я.

Неповнолітній тип. Особи, які вчиняють правопорушення до досягнення 18-річного віку. Зростання цієї групи свідчить про глибоку деформацію статевої моральності під впливом неконтрольованого цифрового контенту та потребує специфічних заходів виховної превенції.

Таким чином, сучасний профіль особи, яка вчиняє сексуальні злочини щодо неповнолітніх, зазнав докорінної трансформації. Акцент змістився від імпульсивних, соціально невлаштованих суб'єктів до соціально адаптованих осіб, які активно використовують цифрові технології у своїй злочинній діяльності. Правопорушники діють раціонально, усвідомлено і роками залишаються поза увагою правоохоронців. Отже, сучасна система превенції повинна бути диференційованою залежно від типу особистості та вимагає нових тактичних підходів. Адже виключно індивідуальний підхід дозволить забезпечити реальну охорону статевої моральності та безпеку дитинства в сучасних умовах.

Проти цифрового (технологічного) типу пріоритетом має стати OSINT-моніторинг та кіберрозвідка; сімейного (довірчого) типу – посилення діяльності органів освіти, охорони здоров'я, соціальних служб у виявленні ранніх ознак насильства; рецидивного типу – адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, функціонування Єдиного реєстру засуджених та Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої

свободи та статевої недоторканності малолітньої особи. Проти неповнолітнього типу – це посилена робота органів державної системи профілактики, в першу чергу ювенальної превенції, служб у справах дітей.

Обґрунтованість зазначеної класифікації також підтверджує і аналіз соціально-демографічного складу засуджених осіб за формою № 7 «Звіт про склад засуджених» ДСА України за 2021-2025 роки, яка також містить дані про вік, стать, рід занять, освіту та рецидив кожної засудженої особи в розрізі статей КК України (Таблиця 13 – Додаток 3).

Наведений соціально-демографічний аналіз підтверджує вище наведені висновки.

Як бачимо, «цифровий (технологічний) тип» отримує підтвердження щодо освітнього рівня: 40,6% засуджених за ст. 301-1 КК України мають вищу освіту (повну або базову), показник, що у 4,4-13 разів перевищує аналогічний показник за іншими статтями (для порівняння: лише 4,9% за частинами 3-6 статті 152 КК України). Водночас, рівень рецидиву за ст. 301-1 КК України є найнижчим серед усіх досліджуваних статей (1,9%), а частка осіб, які вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння, дорівнює нулю. У сукупності – це формує стійкий портрет соціально інтегрованої, тверезої та відносно високоосвіченої особи, що принципово відрізняється від «класичного» насильницького злочинця та обґрунтовує необхідність спеціалізованих (цифрових криміналістичних) методів виявлення цієї категорії осіб. Зазначене доводить, що «цифрові» сексуальні злочини проти дітей вчиняються переважно інтелектуально розвиненими, соціально адаптованими особами з високим рівнем комп'ютерної грамотності.

Найвищий рівень рецидиву (не знятої або не погашеної судимості) зафіксовано за частинами 3-6 статті 152 КК України (22,0%) та частинами 3-6 статті 153 КК України (25,4%), що майже у 12-13 разів перевищує аналогічний показник за ст. 301-1 КК України. Це надає статистичну підставу для виокремлення «рецидивного типу» саме на матеріалі насильницьких контактних

злочинів проти статевої свободи дітей, а не злочинів, пов'язаних із цифровим середовищем.

Стан алкогольного сп'яніння на момент вчинення злочину найчастіше фіксується за частинами 3-6 статті 152 КК України (28,8%) та частинами 3-6 ст. 153 КК України (25,4%), тоді як за статтями 155, 156 та 301-1 КК України цей показник істотно нижчий (0-17,1%). Це підтверджує узагальнений висновок про переважну тверезість сучасного сексуального злочинця.

Показовим є те, що серед засуджених з досліджуваних статей за 2021-2025 роки зафіксовано поодинокі випадки засудження вчителів (1 особа) та лікарів (3 особи) виключно за ст. 301-1 КК України. Це не спростовує «сімейний, довірчий тип», однак свідчить про його високу латентність: зловживання професійним статусом довіри в межах контактних насильницьких злочинів (статті 152, 153, 156 КК України).

Аналіз призначених судами видів покарання за формою № 6 ДСА України виявляє суттєву диференціацію судової репресії залежно від характеру злочину. Найвищий рівень реального позбавлення волі зафіксовано за насильницькими контактними злочинами: частина 3-6 статті 152 КК України – 89,8% засуджених, частина 3-6 статті 153 КК України – 65,1%. Натомість за злочинами, що не пов'язані з фізичним насильством або вчиняються в цифровому середовищі, домінує звільнення від покарання з випробуванням: 82,1% за ст. 155 КК України та 63,2% за ст. 301-1 КК України отримали умовне засудження, тоді як частка реального позбавлення волі за цими статтями становить лише 10,5% та 10,6% відповідно. Проміжне положення посідає ст. 156 КК України (45,0% реального позбавлення волі та 50,0% умовного засудження), що відображає неоднорідність складу цього злочину – від контактних розпусних дій до інтелектуального розбещення.

Така статистика свідчить про недостатній превентивний ефект чинної судової практики щодо злочинів цифрового характеру (ст. 301-1 КК України) та

статевих зносин з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України), з огляду на переважання умовного засудження – 63,2 % та 82,1 % відповідно – попри високу суспільну небезпеку цих діянь (Таблиця 14 – Додаток 3).

Отже, особа сучасного сексуального злочинця, який посягає на статеву недоторканність дитини, є соціально-психологічно неоднорідною, що виключає ефективність запобігання на основі єдиного «портрета». Поряд із тенденціями до соціальної інтегрованості, тверезості та раціональності дій зберігаються такі криміногенні характеристики, як рецидив і соціальна дезадаптація, що свідчить про існування різних механізмів формування злочинної поведінки.

Запропонована авторська типологія – сімейний/довірчий, цифровий/технологічний, ситуативний, рецидивний та неповнолітній типи – поєднує характер зв’язку злочинця з дитиною та спосіб учинення злочину. На відміну від підходів, заснованих переважно на психосексуальних характеристиках або способі цифрового доступу до дитини, вона має прикладне спрямування та може бути використана для розроблення диференційованих методик виявлення, документування і розслідування таких кримінальних правопорушень.

Висновки до розділу 2

У межах другого розділу здійснено комплексний аналіз сексуального насильства щодо неповнолітніх крізь призму кримінально-правових та кримінологічних підходів. Особливу увагу приділено взаємозв'язку кримінологічних показників із трансформацією соціальних і моральних норм, що дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Встановлено, що кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх ґрунтується на розмежуванні

статевої свободи та статевої недоторканності, критерієм якого є здатність особи до усвідомленого волевиявлення та юридично значущої згоди. Щодо неповнолітніх, то об’єктом кримінально-правової охорони є статева недоторканність, що зумовлено їх віковою та психологічною незрілістю й спрямовано на забезпечення належного фізичного, психічного та морального розвитку відповідно до міжнародних стандартів захисту прав дитини.

2. Доведено, що сучасна модель кримінально-правового регулювання сексуальних злочинів характеризується зміщенням акценту з формальних ознак застосування насильства на критерій добровільності та вільного волевиявлення потерпілої особи. Впровадження концепції «активної згоди» підвищує рівень захисту прав потерпілих, однак створює складнощі у правозастосовній практиці, пов'язані з необхідністю доведення відсутності згоди та оцінки поведінкових обставин. Встановлено, що кримінально-правові норми у цій сфері перебувають у тісному взаємозв'язку із засадничими уявленнями про статеву моральність, які визначають межі допустимої сексуальної поведінки, впливають на кваліфікацію діянь та формують загальну спрямованість кримінально-правової політики держави.

3. Встановлено, що сексуальне насильство щодо неповнолітніх в Україні характеризується нестабільною та хвилеподібною динамікою, яка зумовлена як об'єктивними соціальними процесами, так і особливостями функціонування системи кримінальної юстиції. Емпірично підтверджено, що різке зниження показників у 2022 році (від -30% за ст. 156 КК України до -49,4% за ст. 155 КК України, зокрема на 38,4% за ст. 152 КК України) пов'язане із впливом воєнних дій, масштабними міграційними процесами, порушенням системи обліку та зниженням рівня виявлення правопорушень, що детерміновано, зокрема, тимчасовою втратою юрисдикції органів досудового розслідування над окупованими територіями. Подальше зростання у 2023-2025 роках свідчить про часткове відновлення роботи правоохоронних органів, адаптацію до нових умов

та поступове повернення до фіксації злочинів: за досліджуваний п'ятирічний період приріст облікованих кримінальних правопорушень становив від +35,9% (ст. 152 КК України) до +197,0% (ст. 153 КК України), тоді як за новими для законодавства нормами зростання склало +166,7% (ст. 156-1 КК України) та +112,6% (ст. 301-1 КК України), що дозволяє більш об'єктивно оцінювати реальний стан злочинності. Встановлено також виражену регіональну диспропорцію, зокрема, у Дніпропетровській області, як прифронтовому регіоні, амплітуда коливань показників за більшістю статей суттєво перевищує загальнодержавну динаміку (зокрема, за ст. 153 КК України майже шестикратне зростання в регіоні проти трикратного по країні в цілому), що підтверджує гіпотезу про підвищену криміногенну вразливість прифронтових територій в умовах війни.

4. Доведено, що структура злочинності та результативність досудового розслідування характеризуються системними кримінологічними проблемами: високою латентністю, складністю доказування, значними залишками незавершених проваджень та нерівномірністю регіональних показників. Водночас простежуються позитивні тенденції, зокрема зростання кількості проваджень, направлених до суду (понад 95% – з обвинувальним актом), використання угод про визнання винуватості як засобу процесуальної економії, передусім за ст. 301-1 КК України, а також збільшення випадків застосування примусових заходів медичного характеру.

За даними судової статистики (форми № 6, № 7 ДСА України), рівень застосування реального позбавлення волі істотно різниться залежно від складу правопорушення: за насильницькі контактні злочини проти дітей (ч. 3-6 ст. 152 КК України) його призначено у 89,8% випадків, тоді як за ст. 301-1 КК України – лише у 10,6%, при домінуванні умовного засудження (63,2%). Це актуалізує питання відповідності застосовуваних покарань завданням запобігання злочинності у цифровому середовищі.

Особливої уваги потребує ст. 156-1 КК України: за стабільного зростання реєстрації правопорушень з 6 до 16 випадків на рік кількість обвинувальних вироків за 2021-2025 роки становила лише 3 особи. Така диспропорція може бути пов’язана зі складністю доказування спеціальної мети діяння та цифрових дій правопорушника до моменту реального контакту з дитиною, що обумовлює потребу у спеціалізованих методичних рекомендаціях. Загалом виявлені тенденції відображають трансформацію криміногенної ситуації в умовах війни та зумовлюють необхідність удосконалення правових і кримінологічних механізмів протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх.

5. Встановлено, що особа злочинця, який вчиняє сексуальне насильство щодо неповнолітніх, характеризується сукупністю взаємопов’язаних соціально-демографічних, психологічних і поведінкових ознак. Доведено, що значна частина таких правопорушників належить до близького соціального оточення неповнолітніх – родичів, знайомих та осіб, які виконують виховні функції, що підвищує латентність злочинів, ускладнює їх своєчасне виявлення та створює умови для використання довірчих відносин у протиправних цілях. На основі узагальнення кримінологічних, криміналістичних та емпіричних (судово-статистичних) даних розроблено авторську типологію особи злочинця, що включає п'ять типів: сімейний (довірчий), цифровий (технологічний), ситуативний, рецидивний та неповнолітній, кожен з яких характеризується специфічним механізмом формування злочинної поведінки та потребує диференційованого підходу до профілактики й розслідування. Соціально-демографічний аналіз засуджених осіб (форма № 7 ДСА України) підтвердив обґрунтованість такого поділу: зокрема, встановлено, що рівень рецидиву за насильницькими контактними злочинами (22,0-25,4% за ст. 152, 153 КК України) у 12-13 разів перевищує аналогічний показник за злочинами цифрового характеру (1,9% за ст. 301-1 КК України), тоді як частка осіб із вищою освітою серед засуджених за ст. 301-1 КК України (40,6%) у 4-13 разів перевищує

показник за іншими статтями, що емпірично підтверджує якісну відмінність цифрового типу злочинця від інших виокремлених типів.

6. Обґрунтовано, що цифровізація та інші соціальні трансформації змінюють форми вчинення сексуальних злочинів щодо неповнолітніх і зумовлюють появу нових, зокрема онлайн-орієнтованих, типів правопорушників. Кримінологічні характеристики особи злочинця пов’язані з деформацією засад статевої моральності, що проявляється у зниженні соціальних обмежень, викривленні уявлень про допустимість сексуальної поведінки та ігноруванні прав і гідності дитини. Ефективна протидія потребує типологічно диференційованого підходу: для цифрового (технологічного) типу – OSINT-моніторингу та кіберрозвідки; сімейного (довірчого) – взаємодії органів освіти, охорони здоров’я і соціальних служб; рецидивного – адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі; неповнолітнього – розвитку ювенальної превенції.

РОЗДІЛ 3
МЕХАНІЗМ ПРОФІЛАКТИКИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАТЕВОЇ МОРАЛЬНОСТІ

3.1. Організаційно-правові засади та механізми запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх у контексті забезпечення статевої моральності

Систему запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх доцільно розглядати у взаємозв'язку міжнародного та національного рівнів. Оскільки змістовний аналіз базових міжнародних і національних нормативно-правових актів, зокрема Конвенції ООН про права дитини, Лансаротської конвенції та КПК України, здійснено у підрозділах 1.3-1.4, у цьому підрозділі вони розглядаються як елементи єдиного організаційно-правового механізму. Основну увагу зосереджено на інституційній спроможності органів державної профілактики реалізовувати покладені на них функції з урахуванням нормативів штатної чисельності, бюджетного забезпечення, результатів моніторингових перевірок Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та практики притягнення до відповідальності.

Питання запобігання сексуальним злочинам щодо дітей досліджувалися А.О. Данилевським [22], З.В. Гіптерс [12], Б.М. Головкіним [14], К.Д. Кулик [114], О.В. Синєоким [210]. Організаційно-правові засади протидії насильству щодо неповнолітніх, зокрема в сімейно-побутовій сфері, розкрито у працях Д.М. Тичини [221]. Водночас формування національного механізму запобігання

таким правопорушенням безпосередньо пов’язане з імплементацією міжнародних стандартів.

Перші міжнародні засади захисту дитини від експлуатації та насильства були закріплені Женевською декларацією прав дитини 1924 року, а надалі розвинуті у Загальній декларації прав людини 1948 року, Декларації прав дитини 1959 року та Конвенції ООН про права дитини 1989 року [262; 47]. Їх положення визначили фундаментальні міжнародні стандарти захисту прав та безпеки дитини.

Важливе значення для організаційно-правового механізму мають ратифіковані Україною Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 23, 24) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ст. 10), які закріплюють обов’язок держави забезпечувати особливий захист дітей [134].

Спеціалізоване значення має Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії**,** який передбачає криміналізацію відповідних діянь, міжнародне співробітництво, а також захист і реабілітацію потерпілих [228]. Україна ратифікувала його у 2003 році [186], що сприяло подальшому розвитку національного кримінального законодавства у сфері протидії сексуальній експлуатації дітей.

Значення для комплексного захисту дітей мають також Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах, ратифікований Україною 23 червня 2004 року [229; 187], та Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, ратифікована 5 жовтня 2000 року [83; 183]. Остання безпосередньо забороняє використання, вербування чи пропонування дитини для проституції, виробництва порнографічної продукції або участі у порнографічних виставах.

Процесуальні гарантії захисту дітей забезпечує Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 року, яка закріплює право дитини бути почутою, отримувати інформацію та мати представництво (Україна ратифікувала її 15 червня 2006 року) [38; 182]. Важливе значення також мають Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000, ратифікована 4 лютого 2004 року [82], та Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів, спрямовані на забезпечення гуманного правосуддя та запобігання повторній травматизації дітей [76].

Лансаротська конвенція, ратифікована Україною 20 червня 2012 року [87] і детально досліджена у підрозділі 1.4, у межах цього дослідження розглядається насамперед як джерело міжнародних зобов'язань щодо формування національного координаційного механізму запобігання сексуальній експлуатації та насильству щодо неповнолітніх.

Таким чином, ратифікація зазначених міжнародних актів формує для України комплекс зобов'язань щодо гармонізації законодавства, створення інституційних механізмів захисту дітей, забезпечення їх процесуальних прав, розвитку міждержавного співробітництва та формування безпечного середовища. Відповідно, ефективність національної системи запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх має оцінюватися не лише за наявністю нормативної бази, а й за фактичною спроможністю уповноважених інституцій забезпечувати реалізацію встановлених міжнародних і національних гарантій.

Обов'язок держави щодо попередження злочинів щодо неповнолітніх, забезпечення найкращих інтересів дітей повинен бути реалізований у рамках усіх заходів, спрямованих на утвердження верховенства права і пріоритету прав людини, оскільки, як доречно зазначив всесвітньо відомий український педагог А.С. Макаренко, сьогоднішні діти – це завтрашня історія, завтрашнє майбутнє людства [130].

Важливим орієнтиром для формування державної політики у цій сфері є Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства [74], які передбачають мультидисциплінарний підхід і створення дієвих національних механізмів запобігання різним формам насильства, зокрема сексуальній експлуатації дітей.

Роль держави полягає у здійсненні законодавчих, соціальних, судових, адміністративних та освітніх заходів, створенні відповідних інституцій і забезпеченні координації та взаємодії суб'єктів, уповноважених на запобігання і протидію сексуальному насильству.

Національна нормативно-правова база у цій сфері детально проаналізована у підрозділі 1.3 дослідження. Водночас розгалуженість законодавства сама по собі не гарантує належного захисту дитини, оскільки його ефективність залежить, передусім, від спроможності відповідних інституцій забезпечувати реалізацію встановлених норм.

Окремим напрямом наукової дискусії є доцільність виокремлення в Особливій частині Кримінального кодексу України самостійного розділу щодо кримінальних правопорушень проти дітей. Таку позицію обґрунтовують В.В. Гальцова, О.В. Письменська, Н.С. Юзікова [11]. Н.С. Юзікова наголошує, що особливий статус дитини, як об'єкта кримінально-правової охорони, зумовлює необхідність диференціації відповідальності за посягання на дітей [239], тоді як О.В. Письменська обґрунтовує необхідність посилення кримінально-правової охорони дітей від сексуальних посягань шляхом удосконалення відповідних складів кримінальних правопорушень [142].

Практичне значення цієї дискусії підтверджується проєктом нового Кримінального кодексу України, у якому Книгу четверту «Кримінальні правопорушення проти людини» структуровано, зокрема, на Розділ 4.5 «Кримінальні правопорушення проти сексуальної свободи та сексуальної

недоторканності людини» та Розділ 4.6 «Кримінальні правопорушення проти сім'ї та дітей» [90]. Отже, ідея структурного виокремлення посягань щодо дітей уже частково реалізована на рівні законопроєктної роботи, хоча питання її остаточної систематизації залишається дискусійним.

Виокремлення кримінальних правопорушень проти дітей в окремий розділ могло б сприяти систематизації кримінального законодавства, підкреслити пріоритетність їх захисту та полегшити правозастосування. Водночас, це потребує чіткого визначення кола відповідних посягань, узгодження нових положень із чинними нормами та запобігання дублюванню. Тому питання доцільності такого структурного рішення потребує подальшого наукового й законодавчого опрацювання.

Разом з тим, удосконалення кримінального законодавства не є достатнім без належного інституційного забезпечення. В Україні сформовано систему органів та установ, залучених до запобігання, виявлення та реагування на сексуальне насильство щодо дітей, зокрема: служби у справах дітей, які реалізують державну політику у сфері захисту прав дітей; уповноважені підрозділи Національної поліції України, що здійснюють охорону прав і свобод людини, протидію злочинності та розслідування відповідних кримінальних правопорушень; заклади освіти, які здійснюють просвітницьку, профілактичну роботу та виявлення випадків насильства; заклади охорони здоров'я, що забезпечують медичну та психологічну допомогу постраждалим; центри надання безоплатної правничої допомоги, які забезпечують правову підтримку потерпілих.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» ключовими державними органами, на які покладено здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них, є служба у справах дітей та уповноважені підрозділи органів Національної поліції [176]. На службу покладено розроблення і здійснення заходів щодо захисту прав,

свобод і законних інтересів дітей; координацію зусиль центральних та місцевих органів виконавчої влади у вирішенні питань соціального захисту дітей; ведення обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них.

З метою реалізації наданих повноважень службам у справах дітей надано право приймати обов'язкові до виконання рішення з питань, що належать до їх компетенції; порушувати перед органами виконавчої влади питання про накладення дисциплінарних стягнень на посадових осіб у разі невиконання рішень служб; розробляти і реалізовувати власні та підтримувати громадські програми соціального спрямування; порушувати питання про притягнення до відповідальності фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав дітей. Водночас, служби у справах дітей не вживають достатніх заходів щодо попередження сексуального насильства серед дітей, не повною мірою використовують надані повноваження та не забезпечують належної координації. Причинами є недостатня кількість працівників, сприйняття запобігання сексуальному насильству як переважно сфери діяльності Національної поліції та неефективність наявних інструментів.

Зокрема, відповідно до ст. 4 Закону України «Про органи та служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», штатна чисельність працівників служб у справах дітей міських, селищних, сільських рад встановлюється з розрахунку один працівник служби на 1 тисячу дітей, які проживають у сільській місцевості, та на 1,5 тисячі дітей, які проживають у місті, але не менше ніж один працівник на територіальну громаду, якщо у громаді проживає менше 1 тисячі дітей. Проте один спеціаліст не спроможний забезпечити повноцінну профілактичну та координаційну роботу. За результатами моніторингових візитів Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, до типових порушень у роботі служб у справах дітей віднесено, зокрема, відсутність фактично

працюючих штатних працівників та невідповідність штатного розпису вимогам законодавства.

Системною проблемою залишається переважно пасивний характер діяльності служб у справах дітей, яка зосереджена на сім'ях, що вже перебувають у складних життєвих обставинах (далі – СЖО), та реагуванні на очевидні прояви соціального неблагополуччя. Водночас сексуальне насильство над дітьми має високий рівень латентності та нерідко вчиняється у зовні благополучних родинах, які залишаються поза увагою на етапі ранньої профілактики.

Критерії віднесення сім'ї до категорії СЖО, визначені Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585, орієнтовані переважно на видимі соціально-економічні маркери неблагополуччя (бідність, залежність батьків, домашнє насильство, ухилення від виховання), тоді як поведінкові та психологічні ознаки сексуального насильства (зміни в поведінці дитини, ознаки психологічної травматизації, невідповідна віку обізнаність у сексуальних питаннях) не є самостійною підставою для взяття сім'ї на облік.

Як засвідчує узагальнена в розділі 2 авторська типологія особи злочинця, значна частина правопорушників належить до сімейного (довірчого) типу, тобто є особами з найближчого оточення дитини, які не мають зовнішніх ознак асоціальної поведінки та не потрапляють до групи ризику за формальними критеріями. Отже, система запобігання ефективніше працює з родинами, які вже перебувають у полі зору держави, і значно гірше – із ситуаціями, де єдиною ознакою неблагополуччя є власне факт сексуального насильства.

Діюча модель профілактики не передбачає універсальних, не прив'язаних до статусу СЖО, підстав раннього виявлення. Відсутній, зокрема, належний алгоритм дій для працівників закладів освіти та охорони здоров'я щодо розпізнавання неявних поведінкових ознак сексуального насильства.

Узагальнення паспортів бюджетних програм на 2025 рік засвідчило, що основні зусилля спрямовано на фінансування комунальних закладів соціальної

підтримки дітей та сімей, виплату обласних стипендій, проведення заходів для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних, патронатних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу. Програми, безпосередньо спрямовані на попередження сексуального насильства серед дітей, окремо не розроблялися.

Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 185-50) передбачено лише відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб органу опіки та піклування, недопущення їх до обстеження умов проживання дитини, створення перешкод при здійсненні інших покладених на них законом повноважень, із накладенням штрафу у розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [79]. З метою посилення ролі служби у справах дітей необхідно передбачити адміністративну відповідальність за невиконання рішень служб у справах дітей, прийнятих у межах компетенції, та порушення строків надання інформації про їх виконання.

Провідну роль у попередженні злочинів щодо неповнолітніх відіграють органи Національної поліції. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та надання допомоги особам, які потребують такої допомоги [174]. Органи поліції мають широкий спектр повноважень щодо запобігання злочинам проти статевої свободи та недоторканності дітей, зокрема превентивної, оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування та міжнародної співпраці [46].

Особливе місце у системі запобігання злочинам проти дітей займають підрозділи ювенальної превенції, детальна характеристика завдань якої наведена у підрозділі 1.3. [162]. Проте їх функціонування, як спеціалізованого підрозділу, безпосередньо не передбачено Законом України «Про Національну поліцію», а основні функції та повноваження регулюються відомчими наказами. На відміну

від служб у справах дітей, діяльність яких регламентовано окремим законом, статус підрозділів ювенальної превенції є менш стабільним: їх компетенція, структура та існування визначаються наказом Міністерства внутрішніх справ, який може бути змінено чи скасовано без участі законодавця. Це створює ризик їх реорганізації або скорочення без належного публічного обговорення.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити Закон України «Про Національну поліцію» окремою статтею, яка прямо закріплює існування підрозділів ювенальної превенції як структурного елемента органів Національної поліції з визначенням їх основних завдань на законодавчому, а не відомчому рівні. Потребує узгодження також питання розмежування компетенції щодо виявлення й розкриття злочинів зазначеної категорії, з іншими структурними підрозділами Національної поліції. Зокрема з Департаментом кіберполіції Національної поліції України, до відання якого віднесено виявлення злочинів, вчинених з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, включаючи розповсюдження матеріалів із зображенням сексуального насильства над дітьми. На практиці це породжує невизначеність щодо того, який саме підрозділ повинен здійснювати моніторинг онлайн-загроз дітям [116].

Заклади освіти віднесені законодавством до суб'єктів виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Відповідно до п. 26 Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585, їх повноваження охоплюють виявлення проявів булінгу; невідкладне реагування на небезпечний вплив; з'ясування причин відсутності дитини; інформування служби у справах дітей та Національної поліції; проведення інформаційно-просвітницьких заходів щодо запобігання жорстокому поводженню з дітьми [158].

Таким чином, для закладів освіти визначено чіткий механізм реагування, строки та алгоритм дій, на відміну від більш загального визначення повноважень

служби у справах дітей. Проте цей механізм орієнтований переважно на зовнішньо очевидні індикатори – булінг та невмотивовану відсутність дитини, а не на приховані поведінкові чи психоемоційні ознаки сексуального насильства (зміну поведінки, невідповідну віку обізнаність у сексуальних питаннях, уникнення певних осіб). Тому дитина, яка регулярно відвідує заклад освіти і не зазнає булінгу, формально може не потрапити у сферу реагування навіть за наявності сексуального насильства в родині. Це підтверджує відсутність універсального алгоритму раннього виявлення та обґрунтовує доцільність розроблення Міністерством освіти і науки України спеціалізованого протоколу дій педагогічного працівника щодо розпізнавання ознак сексуального насильства щодо дитини, за аналогією з протоколом реагування на булінг.

На заклади охорони здоров'я, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585, покладено функції прийняття дітей, які постраждали від жорстокого поводження, життю або здоров'ю яких загрожувала небезпека, проведення і документування результатів медичного обстеження та надання необхідної медичної і психологічної допомоги з урахуванням їх потреб. Результати медичного обстеження мають доказове значення та формують первинну доказову базу.

Разом з тим, надання психологічної допомоги залежить від наявності психолога у конкретному закладі охорони здоров'я, що особливо проблематично для амбулаторій сімейної медицини та закладів сільської місцевості. Це знижує гарантії своєчасної підтримки постраждалої дитини, яка має важливе значення для запобігання її повторній травматизації.

Крім того, зазначені повноваження реалізуються переважно після встановлення факту жорстокого поводження, а не на етапі раннього виявлення прихованих ознак сексуального насильства під час звичайного звернення дитини за медичною допомогою. Відсутність спеціалізованої підготовки сімейних лікарів та лікарів первинної ланки щодо розпізнавання поведінкових і

психологічних ознак сексуального насильства додатково знижує ефективність цього суб'єкта профілактики.

Центри з надання безоплатної правничої допомоги забезпечують правовий супровід постраждалих дітей та їх законних представників відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Водночас така допомога переважно надається після звернення, а законодавство не передбачає для центрів обов'язкової участі в координаційних заходах системи профілактики на рівні зі службою у справах дітей чи Національною поліцією. Це обґрунтовує доцільність запропонованого в цьому підрозділі Координаційного центру як механізму міжвідомчої взаємодії.

Алгоритм взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я та соціального захисту під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі постраждалих від сексуального насильства, визначений Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585, та проаналізований у підрозділі 1.3. [158]. Важливим є право міждисциплінарної команди порушувати питання про обов'язковість надання соціальних послуг або проходження індивідуальних корекційних програм батьками, які не виконують батьківський обов'язок, чи особами, які вчинили домашнє насильство. Це один із небагатьох превентивних інструментів, що дає змогу втручатися до настання кримінально-правових наслідків.

Ефективна взаємодія уповноважених суб'єктів забезпечує не лише виконання ними відповідних функцій, але й створює передумови для належного досудового розслідування та судового розгляду. Проте її основне значення полягає у профілактиці кримінальних правопорушень. Комплексний захист особистих, соціальних та майнових прав потерпілої дитини є не лише реакцією держави на факт насильства, а й важливим інструментом раннього запобігання таким злочинам.

Дослідження засвідчують, що повторна віктимізація може завдати більшої шкоди, ніж саме насильство, оскільки дитина повторно переживає пов'язані з ним страхи, що сприяє її травмуванню [73]. Тому діти, які постраждали від насильства або стали свідками протиправних дій, потребують комплексної та скоординованої допомоги. Практичні механізми зниження ризику вторинної травматизації (методика «Зелена кімната», модель Барнахус, обмеження кількості допитів) детально розглянуті у підрозділі 1.3.

Водночас проблему профілактики неможливо вирішити остаточно, оскільки технологічний розвиток та зміна способів вчинення злочинів зумовлюють появу нових форм сексуального насильства, що потребує постійної адаптації профілактичних механізмів.

Попри широке коло суб'єктів, які здійснюють захист прав дітей та профілактику правопорушень (Національна поліція, Міністерство соціальної політики, Національна соціальна сервісна служба, прокуратура), відсутній єдиний орган, відповідальний за виявлення, розкриття та попередження сексуального насильства щодо неповнолітніх.

Кримінологічний аналіз механізму профілактики сексуального насильства щодо дітей засвідчив, що в Україні сформовано законодавчу базу діяльності державних і громадських організацій, а основні положення організаційно-правового забезпечення відповідають міжнародним стандартам. Водночас окремі норми залишаються декларативними, що зумовлює необхідність посилення діяльності органів державної влади та активнішого залучення громадянського суспільства до їх практичної реалізації.

Враховуючи наведене, а також з огляду на сучасні виклики, пов'язані зі зростанням таких злочинів, зокрема в цифровому середовищі, та потребою в ефективній міжвідомчій взаємодії, доцільним є створення при Національній поліції Координаційного центру з питань запобігання сексуальним злочинам щодо неповнолітніх.

Основними функціями зазначеного центру слід визначити: міжвідомчу координацію між правоохоронними органами, органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадськими організаціями; створення та ведення єдиної бази даних випадків сексуального насильства; виявлення та розслідування злочинів зазначеної категорії; здійснення моніторингу онлайн-простору з використанням сучасних технологій; розроблення та впровадження освітніх програм із безпеки в інтернеті та сексуальної освіти; співпрацю з Інтерполом і Європолом для боротьби з транскордонними злочинами; підтримку жертв сексуального насильства; аналіз даних і кримінологічні дослідження для вдосконалення методів профілактики та реагування; взаємодію з технологічними компаніями (соціальні мережі, інтернет-провайдери) для виявлення та видалення матеріалів сексуального насильства над дітьми (CSAM); організацію та проведення тренінгів для фахівців щодо виявлення, розслідування та профілактики сексуальних злочинів.

Практична необхідність саме такого функціоналу – зокрема моніторингу онлайн-простору та централізованої бази даних – безпосередньо підтверджується емпіричними результатами кримінологічного аналізу, проведеного у розділі 2 цього дослідження.

Необхідність посилення саме цифрового (онлайн) вектора профілактики підтверджується й сучасними дослідженнями соціально-педагогічних аспектів протидії сексуальному насильству над дітьми в цифровому середовищі. Так, Л. Горобчук обґрунтовує потребу у формуванні окремої системи раннього виявлення онлайн-ризиків для дітей, що виходить за межі суто правоохоронного реагування [15]. Д.О. Ричка пропонує ухвалити Національну стратегію захисту дитини у цифровому середовищі та законодавчо закріпити обов’язок кожного закладу освіти мати політику цифрової безпеки дитини [197].

За функціональною спрямованістю запропонований Координаційний центр є аналогом ефективних зарубіжних моделей, зокрема Національного

центру із зниклих та експлуатованих дітей (NCMEC) у США та Командування захисту дітей від експлуатації в мережі (CEOP) у складі Національного агентства з боротьби зі злочинністю Великої Британії [272]. Обидві структури поєднують централізований облік, аналітику, кіберпатрулювання та координацію з технологічними компаніями, що може бути орієнтиром для формування функціоналу вітчизняного Координаційного центру.

Необхідно також внести зміни до Закону України «Про органи та служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» щодо визначення переліку установ, на які покладаються функції захисту прав дітей та профілактики правопорушень.

На нашу думку, діяльність уповноважених органів і служб має ґрунтуватися на таких принципах: оперативності, що забезпечує раннє оцінювання потреб дитини, своєчасну психосоціальну підтримку та швидкий захист від подальшого насильства; забезпечення найкращих інтересів дитини через міжвідомчу координацію, узгоджене прийняття рішень та врахування індивідуальних характеристик потерпілої дитини; поваги до поглядів дитини та гарантування її права на інформацію, що сприяє належній реабілітації, посиленню віктимологічного захисту та профілактиці повторних правопорушень.

Багатопрофільність і міжвідомчість забезпечують координацію дій, обмін інформацією, взаємну відповідальність та ефективний захист прав потерпілої дитини. Важливе значення має безпосередня участь дитини, її законних представників і членів родини у співбесідах, що дає змогу правоохоронцям та соціальним працівникам отримати необхідну інформацію.

Міжнародні стандарти захисту прав та інтересів дітей наголошують, що правосуддя завжди має бути доброзичливим до дитини, незалежно від того, хто вона і що вчинила, кожній дитині має бути надана підтримка та професійна допомога [197]. За повної поваги до права дитини на приватне та сімейне життя слід забезпечувати співпрацю фахівців для комплексної оцінки її правового,

психологічного, соціального, емоційного, фізичного та пізнавального стану. Відповідно до пунктів 16 та 17 Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, мають бути створені загальні рамки оцінки для юристів, психологів, лікарів, поліцейських і соціальних працівників, які працюють з дітьми, для забезпечення належної підтримки та прийняття рішень у найкращих інтересах дитини [73]. Спеціально підготовлені та кваліфіковані працівники мають стати ключовою ланкою міжвідомчої робочої групи.

3.2. Система кримінологічних та соціально-правових заходів запобігання сексуальним злочинам проти неповнолітніх у контексті забезпечення статевої моральності

Профілактика правопорушень передбачає комплексну превентивну діяльність, яка базується на чотирьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуальному та віктимологічному.

Т.В. Корнякова та Н.С. Юзікова зазначають, що запобігання злочинності – це комплексна діяльність державних органів і громадських організацій, спрямована на вдосконалення суспільних відносин, усунення або нейтралізацію негативних явищ, що детермінують злочинність, мінімізацію наслідків протиправної поведінки та утримання її на соціально прийнятному рівні [92].

Ключовим напрямом протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх в Україні є посилення загальносоціальних заходів. Результати соціологічного анкетування С.В. Романцової засвідчили, що 92% респондентів вважають найефективнішим інструментом протидії сексуальному насильству саме його запобігання, а 51% фахівців наголошують на пріоритетності загальносоціальних превентивних заходів [205, с. 137].

У кримінологічній науці загальносоціальне запобігання розглядається як комплекс соціально-економічних, політичних, культурно-виховних та інших заходів, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин, усунення або нейтралізацію причин і умов злочинності [113, с. 143]. І.Г. Богатирьов визначає його як соціальну реакцію держави і суспільства на злочинність, що охоплює політичні, соціально-економічні та культурно-виховні заходи [8, с. 114]. В.П. Хоменко пов'язує загальносоціальне запобігання із соціально-економічними перетвореннями, забезпеченням соціального та правового захисту, що сприяють нейтралізації криміногенних факторів [234].

В академічній літературі загальносоціальний рівень охоплює діяльність держави, суспільства та їх інститутів щодо розв'язання фундаментальних суперечностей в економічній, соціальній, моральній та інших сферах; її здійснюють різні органи влади, управління та громадські організації, для яких запобігання злочинності не є основною функцією [67, с. 60]. В.В. Василевич обґрунтовано визначає загальносоціальне запобігання злочинам як позитивний ефект продуманої соціальної політики, спрямованої, передусім, на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави [194, с. 120].

Отже, загальносоціальні заходи попередження злочинності – це комплекс ініціатив у соціально-економічній, культурній та освітній сферах, які безпосередньо не мають правоохоронного характеру, але формують безпечне середовище та зменшують криміногенні ризики. Їх реалізація сприяє усуненню причин і умов кримінальних правопорушень та створює належні організаційні, економічні й соціальні передумови для спеціальної профілактики [109, с. 129].

Заходи запобігання статевим злочинам, у тому числі щодо неповнолітніх, поділяються на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні, індивідуальні та віктимологічні. Загальносоціальні заходи щодо дітей спрямовані на усунення соціальних причин і умов злочинності та формування безпечного середовища у

сферах освіти, сім'ї, правового регулювання, громадянського суспільства та інформаційного простору.

В.В. Голіна наголошує, що основними цілями загальносоціального запобігання є подолання або обмеження криміногенно небезпечних суперечностей, зумовлених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними та іншими чинниками. Його ефективність залежить від цілеспрямованої соціально-економічної політики держави [13, с. 19].

З огляду на специфіку сексуального насильства щодо дітей загальносоціальні заходи доцільно реалізовувати за такими основними напрямами: економічним – підвищення рівня життя, зменшення бідності та безробіття, забезпечення соціально-економічної стабільності сімей; освітнім – забезпечення доступної та якісної освіти, змістовного дозвілля, формування правової культури та навичок безпечної поведінки дітей; соціальним – підтримка вразливих сімей і дітей, надання психологічної допомоги, соціальна реінтеграція та запобігання сімейному неблагополуччю; культурно-виховним – утвердження моральних та етичних цінностей, здорового способу життя, відповідального батьківства через культуру, спорт і громадську активність. При цьому економічна нестабільність взаємодіє з низьким рівнем освіти, сімейними конфліктами та іншими чинниками, тому профілактика потребує комплексного поєднання економічних, соціальних, освітніх і культурних заходів.

Яницька Н.В. відносить до загальносоціальних заходів профілактики: 1) розроблення програм соціального та економічного розвитку регіонів із заходами щодо зміцнення сім'ї та забезпечення спеціалізованої медичної допомоги дітям; 2) соціальну підтримку малозабезпечених сімей і забезпечення соціальних гарантій; 3) збереження та розвиток закладів освіти, організацію дозвілля дітей; 4) відновлення мережі спортивних клубів і секцій; 5) забезпечення доступності закладів культури; 6) створення консультаційних центрів для молоді та надання психокорекційної допомоги підліткам і членам їх сімей [242, с. 19].

Р.С. Кваша підкреслює важливість загальнонаціональних програм підтримки сімей, збереження традиційних сімейних цінностей, посилення виховної функції закладів освіти, а також ефективного захисту прав, свобод та інтересів неповнолітніх [72].

Однією з ключових складових загальносоціальних заходів запобігання злочинності є освітні заходи. Вони відіграють фундаментальну роль у формуванні свідомого, відповідального громадянина, який розуміє наслідки своїх дій і поважає закон. Освіта впливає не лише на інтелектуальний розвиток, а й на соціалізацію, моральні цінності та життєві перспективи, що зменшує ймовірність скоєння правопорушень.

Водночас, слід зазначити, що освітні заходи працюють як довгострокова інвестиція, не дають миттєвого результату, але створюють міцний фундамент для зниження рівня злочинності в майбутньому. О. Лунгол та О. Габорець, досліджуючи загальносоціальні заходи профілактики правопорушень серед дітей, рекомендують упроваджувати в освітній процес дисципліни з основ права, ознайомлювати учнів із видами адміністративних і кримінальних правопорушень та відповідальністю за їх вчинення. Важливими складовими вони вважають формування розуміння зв’язку між протиправними діями та їх наслідками, принципу невідворотності покарання, високих морально-етичних якостей та активної життєвої позиції [129].

Стеблинська О.С. наголошує на необхідності створення кабінету психологічної та юридичної допомоги, де консультації надавали б учителі правознавства або юристи-практики [219, с. 131]. Крім того, освіта має важливе значення для зменшення криміногенних факторів, зокрема низького рівня правової свідомості. Одним із ключових педагогічних інструментів є правове та статево-рольове виховання, спрямоване на формування знань про статеві розбіжності, повагу та коректну взаємодію.

Важливим напрямом загальносоціальної профілактики сексуального насильства щодо дітей є комплексна державна підтримка сімей. Соціальна підтримка охоплює фінансову, житлову, освітню, психологічну та інші види допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, з метою запобігання їх маргіналізації та зниження криміногенних ризиків.

У сфері запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх така підтримка має включати роботу із сім'ями у кризових ситуаціях, просвітницькі програми для дітей і батьків, спеціалізовані консультаційні служби, центри соціально-психологічної реабілітації та програми допомоги дітям, які постраждали від сексуального насильства. Загальносоціальні заходи, що становлять основу профілактики злочинності неповнолітніх, у повній мірі застосовуються також на спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях [203, с. 25].

Спеціально-кримінологічні заходи спрямовані безпосередньо на усунення причин і умов учинення злочинів та відрізняються від загальносоціальних цільовим характером і використанням спеціальних методів, сформованих на основі кримінологічних досліджень. Спеціальне запобігання злочинів, які посягають на фізичний і моральний розвиток неповнолітніх та їх матеріальні інтереси, є цілеспрямованою, плановою та нормативно врегульованою діяльністю державних і правоохоронних органів, громадських організацій щодо усунення криміногенних факторів, фонових явищ, а також виправлення та перевиховання осіб, які вчинили злочини [7].

Спеціально-кримінологічний рівень безпосередньо орієнтований на попередження кримінальних правопорушень, а у разі їх виникнення – на своєчасне припинення протиправної діяльності на ранніх етапах. Для цього застосовується комплекс правових, організаційних, оперативно-розшукових, соціально-економічних, медичних і педагогічних заходів [67; 109].

На практиці така профілактика реалізується через цільові відомчі програми, спрямовані на протидію злочинності в цілому або окремим її видам на певній території. Їх ефективність залежить від взаємодії суб'єктів профілактики та узгодженості антикримінальних програм із загальнодержавними стратегіями економічного і соціального розвитку [50].

Систему запобігання злочинності становить комплекс взаємопов'язаних державних органів, громадських організацій та окремих громадян, які здійснюють превентивну діяльність у межах визначених законом прав та обов'язків і несуть відповідальність за результати протидії кримінальним правопорушенням [109].

У вузькому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання злочинам є синтезом кримінологічної теорії і практики протидії злочинності із використанням спеціальних знань та методів. За визначенням В.В. Голіни, це комплекс науково обґрунтованих і реальних дій, спрямованих на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх формування [109].

Класифікація методів спеціально-кримінологічної профілактики здійснюється, зокрема, за двома критеріями: врегульованістю кримінально-процесуальним законом (процесуальні та непроцесуальні заходи) і характером діяльності (вплив на конкретну особу, запобігання окремим видам злочинів, усунення їх детермінант). За спрямованістю профілактичні заходи поділяються на ті, що усувають несприятливі умови формування особистості, та ті, що нейтралізують обстановку, яка сприяє досягненню злочинного результату [13].

Таким чином, спеціально-кримінологічні заходи – це система дій, які визначаються уповноваженими органами, установами та громадськими організаціями з метою попередження злочинів шляхом впливу на криміногенні фактори. Вони базуються на аналізі причин злочинності, типології злочинців та особливостях криміногенної ситуації в конкретному регіоні чи суспільстві.

На відміну від загально соціальних заходів (наприклад, підвищення рівня освіти чи боротьби з бідністю), спеціально-кримінологічні заходи мають чітку орієнтацію на конкретні види злочинців або осіб, схильних до їх вчинення. Її особливістю є використання науково обґрунтованих методів, таких як профілактичні бесіди, моніторинг поведінки, ресоціалізація тощо.

У контексті злочинів проти дітей такі заходи повинні враховувати специфіку потерпілих, їх вразливість, залежність від дорослих і обмежену здатність до самозахисту.

Спеціально-кримінологічні заходи можна класифікувати за ключовими критеріями, за суб'єктами реалізації (державні, громадські), за спрямованістю (індивідуальна, групова, загальна профілактика), за характерами впливу (прямі, непрямі заходи). Суб’єктами реалізації вище зазначених заходів є правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування, громадські організації. Індивідуальна профілактика спрямована на конкретних осіб, які перебувають у зоні ризику (наприклад, неповнолітні правопорушники, особи, звільнені з місця перебування волі). Групова профілактика орієнтована на певні соціальні групи. Загальна профілактика охоплює широкі верстви населення за призначенням формування правосвідомості. Прямі заходи передбачають безпосереднє втручання у криміногенну проблему (арешт, адміністративний нагляд), непрямі заходи – це створення умов, які запобігають вчиненню нових злочинів (освітні програми, працевлаштування, виконання пробаційних програм).

У профілактиці злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особливу роль відіграє середовище, в якому перебуває дитина. Оскільки середовище впливає на моральні цінності та становлення особистості.

Проблема девіантної поведінки, вживання наркотичних, психотропних речовин повинна бути в зоні особливої уваги органів державної системи профілактики. До переліку спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності проти статевої свободи та статевої недоторканності також можна

віднести проведення інформаційної роботи з дітьми з урахуванням вікових особливостей, залучення громадських організацій, наприклад представників молодіжних рад, надання допомоги потерпілим від сексуальних злочинів.

Інформаційна робота може бути проведена із залученням засобів масової інформації, соціальних мереж та включати повідомлення про кількість злочинів зазначеної категорії, результати досудового розслідування, судового розгляду, судову репресію, розроблення програм, курсів, спрямованих на підвищення правової освіти населення, у першу чергу дитячого.

У соціальних мережах може бути запроваджено соціальну рекламу, до участі в якій залучити інфлюенсерів, тобто людей, які мають вплив на думки, поведінку або рішення інших людей (підліткову, молодіжну аудиторію) через свою активність у соціальних мережах.

Вжиття заходів щодо попередження сексуального насильства лежить у першу чергу на органах місцевого самоврядування, службах у справах дітей, органах соціального захисту, закладах освіти, національної поліції.

Проблеми виявлення та ідентифікації сексуального насильства зумовлені декількома факторами: зазвичай випадки сексуального насильства відбуваються в приватній обстановці, за відсутності свідків; неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про факт насильства, особливо це стосується випадків домашнього насильства; недостатня компетентність осіб щодо розпізнання випадків сексуального насильства.

Слід зазначити, що виявлення сексуального насильства над дітьми є складним завданням, яке обумовлено соціальними та психологічними бар'єрами. Страх, сором, стигматизація жертв і недостатня обізнаність є основними чинниками які стоять на заваді процесу ідентифікації сексуального насильства. Стигматизація може виражатися у звинуваченнях жертв у тому, що сталося, сумнівах щодо правдивості її слів чи підтримки.

Багато дітей ніколи не розкривають випадків сексуального насильства. Це може бути пов'язано з юним віком, які ще не можуть цього усвідомити, зі страхом репресій або просто з соромом. Однак дуже часто жертви протягом усього життя живуть з таємницями і травмами, пов`язаними із своїми стражданнями. Діти не розповідають про насильство в тому числі і через переконання, що їм не повірити. Особливо це характерно у випадку, коли насильниками є члени родини, близькі люди або знайомі.

Психологічними бар'єрами є нерозуміння ситуації. Маленькі діти часто не усвідомлюють, що з ними стало щось неприйнятне. Вони можуть сприймати дії кривдника як гру чи прояв «любові». У багатьох випадках діти розповідають про пережите через роки, коли стають вже дорослими. Це ускладнює розслідування і пошук доказів. Подолання зазначених бар’єрів вимагає комплексного підходу, який включає освітні, правові та інституційні зусилля. Відкритий діалог, підтримка жертв і створення культури нульової толерантності до сексуального насильства є ключем до забезпечення захисту дітей.

Одним із важливих елементів в системі запобігання злочинності є індивідуально-профілактичні заходи. На відміну від загально соціальних заходів, спрямованих на усунення причин злочинності на рівні суспільства, цей підхід фокусується на конкретній особі, поведінка якої свідчить про ризик вчинення злочину. Метою індивідуальної профілактики є виявлення та нейтралізація факторів, що підштовхують людину до протиправних дій, забезпечуючи тим самим безпеку як для неї самої, так і для оточуючих. Такі заходи мають превентивний характер і реалізуються через виховний, психологічний, соціальний та правовий вплив.

Індивідуально-профілактичні заходи – це комплекс дій, спрямованих на конкретну особу чи групу осіб. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова визначають індивідуальну профілактику правопорушень як систему спеціальних заходів державних і недержавних суб’єктів щодо виявлення осіб, від яких можна

очікувати вчинення злочинів, та здійснення на них і їх мікросередовище позитивного коригуючого впливу [110]. Індивідуально-профілактичний вплив спрямовується на осіб, які ще не вчинили кримінального правопорушення, але їх поведінка свідчить про ймовірність злочинної поведінки. Його метою є ресоціалізація, усунення криміногенного впливу соціального оточення та нейтралізація чинників девіантної поведінки [194, с. 317-318].

У науковій літературі сформувалися два підходи до визначення індивідуальної профілактики. Їх об'єднує спрямованість на недопущення злочинного діяння та запобігання формуванню злочинної поведінки. Представники першого підходу пов'язують її із своєчасним реагуванням на прояви злочинної поведінки. Зокрема, О.М. Джужа визначає індивідуальну профілактику як своєчасний вплив на осіб, від яких надходить загроза вчинення злочину [195]. Другий підхід акцентує на діяльності державних, правоохоронних і громадських органів щодо виявлення осіб групи ризику та позитивного впливу на них з метою коригування поведінки [111]. Обидва підходи взаємопов'язані, оскільки спрямовані на раннє виявлення та недопущення розвитку кримінальних проявів [77].

Водночас індивідуально-профілактичний вплив не повинен передбачати надмірного втручання у приватне життя осіб, які ще не вчинили злочину. Примусові заходи допускаються лише щодо визначених законом категорій осіб, зокрема умовно засуджених, осіб, включених до відповідного реєстру, та кривдників.

Основними методами індивідуальної профілактики є переконання, допомога та примус. Переконання реалізується через профілактичні бесіди, спрямовані на роз'яснення правових норм і наслідків протиправної поведінки. Метод допомоги передбачає сприяння у працевлаштуванні, навчанні, відновленні документів, налагодженні соціальних зв'язків, а також надання психологічної підтримки. Примус є крайньою мірою впливу та застосовується

лише у випадках неефективності інших методів або за наявності реальної загрози вчинення чи продовження протиправної діяльності.

До основних заходів примусу належать взяття на профілактичний облік, реєстрація у спеціальних обліках правоохоронних органів та встановлення адміністративного нагляду. Відповідно до Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [149], такий нагляд спрямований на запобігання повторним кримінальним правопорушенням, зокрема особами, засудженими за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Щодо осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої особи, відповідно до ст. 6-1 Кримінально-виконавчого кодексу України [108], інформація вноситься до спеціального Єдиного реєстру. Адміністративний нагляд встановлюється судом і може передбачати обов’язок періодично з’являтися до поліції, повідомляти про зміну місця проживання та обмеження виїзду.

Застосування примусових заходів має ґрунтуватися на законі, бути обґрунтованим та здійснюватися з безумовним дотриманням прав і свобод людини. Їх метою є не покарання, а запобігання злочинам та забезпечення безпеки суспільства. Індивідуально-профілактична робота має охоплювати як особу, так і її соціальне середовище.

Особливе значення у формуванні поведінки особи має сімейне оточення. У благополучній сім’ї дитина засвоює моделі законослухняності, відповідальності та поваги до інших, тоді як неблагополучне середовище може сприяти девіантній поведінці, залежностям, соціальній дезадаптації та відтворенню толерантності до насильства. Тому зміна несприятливого середовища та одночасний вплив на особистість створюють умови для її позитивної соціальної адаптації. Перевиховання передбачає цілеспрямовану зміну свідомості, тоді як виправлення охоплює також подолання стійких стереотипів злочинної поведінки.

Відповідно до типології Кеннета Ланнінга (Kenneth V. Lanning), особи, які вчиняють сексуальні злочини щодо дітей, поділяються на ситуаційних та свідомих (преференційних) правопорушників [266]. Ситуаційні не мають стійкого сексуального інтересу до дітей, однак можуть вчиняти такі дії через доступність жертви, стресові обставини або самообман. Преференційні правопорушники цілеспрямовано шукають дітей для задоволення сексуальної потреби; до них належать, зокрема, особи з педофільним сексуальним інтересом.

З урахуванням наведеного до осіб, які потребують індивідуально-профілактичного впливу, доцільно віднести: осіб, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи і статевої недоторканності, громадського порядку та моральності; осіб, включених до Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої особи; осіб, звільнених із місць позбавлення волі; осіб, які вчиняють домашнє насильство або притягувалися за нього до адміністративної відповідальності; осіб, які неналежно виконують батьківські обов'язки та перебувають на відповідному профілактичному обліку; осіб, які виховувалися в умовах насильства або були жертвами сексуального насильства в дитинстві; осіб із психічними розладами, що можуть зумовлювати небезпечну сексуальну поведінку; осіб, які вчиняли сексуальні дії щодо дітей, але не були притягнуті до відповідальності через недостатність доказів; осіб із вираженими проблемами соціальної адаптації та ізоляції, які можуть формувати неприйнятну емоційну прив'язаність до дітей.

Таким чином, зазначений перелік не є вичерпним, але він складений на основі аналізу осіб, які притягувались до кримінальної відповідальності за злочини вищезазначеної категорії. Застосування будь-яких профілактичних заходів має ґрунтуватися на чітких правових підставах та підтверджених фактах. Профілактичні заходи не повинні порушувати права та свободи особи без достатніх підстав. Крім того, повинні бути дотримані принципи презумпції

невинуватості та конфіденційності (наскільки це можливо в контексті безпеки дітей). Рішення про застосування профілактичних заходів має прийматися на основі професійної оцінки ризиків, що включає аналіз поведінки особи, її історії, психологічного стану та інших факторів.

Ефективна профілактика вимагає співпраці правоохоронних органів, соціальних служб, психологів, психіатрів, педагогів та інших фахівців. Водночас, одним із головних пріоритетів індивідуальної профілактики є орієнтованість на безпеку дитини.

Так, на думку О.М. Джужі, поняття і зміст тактики індивідуально-профілактичного впливу змінюється залежно від обсягу цієї діяльності. У широкому розумінні її розглядають як попереджувальну діяльність стосовно конкретної особи, незалежно від стадій розвитку злочинного наміру, виникнення наміру на вчинення злочину, готування чи замаху на нього. Зокрема, широкий аспект охоплює такі стадії: виявлення осіб, які своєю поведінкою становлять профілактичний інтерес; здійснення їх поглибленого вивчення і діагностики щодо можливості за певних умов вчинити злочин; у разі отримання прогностичних висновків, що свідчать про можливість вчинення злочину, прийняття рішення про вжиття комплексу запобіжних та інших профілактичних заходів; планування, відповідно до прогнозу, індивідуальних попереджувальних заходів недопущення злочину; практична реалізація запланованих заходів і контроль за подальшою поведінкою особи; оцінка і висновки стосовно поведінки особи й доцільності подальшого продовження чи припинення індивідуальних профілактичних дій щодо ефективності застосованих профілактичних засобів [29].

Сучасні реалії вимагають розробки та впровадження інноваційних підходів, більш ефективних методів запобігання випадкам сексуального насильства щодо дітей.

Четвертим самостійним рівнем системи запобігання злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей доцільно виокремити віктимологічний рівень. На відміну від загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального рівнів, які переважно спрямовані на запобігання протиправній поведінці потенційного кривдника, віктимологічний рівень орієнтований на іншого суб'єкта кримінологічної профілактики – потенційну або вже постраждалу від злочинного посягання дитину.

Віктимологічна профілактика – один із напрямів запобігання злочинності, який ще не повною мірою реалізований у нашому суспільстві. Це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на встановлення, усунення або ж нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й обумовлюють учинення злочинів, виявлення групи ризику та конкретних осіб із підвищеним ступенем віктимності, вплив на них задля поновлення й активізації їх захисних якостей, розроблення чи покращення засобів захисту громадян від злочинів і подальшої віктимізації [236, с. 44].

Віктимологічний підхід у межах сучасної кримінологічної доктрини розглядається як доповнення до традиційного аналізу злочинності, зосередженого переважно на особі правопорушника, та виступає невід'ємним складником загальної системи запобігання кримінальним правопорушенням. Його основною спрямованістю є виявлення та нейтралізація віктимогенних чинників, зниження рівня віктимізації та мінімізація ризику набуття особою статусу жертви кримінального правопорушення [124, с. 383-384].

Як зазначає О.М. Джужа, ігнорування ролі потерпілого у механізмі злочинної поведінки призводить до звуження можливостей запобіжної діяльності та формального характеру профілактичних заходів. Перенесення кримінологічних акцентів на жертву правопорушення дозволяє не лише інакше усвідомити причини та умови злочинності, а й по-новому вибудувати систему її запобігання, орієнтовану на зниження віктимності та активізацію захисних

можливостей потенційних жертв [27]. Віктимологічне запобігання, за науковою позицією О.М. Джужі, охоплює виявлення факторів віктимної поведінки, ідентифікацію груп підвищеного ризику та розроблення адресних заходів впливу, що реалізуються на загально соціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Реалізація такого підходу неможлива без системного збору, аналізу та використання кримінологічної інформації, яка містить відомості не лише про злочинця та злочин, а й про особу потерпілого, умови його життєдіяльності та соціальне оточення.

Таким чином, віктимологічний компонент кримінологічної інформації виступає важливим елементом правового механізму запобігання кримінальних правопорушень, зокрема у сфері виконання покарань, де ризик латентної та повторної віктимізації є підвищеним [27].

Стосовно дітей, на відміну від дорослих жертв, дитяча віктимність має переважно вікову природу, вона зумовлена фізичною слабкістю, психологічною залежністю від дорослих, довірливістю, обмеженою здатністю розпізнати небезпеку та повідомити про неї. Це принципово визначає специфіку віктимологічних заходів щодо дітей, вони не можуть покладати відповідальність за уникнення небезпеки на саму дитину, а натомість мають бути спрямовані на дорослих (батьків, педагогів, фахівців) і на середовище, в якому дитина перебуває.

За критерієм спрямованості віктимологічні заходи запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх доцільно поділити на дві групи: заходи зниження ризику первинної віктимізації, тобто такі, що застосовуються до вчинення злочину, та заходи зниження ризику повторної (вторинної) віктимізації, тобто такі, що застосовуються після виявлення факту насильства.

До першої групи належать, насамперед, освітні програми з особистої безпеки дітей, спрямовані на формування в дитини, з урахуванням вікових особливостей, уявлень про межі власного тіла, різницю між прийнятним і

неприйнятним дотиком, право сказати «ні» дорослому, а також знання алгоритму дій у разі небезпеки. Такі програми впроваджуються Міністерством освіти і науки України в межах типових програм запобігання насильству в закладах освіти [171] і мають обов'язково враховувати цифровий вимір небезпеки, ризики грумінгу та сексуальної експлуатації дітей в інтернеті.

До другої групи слід віднести заходи, спрямовані на мінімізацію психологічної травматизації дитини, яка вже зазнала насильства, під час досудового розслідування та судового розгляду. Неодноразове допитування, необхідність повторно відтворювати травматичні обставини перед різними учасниками кримінального провадження, а також відсутність належних умов для проведення процесуальних дій можуть спричиняти додаткову психологічну шкоду дитині, яка за своїми наслідками в окремих випадках може бути співмірною з наслідками первинного злочинного посягання. У кримінологічній науці таке явище визначається як вторинна віктимізація.

Відповідні механізми її запобігання, методика «Зелена кімната», модель Барнахус та принцип обмеження кількості допитів дитини детально розглянуті в підрозділі 3.1 цього дослідження у контексті Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, тому тут вони узагальнюються саме як складова віктимологічного, а не лише процесуального інструментарію запобігання.

Окремим напрямом віктимологічних заходів є психологічна, медична та правова реабілітація постраждалих дітей, що реалізується через мережу центрів соціально-психологічної реабілітації, кабінетів психологічної допомоги при закладах освіти та центрів безоплатної правничої допомоги. Метою цих заходів є не лише подолання наслідків пережитого насильства, а й запобігання формуванню в дитини моделі поведінки, яка підвищує ризик повторної віктимізації в майбутньому.

На нашу думку, віктимологічні заходи запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх – це система освітніх, організаційних, психологічних і процесуальних заходів, спрямованих не на дитину, а на дорослих та інституційне середовище навколо неї, з метою зниження ймовірності первинної віктимізації та мінімізації шкоди від вторинної віктимізації в разі, якщо злочин уже вчинено. Ефективність цього рівня запобігання безпосередньо залежить від координації між закладами освіти, охорони здоров'я, соціальними службами та правоохоронними органами, тобто від того самого міжвідомчого механізму, необхідність створення якого обґрунтовано в підрозділі 3.1 цього дослідження. Саме запропонований там Координаційний центр з питань запобігання сексуальним злочинам щодо неповнолітніх, на нашу думку, є найбільш придатною інституційною платформою для методичного забезпечення освітніх програм особистої безпеки дітей і для узагальнення практики застосування моделі Барнахус на національному рівні.

3.3. Інституційна роль органів прокуратури у механізмі запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх у контексті забезпечення статевої моральності

Важливу роль у системі правоохоронних органів України відіграє прокуратура як державний орган, який діє від імені держави. Її діяльність, насамперед, регулюється Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру», Кримінальним процесуальним кодексом України, а також міжнародними документами, як то Загальна декларація прав людини 1948 року, Керівні принципи ООН стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування 1990 року тощо.

Відповідно до ст. 131-1 Конституції України визначено, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді;

організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням; вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження; нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виняткових випадках і в порядку, що визначені законом [88].

Варто зауважити, що сучасне законодавство містить правову колізію у визначенні статусу цього органу. Так, згідно зі ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», органи прокуратури функціонально віднесені до правоохоронних органів з метою гарантування безпеки їх працівників [157].

Водночас інституційна природа прокуратури докорінно змінилася після конституційної реформи 2016 року, проведеної з урахуванням європейських стандартів. Статтю 131-1, яка визначає повноваження прокуратури, було імплементовано до Розділу VIII Конституції України «Правосуддя».

Таким чином, Основний Закон сьогодні позиціонує прокуратуру не як класичний «силовий» орган, а як невід'ємний інститут системи правосуддя. Здійснюючи процесуальне керівництво, прокуратура виконує роль гаранта, який ще на етапі досудового розслідування має забезпечувати неухильне дотримання прав і свобод людини.

Л.М. Барбарош зазначає, що прокуратура України, посідаючи особливе місце в системі правоохоронних органів, покликана відігравати провідну роль у координації їх антикриміногенного потенціалу щодо запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема у домашній сфері [1]. Прокуратура, як єдина система, здійснює визначені Конституцією України функції щодо захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, а також координує діяльність правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, у тому числі злочинам проти статевої свободи та недоторканності дітей.

Компетенція прокуратури у сфері запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх охоплює забезпечення законності, захист прав дитини, кримінальне переслідування винних та попередження відповідних правопорушень. Захищаючи статеву недоторканність дітей і забезпечуючи невідворотність відповідальності, прокуратура опосередковано сприяє утвердженню суспільної статевої моральності та формуванню нетерпимості до сексуального насильства. Відповідно до ст. 2 КПК України, захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень та охорона прав учасників кримінального провадження є одним із його основних завдань [107].

Особливе значення має координаційна функція прокуратури. Відповідно до наказу Офісу Генерального прокурора, її основними завданнями є визначення пріоритетів кримінально-правової політики, виявлення проблем у правозастосовній та правоохоронній діяльності на основі аналізу структури й динаміки злочинності, підготовка пропозицій щодо їх вирішення, розроблення та реалізація спільних заходів із запобігання, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, а також удосконалення законодавства [166].

Координація є управлінською функцією, спрямованою на впорядкування взаємодії суб’єктів та об’єднання їх зусиль для досягнення спільної мети [25]. О.Г. Кальмак розглядає її як функцію управління, планування і контролю, що забезпечує узгодженість дій організацій та їх учасників, а також як інтегруючу форму організації управління [71]. В.Т. Білоус визначає координацію як систему теоретико-методологічних, організаційно-правових і практичних засад взаємоузгодження діяльності правоохоронних та інших державних і недержавних органів для забезпечення ефективної превентивної протидії злочинності [5, с. 26-27]. На думку О.М. Литвинова, координація у системі профілактики злочинів являє собою комплекс взаємоузгоджених дій суб’єктів, спрямованих на підвищення ефективності протидії злочинності [126, с. 11].

Протидія злочинності є складовою державної безпеки, що закріплено у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 [188]. Правовою основою координаційної діяльності прокуратури є Закон України «Про прокуратуру» та Положення про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією, затверджене спільним наказом від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/25 [181]. Згідно із ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», Генеральний прокурор, керівники прокуратур та їх заступники координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності [181].

Метою координації є об'єднання зусиль правоохоронних органів, підвищення ефективності їх діяльності, зменшення рівня злочинності, захист прав громадян і держави та забезпечення належної взаємодії. У сфері запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх це передбачає узгоджену діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та інших суб'єктів, уповноважених або спроможних виявляти й попереджати такі правопорушення [120].

Одним із ключових завдань координації є впровадження сучасних підходів і технологій у протидію злочинності. Розвиток цифрових технологій одночасно створює нові можливості для вчинення правопорушень та їх попередження. Тому ефективна протидія сексуальним посяганням щодо дітей потребує використання сучасного програмного забезпечення, цифрової аналітики та можливостей штучного інтелекту.

У м. Дніпро функціонує загальноміська система «Безпечне місто», адміністрування та цілодобовий контроль якої здійснює Ситуаційний центр Дніпра (КП «Інфо-Рада-Дніпро»). Система забезпечує відеоспостереження у режимі реального часу, централізований збір відеопотоків, відеоаналітику, розпізнавання номерних знаків та облич, виявлення скупчень людей і нетипової

поведінки, а також аналіз аудіоінформації для фіксації криків, пострілів та інших небезпечних подій [3].

На нашу думку, аналітичний потенціал цієї системи доцільно використовувати у координаційній діяльності прокуратури. Зокрема, відповідні дані можуть слугувати підставою для коригування маршрутів патрулювання, наближення поліцейських нарядів до закладів освіти та інших місць підвищеного ризику для дітей. У межах процесуального керівництва результати відео- та аудіоаналітики можуть також використовуватися як джерело цифрових доказів.

Наступним завданням координації є розроблення та реалізація спільних заходів щодо попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, а також усунення причин та умов їх вчинення. Водночас важливим напрямом є виявлення актуальних проблем правоохоронної практики на основі комплексного аналізу структури й динаміки злочинності та прогнозування її тенденцій, що дає змогу формувати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення протидії злочинності.

Ефективною та дієвою координаційна діяльність може бути лише за умови активної участі усіх зацікавлених сторін.

Координаційна діяльність органів прокуратури ґрунтується на системі основоположних принципів (засад), що визначають її правову природу, зміст і механізми реалізації. Ці засади виступають орієнтирами для забезпечення узгодженості дій різних суб’єктів у сфері запобігання та протидії злочинності.

Окремі аспекти такої взаємодії конкретизовано у відповідних методичних рекомендаціях Офісу Генерального прокурора «Координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності», схвалених рішенням методичної ради від 30 вересня 2021 року. У цьому документі визначено основні підходи та загальні засади, яких мають дотримуватися прокурори під час здійснення координаційної діяльності [91]. До них віднесено законність,

незалежність, рівність, обов'язковість виконання, публічність, гласність і відкритість.

Фундаментальною засадою є *законність*, що передбачає здійснення координаційних заходів виключно у межах і на підставі закону. Дотримання законності вимагає вирішувати питання, які віднесено до компетенції, приймати рішення в межах, передбачених законом, гарантує правомірність дій, запобігає зловживанням та забезпечує захист прав і свобод людини.

Не менш важливим є *принцип незалежності*, який передбачає недопустимість впливу з боку інших суб'єктів координації та заборону будь-якого втручання в його внутрішню діяльність. Реалізація координованих заходів здійснюється відповідним органом виключно в межах компетенції та відповідно до визначених законом повноважень. Незважаючи на наявність координаційних зобов'язань, кожен суб'єкт самостійно обирає форми, методи та правові інструменти їх виконання з урахуванням специфіки своєї функціональної діяльності.

Принцип обов'язковості виконання узгоджених заходів та контроль за їх реалізацією. Зазначений принцип передбачає відповідальність керівників правоохоронних органів за виконання заходів, які належать до їх компетенції та є необхідною умовою для забезпечення виконавської дисципліни.

Принцип рівності, який передбачає, що суб'єкти координації мають однакові права та можливості у визначенні проблемних питань, розробці пропозицій, прийнятті рішень.

У межах, визначених законодавством, координаційна діяльність є прозорою та відкритою для громадськості. Забезпечується інформування суспільства про результати спільної роботи.

Наказом Генерального прокурора від 11.11.2020 № 520 «Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури» керівників прокуратур усіх рівнів зобов'язано забезпечити оперативне інформування

громадськості та засобів масової інформації щодо діяльності органів прокуратури з метою запобігання злочинності, зміцнення законності та формування у суспільстві об’єктивної думки про виконання органами прокуратури покладених на них завдань і функцій [177].

Водночас, слід зазначити, що органи прокуратури при здійсненні координаційної діяльності повинні також дотримуватись принципів об’єктивності і наукової обґрунтованості (на додаток до засад, названих вище), які передбачають необхідність використання сучасних методів кримінологічного аналізу, статистики, прогнозування, що забезпечить ефективне визначення пріоритетних напрямів координаційної політики та виявлення її недоліків

Зазначені засади є не лише декларативними орієнтирами, а й практичними інструментами підвищення ефективності протидії злочинності в умовах сучасних викликів.

Суб’єктів координаційної діяльності прокуратури можна поділити на дві категорії: обов'язкових та залучених за згодою, залежно від їх правового статусу.

До обов'язкових належать правоохоронні органи, координація яких передбачена законом. До залучених, за згодою, відносяться інші державні органи, як то органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, які беруть участь у спільних заходах для досягнення конкретних результатів у співпраці з правоохоронними органами.

Водночас, законодавство України не містить чіткого визначення поняття «правоохоронні органи», що пов'язано з відсутністю законодавчого визначення «правоохоронної діяльності» (на відміну від розвідувальної та контррозвідувальної). Разом з тим, слід зазначити, що орієнтовне розуміння «правоохоронного органу», «правоохоронних функцій» та їх перелік розкривається у статті 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», яка включає безпосередню участь у конституційному провадженні, розгляді судових справ, кримінальних проваджень та справ про

адміністративні правопорушення, оперативно-розшуковій діяльності, охороні громадського порядку та безпеки, виконанні судових рішень та рішень інших уповноважених органів, контролі за переміщенням через кордон, а також нагляді за виконанням законів [157]. Фактично, саме цей закон наразі є єдиним, що надає визначення «правоохоронного органу».

Разом з тим, слід зазначити, що це визначення надається в контексті забезпечення державного захисту працівників цих органів, а не як загальне визначення для всіх правових цілей.

Закон України «Про прокуратуру» не містить конкретного переліку правоохоронних органів, що координуються прокурором у сфері протидії злочинності.

Перелік цих органів міститься у статті 38 КПК України (органи досудового розслідування) та статті 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (органи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність) [175].

Крім того, слід враховувати особливості структури органів поліції, що мають міжрегіональні підрозділи (патрульна поліція, департаменти стратегічних розслідувань, внутрішньої безпеки, боротьби з наркозлочинністю, кіберполіція тощо), які не підпорядковуються місцевому керівництву. У зв'язку з цим вище зазначені органи мають приймати участь у координаційних нарадах.

Вище наведене свідчить, що прийняття окремого законодавчого акту або внесення змін до існуючого законодавства з метою чіткого визначення поняття «правоохоронний орган» є назрілою необхідністю для вдосконалення правової системи України, підвищення ефективності боротьби зі злочинністю та забезпечення належного рівня захисту прав і свобод громадян. Це сприятиме системності законодавства, ефективності координації та підвищенню рівня законності в діяльності відповідних органів [120].

Стосовно другої групи суб’єктів координаційної діяльності, залучених за згодою. До них відносяться інші органи державної влади та місцевого

самоврядування, які можуть залучатися, якщо предметом обговорення є питання протидії окремим видам злочинів або порушенням законодавства у певних сферах, і вони можуть сприяти виконанню узгоджених заходів у межах своєї компетенції.

Для підвищення ефективності боротьби зі злочинністю представників цих органів доцільно залучати до міжвідомчих робочих груп за їх згоди.

Так, органи виконавчої влади мають значні адміністративні, фінансові та кадрові ресурси, а також широку компетенцію у різних сферах державного управління (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, економіка, екологія тощо). Ці ресурси та повноваження можуть бути використані для реалізації профілактичних заходів, усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, та надання допомоги потерпілим.

Органи місцевого самоврядування володіють інформацією про специфіку криміногенної ситуації на місцевому рівні, мають тісний контакт з громадою та можуть оперативно реагувати на потреби населення. Вони також розпоряджаються місцевими бюджетами та можуть спрямовувати кошти на реалізацію місцевих програм профілактики злочинності.

Прикладом є спільна нарада керівників правоохоронних та інших державних органів під головуванням Генерального прокурора 01.06.2021 щодо протидії дитячій злочинності, захисту прав дітей-жертв та формування системи правосуддя, дружньої до дитини, де взяли участь міністри юстиції, соціальної політики та освіти і науки [10]. За результатами було розроблено спільні заходи. На нараду також були запрошені Голова Касаційного кримінального суду, Уповноважені Верховної Ради та Президента з прав дитини, які висловили свої думки з обговорюваних питань.

В органах прокуратури повноваженнями з координації діяльності правоохоронних органів наділені Генеральний прокурор, керівники обласних і окружних прокуратур, їх перші заступники та заступники.

Проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів є виключною компетенцією керівників органів прокуратури або осіб, які тимчасово виконують їх обов'язки.

Відповідно до Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, затвердженого наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28, основною формою координації є проведення координаційних нарад із керівниками правоохоронних органів. Координація також може здійснюватися в інших формах, зокрема:

– проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів;

– створення міжвідомчих робочих груп;

– здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності;

– обмін аналітичною інформацією з питань протидії злочинності, проведення спільних аналітичних досліджень;

– розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування;

– розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню;

– взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів;

– розробка пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності;

– ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності.

Вибір конкретної форми координації здійснюється прокурором з урахуванням пропозицій керівників правоохоронних органів, стану законності, динаміки та структури злочинності, а також інших факторів, що впливають на ці явища, конкретної ситуації та характеру питань, які можуть бути вирішені шляхом координації. Визначальним критерієм при цьому є забезпечення оперативного реагування та розробка єдиних підходів до оцінки ситуації. Важливу роль у координаційній роботі відіграють вивчення, аналіз та обговорення стану законності й правопорядку на різних рівнях, а також розробка та реалізація спільних заходів щодо протидії найбільш небезпечним злочинам.

За наявності підстав керівництвом органів прокуратури, за участі правоохоронних та інших державних органів відповідного рівня, можуть проводитися інші узгоджені заходи у встановленому законодавством порядку.

Слід зазначити, що найбільш поширеною формою координації є проведення координаційної наради. Нормативними актами не визначено періодичність проведення таких нарад. Вони скликаються головою за необхідності.

Інформація, яка виноситься на розгляд суб'єктів координації, може бути не лише офіційна (статистичні дані, інформації суб'єктів координації, результати виконання планових заходів, аналітичної роботи тощо), а й здобута з інших джерел, із засобів масової інформації, від громадських, міжнародних організацій тощо.

За результатами наради складається постанова, якою визначено спільні узгоджені заходи.

Відповідно до ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання усіма зазначеними в ньому правоохоронними органами [181].

Розглянемо детальніше одну з наведених вище форм координації, зокрема створення спільних міжвідомчих робочих груп.

Зазначимо, що відповідно до Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, затвердженого наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28, міжвідомча робоча група створюється наказом керівника органу прокуратури за пропозиціями та за згодою керівників правоохоронних органів із метою запобігання, виявлення, припинення кримінальних правопорушень певної категорії, вирішення інших проблемних питань, пов'язаних із діяльністю у сфері протидії злочинності [166].

До складу міжвідомчої робочої групи, за згодою, можуть включатися також представники державних органів, міжнародних організацій, громадських об'єднань, фахівці у певних сферах, які володіють спеціальними знаннями.

На нашу думку, така форма координації є найбільш ефективною, гнучкою та дієвою, та спрямованою на вирішення проблемних питань протидії певного виду злочинності.

Суть цієї форми полягає у створенні тимчасового або постійно діючого колегіального органу, що об'єднує представників різних відомств для спільного планування, організації та контролю за виконанням узгоджених заходів.

Робочі групи дозволяють об'єднати зусилля різних відомств, сприяють обміну інформацією, знаннями та кращими практиками, що підвищує якість аналізу проблем та розробки рішень. Завдяки представництву різних сфер діяльності робочі групи забезпечують комплексний підхід до вирішення проблем.

Колегіальне обговорення питань та прийняття узгоджених рішень у рамках робочої групи є більш оперативним, ніж тривалий процес обміну документами та погоджень між окремими відомствами.

Крім того, до роботи груп можуть залучатися експерти, науковці, представники громадських організацій, що дозволяє отримати додаткові знання та врахувати думку суспільства.

Здійснюючи координацію діяльності правоохоронних органів, прокурор діє в межах власної компетенції, розмежованої з повноваженнями інших органів

державної влади, і не підміняє їх функції з безпосередньої організації боротьби зі злочинністю, оскільки це завдання належить державі загалом в особі її відповідних органів.

О.М. Литвинов запропонував наступну класифікацію видів координації профілактики злочинів. Зокрема: за адміністративно-територіальним критерієм: координація суб'єктів профілактики на державному, регіональному та місцевому рівнях; предметно-цільова або відповідно до напрямів координації (профілактики злочинності; профілактики окремих видів або груп злочинів; профілактики серед окремих категорій населення) [127, с. 85-86].

У межах означеного виду координації окремо слід виокремити координацію профілактики злочинності серед неповнолітніх та рецидивної злочинності; за ступенем однорідності функцій суб'єктів: відомча або координація дій суб'єктів з однаковою компетенцією (проводиться серед складових елементів певної структури або серед структурних елементів певної системи), міжвідомча координація (охоплює діяльність органів та установ з різною компетенцією); за часовими характеристиками: постійна і тимчасова; щодо системи профілактики злочинів: внутрішня (здійснюється спеціальними органами управління профілактикою злочинів) і зовнішня (здійснюється органами влади); за суб'єктним складом: тактична (покладена на сучасному етапі на відповідних прокурорів і проводиться серед правоохоронних органів, до яких іноді залучаються контролюючі органи та суди); стратегічна (має бути покладена на виконавчу владу із залученням правоохоронних, інших державних органів та установ, громадських формувань тощо); за обсягом упорядкування системи профілактики злочинів: загальна (упорядкування зазнають усі складові компоненти системи) та часткова (упорядкування зазнають лише окремі компоненти системи) координація; за характером підстав для координації: регламентована (є норма закону, яка містить питання організації координації), за вказівкою вищих органів (є вказівка керівництва про необхідність налагодження

координації без належної правової регламентації), ініціативна (є лише розуміння необхідності координації, яка здійснюється за погодженням учасників) [127, с. 92].

З метою виконання міжнародних зобов'язань України щодо формування системи юстиції, орієнтованої на потреби дитини, та для забезпечення ефективного захисту прав дітей, які контактують з правовою системою, в органах прокуратури створено спеціалізований підрозділ [46].

Цей інститут відповідає міжнародним стандартам, зокрема Конвенції ООН про права дитини 1989 року та Пекінським правилам 1985 року, і є частиною реформування правосуддя в Україні.

У 2020 році Офіс Генерального прокурора оголосив про активізацію ювенального напряму, реформувавши відповідне управління. Генеральний прокурор підкреслила необхідність створення повноцінної системи ювенальної юстиції, яка включатиме спеціалізованих прокурорів, суддів, слідчих та адвокатів.

Створення в органах прокуратури окремого підрозділу відповідає провідним моделям світу. Міжнародна практика функціонування спеціалізованих підрозділів, орієнтованих на потреби дітей, які перебувають у контакті з правовою системою, є досить поширеною та відображає глобальне розуміння необхідності особливого підходу до цієї вразливої категорії осіб.

Так, США мають розвинену систему спеціалізованих підрозділів в органах прокуратури на федеральному, штатному та місцевому рівнях. Ключовими елементами цієї системи є міждисциплінарний підхід, співпраця з центрами підтримки дітей (Child Advocacy Centers) та розгалужена законодавча база. При цьому прокурори зазначених підрозділів проходять обов'язкове спеціалізоване навчання з психології та прав дитини на базі Національного центру судового переслідування за жорстоке поводження з дітьми (NCPCA) [272].

У Великій Британії немає єдиного національного ювенального департаменту, однак Коронна прокурорська служба (CPS) має прокурорів-спеціалістів у регіональних командах. Відповідно до офіційних настанов CPS щодо захисту дітей [276], ці фахівці впроваджують так звані «спеціальні заходи» (Special Measures), передбачені Законом про кримінальне правосуддя та докази у кримінальних справах 1999 року, для захисту дітей-свідків та потерпілих під час судового розгляду [288].

У Польщі ювенальні питання частково інтегровані в роботу сімейних суддів (sędzia rodzinny), проте спеціалізовані прокурори діють у межах регіональних прокуратур. Відповідно до положень Закону Республіки Польща «Про підтримку та ресоціалізацію неповнолітніх» від 2022 року, вони здійснюють нагляд за захистом прав дітей, беруть участь у справах щодо правопорушень неповнолітніх та співпрацюють із соціальними службами [284].

Загалом, як свідчать дослідження Агентства ЄС з основних прав (FRA), багато країн Європейського Союзу імплементували модель спеціалізованої прокуратури [248]. Наприклад, у Франції діють відділи у справах неповнолітніх (Parquet des mineurs), в Німеччині спеціалізовані ювенальні прокурори на рівні федеральних земель (Jugendstaatsanwalt).

В Україні безпосередньо захистом прав дітей в органах прокуратури займається окремо створений структурний підрозділ, Департамент захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству. Діяльність зазначеного підрозділу регламентовано наказом Генерального прокурора від 01.11.2020 № 509 [178].

До основних завдань зазначеного підрозділу належать:

– організація та здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а також підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, вчинених стосовно неповнолітніх або осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності;

– здійснення процесуальних повноважень у кримінальних провадженнях, у яких неповнолітня особа має статус потерпілої або є особою, права та законні інтереси якої порушено чи можуть бути порушені внаслідок вчинення кримінального правопорушення;

– забезпечення законності у сфері охорони дитинства, а також під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством;

– забезпечення реалізації принципів правосуддя, дружнього до дитини, під час здійснення кримінального провадження;

– здійснення нагляду за додержанням законів оперативними підрозділами Національної поліції України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної кримінально-виконавчої служби України, Бюро економічної безпеки України та Державного бюро розслідувань під час проведення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень у сфері охорони дитинства, вчинених неповнолітніми або стосовно них, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством;

– здійснення нагляду за додержанням законодавства під час розшуку осіб, які вчинили зазначені кримінальні правопорушення та переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді або суду, а також неповнолітніх, які ухиляються від відбування кримінального покарання, та дітей, які безвісти зникли;

– здійснення нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях, а також застосування інших передбачених законом заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи дітей;

– представництво інтересів держави в суді та під час виконання судових рішень у сфері охорони дитинства;

– вжиття організаційних та координаційних заходів, спрямованих на забезпечення взаємодії правоохоронних та інших державних органів у сфері протидії кримінальній протиправності серед неповнолітніх, кримінальним правопорушенням, учиненим стосовно дітей, правопорушенням у сфері охорони дитинства, а також кримінальним правопорушенням, пов’язаним із домашнім насильством.

Таким чином, в Україні створена вертикальна система спеціалізації в органах прокуратури, починаючи від Офісу Генерального прокурора і закінчуючи окружними прокуратурами, що дозволяє забезпечити більш кваліфікований та цілеспрямований захист прав дітей, які перебувають у контакті з правовою системою, відповідно до міжнародних стандартів та зобов'язань.

З метою забезпечення ефективного захисту прав, найкращих інтересів дитини, мінімізації травматичного впливу кримінального процесу та створенні дружнього до дитини правосуддя, враховуючи приєднання України до міжнародних зобов’язань, виконуючи вимоги міжнародного та національного законодавства щодо приведення системи правосуддя стосовно дітей у відповідність до Конвенції про права дитини та інших актуальних стандартів, у тому числі Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, Генеральним прокурором 19 квітня 2024 року затверджено Стандарти роботи прокурорів у кримінальних провадженнях за участю дітей [215]. Зазначеними стандартами встановлено мінімальні правила під час здійснення повноважень ювенального прокурора у кримінальному провадженні за участю дітей та виконання стосовно них судових рішень.

Зазначені Стандарти системно охоплюють увесь цикл кримінального провадження за участю дитини.

По-перше, вони визначають суб'єктний склад та часові межі розслідування: процесуальні дії проводить спеціально підготовлений ювенальний слідчий чи

дізнавач, а строк досудового розслідування не повинен перевищувати двох місяців за незмінності складу учасників провадження.

По-друге, і це становить основну частину вимог, Стандарти спрямовані на мінімізацію вторинної травматизації дитини під час допиту через обмеження кількості слідчих (процесуальних) дій, їх проведення у вільний від навчання чи роботи час і з урахуванням віку та індивідуальних особливостей дитини, застосування відеофіксації чи дистанційного формату розслідування, недопущення надання показань у присутності підозрюваного, обов'язкову участь кваліфікованого психолога та використання методики «Зелена кімната», а також врахування особливих потреб дітей з інвалідністю.

По-третє, окрема група вимог стосується процесуального представництва дитини, визначення законного представника з урахуванням думки самої дитини та можливості його заміни за наявності для цього підстав, а також нерозголошення персональних даних неповнолітнього.

По-четверте, Стандарти встановлюють підвищені гарантії щодо заходів примусу стосовно неповнолітнього правопорушника, затримання лише у виняткових випадках за тяжкі й особливо тяжкі злочини, пріоритет запобіжних заходів і покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, обрання найменш обтяжливого виду примусових заходів, можливість ініціювання угод у кримінальному провадженні та обов'язкове проходження реабілітаційної програми, а також окремо наголошують на необхідності вирішення питання про відповідальність дорослої особи, яка втягнула неповнолітнього у вчинення злочину. Крім того, Стандарти орієнтують на відновний, а не суто каральний підхід, застосування процедур відновного правосуддя, соціальну адаптацію дитини та залучення до провадження представників ювенальної превенції і служб у справах дітей.

Детальний аналіз зазначених Стандартів дозволяє умовно згрупувати передбачені ними заходи у три ключові блоки: організаційно-процесуальні, психолого-віктимологічні, відновлювальні.

Позитивно оцінюючи прийняття зазначених Стандартів, варто зауважити, що наразі вони мають лише рівень відомчого акта Офісу Генерального прокурора. Для забезпечення їх обов'язковості для всіх учасників кримінального провадження (зокрема слідчих Національної поліції та слідчих суддів), ключові положення Стандартів (наприклад, імперативність використання методики «Зелена кімната» та участь спеціалізованого психолога) мають бути імплементовані безпосередньо до тексту Кримінального процесуального кодексу України.

Основним інструментом, за допомогою якого органи прокуратури реалізують правове забезпечення протидії злочинам сексуального насильства щодо дітей, є здійснення процесуального керівництва. Відповідно до ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Статтею 36 КПК визначено, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням [181]. Саме через реалізацію цієї функції прокуратура забезпечує дотримання законодавства та ефективний захист прав дітей у кримінальних провадженнях.

Прокурор, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, забезпечує дотримання цих законів на практиці. Передусім, це здійснення контролю за законністю та повнотою розслідування шляхом проведення перевірок щодо законності прийнятих рішень, внесення вказівок, збирання доказів, кваліфікації злочину тощо. Особлива увага приділяється захисту прав дитини-потерпілої, забезпеченню її психологічної підтримки та мінімізації травматичного впливу кримінального процесу. Крім того, вживає

заходів щодо забезпечення прав дитини, яка є потерпілою або свідком кримінального правопорушення, роз'яснює право на отримання безкоштовної правової допомоги, забезпечує застосування спеціальних процедур допиту, які є дружніми до дитини, інформує служби у справах дітей про ймовірне потрапляння дитини у складні життєві обставини та необхідність вжиття заходів, спрямованих на підтримку дітей, надання комплексної соціальної допомоги сім'ї, а також ініціє питання щодо створення міждисциплінарної команди для організації соціального захисту неповнолітнього [116].

При підтриманні публічного обвинувачення в суді забезпечує доведеність вини обвинуваченого, справедливе покарання та відшкодування завданої дитині шкоди.

Водночас, з метою підвищення ефективності механізмів захисту прав та законних інтересів дітей у кримінальному, цивільному й адміністративному судочинстві, доцільним видається законодавче визначення поняття ювенального прокурора в системі органів прокуратури, а також особливостей його правового статусу та діяльності.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити статтю 8 Закону України «Про прокуратуру» окремою частиною, якою нормативно визначити статус ювенального прокурора та встановити обов'язковість функціонування спеціалізованих підрозділів ювенальної юстиції на рівні обласних і окружних прокуратур. Кількісний склад таких підрозділів доцільно формувати з урахуванням демографічної ситуації, кількості дітей та рівня дитячої злочинності у відповідному регіоні. Водночас, законодавче регулювання має передбачати чіткі кваліфікаційні вимоги до ювенальних прокурорів, зокрема щодо професійного досвіду та обов'язкового проходження спеціалізованої підготовки з питань дитячої психології. Доцільним також є закріплення можливості їх участі у розробленні та реалізації місцевих програм, спрямованих на запобігання правопорушенням серед дітей та захист їхніх прав.

Також пропонуємо доповнити статтю 36 Кримінального процесуального кодексу України окремим пунктом, який би визначав виключні процесуальні повноваження ювенальних прокурорів під час досудового розслідування справ за участю дітей, а також встановлював посилену відповідальність за невиконання вказівок ювенального прокурора.

Передбачити окремо бюджетне фінансування діяльності ювенальних прокурорів, включаючи навчання, технічне забезпечення та залучення експертів [116].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що органи прокуратури посідають важливе місце у механізмі запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх, реалізуючи при цьому взаємопов'язані процесуальні та координаційні функції. З одного боку, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вони забезпечують належний захист прав і законних інтересів потерпілої дитини та сприяють недопущенню її повторної віктимізації у кримінальному провадженні. З іншого боку, координаційна діяльність прокуратури у сфері протидії дитячій злочинності спрямована на забезпечення узгодженої взаємодії правоохоронних та інших уповноважених органів.

Подальше вдосконалення цієї діяльності потребує належного нормативного врегулювання статусу ювенального прокурора, його повноважень та особливостей професійної діяльності. Такий підхід сприятиме посиленню спеціалізації прокурорської діяльності, підвищенню ефективності захисту прав дітей у кримінальному провадженні та розвитку комплексної системи запобігання кримінальним правопорушенням сексуального характеру щодо дітей [116].

Висновки до розділу 3

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Встановлено, що організаційно-правовий механізм запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх в Україні формується на перетині міжнародного та національного рівнів, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Крім базових актів (Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Ланцаротська конвенція 2007 р.), доведено значення для цього механізму низки спеціалізованих міжнародних інструментів, Факультативних протоколів до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії та щодо участі дітей у збройних конфліктах, Конвенції МОП № 182, Європейської конвенції про здійснення прав дітей, Керівних принципів ООН щодо правосуддя у справах дітей-жертв і дітей-свідків та Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. Встановлено, що ратифікація Україною зазначених актів зобов'язує гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами, однак практична ефективність цього захисту визначається не розгалуженістю нормативної бази як такої, а якістю функціонування конкретних інституцій. Обґрунтовано також доцільність виокремлення в Особливій частині Кримінального кодексу України самостійного розділу, присвяченого злочинам проти дітей, що частково вже реалізовано в контрольному тексті проєкту нового Кримінального кодексу України (розділи 4.5 та 4.6 Книги четвертої).

2. Доведено, що попри наявність розгалуженої системи суб'єктів профілактики сексуального насильства щодо неповнолітніх служби у справах дітей, підрозділів ювенальної превенції Національної поліції, закладів освіти й охорони здоров'я, центрів безоплатної правничої допомоги, в Україні відсутній єдиний орган, на який покладено функцію виявлення, розкриття та попередження злочинів саме цієї категорії. Встановлено, зокрема, що служби у справах дітей фактично не виконують координуючої ролі через недостатню штатну чисельність, а діяльність підрозділів ювенальної превенції регулюється лише відомчими наказами, а не законом. На основі емпіричних результатів, отриманих

у розділі 2 цього дослідження, обґрунтовано пропозицію щодо створення при Національній поліції України спеціалізованого Координаційного центру з питань запобігання сексуальним злочинам щодо неповнолітніх за моделлю Національного центру із зниклих та експлуатованих дітей (NCMEC, США) і Командування захисту дітей від експлуатації в мережі (CEOP, Велика Британія), функціонал якого має охоплювати міжвідомчу координацію, ведення єдиної бази даних, моніторинг онлайн-простору, взаємодію з технологічними компаніями та міжнародними партнерами.

3. Встановлено, що профілактика сексуального насильства щодо неповнолітніх має комплексний багаторівневий характер і реалізується через систему взаємопов'язаних заходів. Загальносоціальні заходи спрямовані на формування безпечного соціального середовища, підвищення рівня життя населення, розвиток освіти, культури та соціальної підтримки вразливих категорій сімей, що створює передумови для зниження рівня злочинності. Спеціально-кримінологічні заходи орієнтовані на виявлення та нейтралізацію криміногенних факторів через цільові відомчі програми та інформаційну роботу із залученням засобів масової інформації й соціальних мереж. Індивідуально-профілактичні заходи спрямовані на роботу з особами, схильними до вчинення правопорушень зазначеної категорії, з урахуванням, зокрема, класифікації ситуаційного та преференційного типів правопорушника, і реалізуються методами переконання, надання допомоги та примусу, включно з профілактичним обліком і адміністративним наглядом. Віктимологічні заходи спрямовані на зниження ризику стати жертвою злочину через освітні програми особистої безпеки дітей та мінімізацію психологічної шкоди постраждалим у процесі досудового розслідування. Встановлено, що ефективність цих заходів значною мірою залежить від їх узгодженості, системності та орієнтації на формування в суспільстві цінностей, що виключають толерантність до насильства.

4. Обґрунтовано, що важливим елементом профілактики є врахування віктимологічних аспектів, які визначають особливості поведінки потенційних потерпілих та фактори, що сприяють вчиненню злочинів. Встановлено, що латентність сексуального насильства щодо неповнолітніх значною мірою обумовлена психологічними бар'єрами, страхом, соромом, стигматизацією та недовірою дітей і їх родин до правоохоронних органів, а також віковою нездатністю дитини усвідомити протиправність вчинених щодо неї дій, що ускладнює своєчасне виявлення злочинів. У зв'язку з цим доведено необхідність розвитку системи психологічної підтримки постраждалих, а також впровадження просвітницьких програм і статевого виховання, спрямованих на формування в дітей навичок безпечної поведінки. Особливу роль у цьому процесі відіграє статева моральність як система цінностей, що визначає межі допустимої поведінки та сприяє формуванню відповідального ставлення до міжособистісних відносин.

5. Встановлено, що серед наявних суб'єктів профілактики органи прокуратури виконують загальну координаційну функцію у сфері протидії злочинності, поєднуючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, нагляд за додержанням законності та координацію діяльності правоохоронних органів відповідного рівня. Доведено, що в органах прокуратури сформовано вертикальну систему спеціалізації від профільного департаменту в Офісі Генерального прокурора до спеціалізованих прокурорів в обласних та окружних прокуратурах, діяльність якої з 2024 року додатково впорядковано Стандартами роботи прокурорів у кримінальних провадженнях за участю дітей. Порівняльно-правовий аналіз засвідчив, що подібні моделі спеціалізації успішно функціонують у США, Великій Британії, Польщі та інших державах ЄС, що підтверджує обґрунтованість обраного Україною напряму розвитку ювенальної юстиції. Водночас встановлено, що нормативне регулювання координаційної діяльності прокуратури має прогалини, зокрема відсутність законодавчого

визначення кола правоохоронних органів та статусу ювенального прокурора, усунення яких потребує внесення відповідних змін до Закону України «Про прокуратуру» та Кримінального процесуального кодексу України.

6. Обґрунтовано, що сучасний інституційний механізм профілактики сексуального насильства щодо неповнолітніх потребує двовекторного вдосконалення: створення спеціалізованої координаційної інституції оперативного рівня Координаційного центру при Національній поліції для реагування на цифрові та інші специфічні прояви злочинності проти неповнолітніх, а також законодавчого впорядкування статусу вже наявних суб'єктів координації більш загального рівня, зокрема ювенального прокурора. Встановлено, що впровадження спеціалізованих інформаційних систем, розвиток ювенальної юстиції та цифровізація роботи правоохоронних органів сприяють підвищенню результативності виявлення та попередження злочинів. Водночас доведено, що ефективність цих заходів безпосередньо залежить від рівня сформованості статевої моральності суспільства, яка визначає соціальну неприйнятність насильницької поведінки, формує правосвідомість громадян та виступає фундаментальною основою для забезпечення безпеки дітей. При цьому Координаційний центр має здійснювати щоденну інформаційно-аналітичну та оперативну взаємодію між відомствами, тоді як органи прокуратури зберігають за собою функцію вищої процесуальної координації кримінальних проваджень та нагляду за додержанням законності.

Таким чином, механізм запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх в Україні є складною багаторівневою системою, що поєднує нормативно-правові засади, кримінологічні заходи на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуальному та віктимологічному рівнях, а також діяльність спеціалізованих інституцій. Проведене дослідження засвідчило, що, попри наявність розгалуженої законодавчої бази та широкого кола суб'єктів профілактики, у цій системі відсутня спеціалізована координаційна ланка, здатна

об’єднати зусилля різних відомств у протидії саме сексуальному насильству щодо неповнолітніх, а статус окремих суб’єктів координації в системі прокуратури, зокрема ювенального прокурора, законодавчо не визначений.

З огляду на викладене обґрунтовано пропозиції щодо створення при Національній поліції України Координаційного центру з питань запобігання сексуальним кримінальним правопорушенням щодо дітей, а також законодавчого визначення статусу ювенального прокурора шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про прокуратуру». Встановлено, що підвищення результативності профілактичної діяльності потребує комплексного поєднання кримінально-правових, соціальних та освітніх заходів із формуванням належного рівня статевої культури та моральних засад у суспільстві. Системна взаємодія зазначених складових створює передумови для забезпечення довготривалого превентивного впливу та підвищення ефективності запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження за темою «Кримінологічні засади статевої моральності у протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх» сформульовано такі наукові висновки:

1. Статеву моральність необхідно розуміти як складну, динамічну та системну кримінологічну категорію, що формується у взаємодії етичних, соціальних, психологічних і правових компонентів. Її зміст історично трансформувався від переважно морально-соціального регулювання статевої поведінки до нормативно-правового забезпечення, орієнтованого на права, свободи, честь, гідність і недоторканність особи. У кримінально-правовому та кримінологічному вимірах статева моральність визначає ціннісно-нормативні орієнтири оцінки суспільної небезпеки сексуальних посягань, межі допустимої статевої поведінки та напрями кримінально-правової охорони статевої свободи і статевої недоторканності.

Сучасний зміст статевої моральності набуває виразного гуманістичного та превентивного спрямування, у центрі якого перебуває забезпечення безпеки особи, насамперед дитини. Незважаючи на відсутність безпосереднього законодавчого визначення поняття «статева моральність» у Кримінальному кодексі України, її ціннісні орієнтири знаходять відображення у системі кримінально-правових заборон, гарантій захисту прав дитини та міжнародних стандартах. Водночас цифровізація суспільних відносин, зміна моделей комунікації та поширення нових форм сексуальних ризиків, зокрема кібергрумінгу, секстингу, сексуальної експлуатації неповнолітніх і розповсюдження матеріалів сексуального насильства над дітьми, зумовлюють необхідність адаптації традиційних підходів до кримінологічного запобігання. Таким чином, статева моральність – не лише ціннісно-нормативна основа

криміналізації суспільно небезпечних діянь у статевій сфері, але й важлива засада формування комплексної системи запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх. Вона повинна поєднувати кримінально-правові, соціальні, освітні, психологічні та інформаційні заходи, спрямовані на формування безпечних моделей поведінки, підвищення правової обізнаності, запобігання сексуальній експлуатації та забезпечення належного захисту дитини як найбільш вразливої категорії потерпілих. У цьому контексті статева моральність виступає ціннісною основою балансу між повагою до статевої свободи повнолітньої особи та безумовним обов'язком держави забезпечувати статеву недоторканність неповнолітніх і захищати їх від будь-яких форм сексуального насильства як у фізичному, так і в цифровому середовищі.

2. Проведений історико-правовий аналіз генези сексуального насильства засвідчив поступову трансформацію суспільних і правових підходів до його оцінки та протидії – від охорони сімейної честі, майнових інтересів, релігійних приписів і суспільної моралі до визнання сексуальної свободи, статевої недоторканності та гідності людини самостійними правовими цінностями. Важливим етапом цієї трансформації стало виокремлення неповнолітніх як особливої категорії потерпілих, встановлення вікових критеріїв їх кримінально-правової охорони та диференціація відповідальності за різні форми сексуальних посягань.

Розвиток вітчизняного законодавства характеризувався переходом до системної кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканності, зокрема після прийняття Кримінального кодексу України 2001 року та подальших законодавчих змін 2019-2021 років, що закріпили орієнтацію на добровільну згоду та посилення захисту неповнолітніх. Сучасний етап характеризується людиноцентричним підходом, наближенням національного законодавства до міжнародних стандартів, розширенням кола кримінально караних форм сексуальних посягань і пошуком більш ефективних кримінально-

правових та кримінологічних засобів запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх.

3. Аналіз нормативно-правового забезпечення захисту неповнолітніх від сексуального насильства дає підстави констатувати формування в Україні багаторівневої системи правового регулювання, що охоплює конституційні гарантії, норми кримінального та кримінального процесуального законодавства, спеціальні закони у сфері охорони дитинства, соціального захисту, запобігання домашньому насильству, безоплатної правничої допомоги, а також підзаконні й відомчі нормативні акти. Її сучасний розвиток характеризується поступовим переходом від загального проголошення охорони прав дитини до закріплення спеціальних механізмів її захисту як потерпілої від сексуального насильства. Водночас важливою тенденцією є утвердження дитиноцентричного підходу, за якого пріоритетними орієнтирами діяльності суб'єктів захисту визначаються найкращі інтереси дитини, її гідність, безпека, право на допомогу та недопущення вторинної і повторної віктимізації.

Особливого значення набули законодавчі та інституційні зміни останніх років, спрямовані на забезпечення міжвідомчої взаємодії та адаптацію процедур до потреб неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. Запровадження спеціальних гарантій у Законі України «Про охорону дитинства», розвиток механізмів соціальних послуг, стандарти роботи прокурорів у кримінальних провадженнях за участі неповнолітніх, пілотний проєкт правосуддя, дружнього до дитини, а також модель Барнахус свідчать про поступове зміщення акценту з виключно кримінально-правового реагування на комплексний захист, відновлення та реабілітацію неповнолітніх. Водночас проведений аналіз засвідчує, що відповідне регулювання залишається фрагментарним: норми, спрямовані на запобігання сексуальному насильству, сексуальній експлуатації неповнолітніх та пов'язаним із ними посяганням,

роззосереджені у значній кількості нормативно-правових актів, що ускладнює їх системне застосування та координацію діяльності уповноважених суб’єктів.

Таким чином, сучасний стан нормативно-правового забезпечення захисту неповнолітніх від сексуального насильства характеризується поєднанням значного нормативного розвитку та наявністю системних прогалин. До перспективних напрямів його вдосконалення слід віднести подальшу систематизацію відповідних норм, посилення спеціалізації суб’єктів, які працюють із неповнолітніми – потерпілими від сексуального насильства, удосконалення механізмів міжвідомчої взаємодії та забезпечення їх узгодженості з міжнародними стандартами правосуддя, дружнього до дитини. Водночас доцільним є формування цілісного нормативного підходу до запобігання та протидії сексуальному насильству й сексуальній експлуатації неповнолітніх, який враховував би сучасні виклики воєнного стану та цифрового середовища.

4. Порівняльно-правовий аналіз механізмів протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх у законодавстві іноземних держав засвідчив, що сучасні механізми протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх у зарубіжних державах характеризуються переходом від переважно каральної моделі до комплексної системи кримінально-правових, превентивних та організаційних заходів. Спільними тенденціями для досліджених правових систем є розширення кола кримінально караних посягань на статеву свободу та сексуальну недоторканність неповнолітніх, посилення відповідальності за використання цифрових технологій для сексуальної експлуатації, криміналізація онлайн-грумінгу та сексуального спілкування з неповнолітніми, удосконалення протидії дитячій порнографії. Водночас розвиваються превентивні механізми, зокрема спеціальні реєстри осіб, засуджених за сексуальні злочини, перевірка осіб, які професійно взаємодіють із неповнолітніми, обов’язок повідомлення про відомі факти сексуального насильства, оцінювання ризику повторного вчинення злочину та міжвідомча координація.

Порівняння зазначених підходів із кримінальним законодавством України засвідчило наявність спільних тенденцій щодо посилення кримінально-правового захисту неповнолітніх, водночас виявлено окремі нормативні прогалини у сфері превенції. Зокрема, заслуговують на увагу механізми відповідальності за зловживання довірчим становищем щодо дітей старшого підліткового віку, перевірки осіб, діяльність яких пов'язана з дітьми, диференційованого обліку осіб, засуджених за сексуальні злочини, а також нормативного реагування на нові форми сексуальної експлуатації неповнолітніх у цифровому середовищі. Разом з тим, порівняльний аналіз підтверджує відсутність універсальної моделі протидії, оскільки відповідні механізми визначаються особливостями національних правових систем, соціальних умов та кримінально-правової політики. Обгрунтовано, що зарубіжний досвід доцільно використовувати шляхом вибіркової адаптації найбільш функціональних правових інструментів до українських умов, а не механічного перенесення відповідних норм. Перспективними напрямами є вдосконалення превентивного контролю за особами, які працюють із неповнолітніми, розвиток механізмів обліку осіб, засуджених за сексуальні злочини, посилення реагування на неповідомлення про відомі факти сексуального насильства щодо неповнолітніх та подальше нормативне врегулювання сексуальних посягань у цифровому середовищі з урахуванням принципів пропорційності, найкращих інтересів дитини, захисту її гідності та приватності.

5. Здійснено кримінально-правову та кримінологічну характеристику кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх. Визначено, що статева недоторканність дитини є самостійною кримінально-правовою цінністю, яка потребує особливої охорони з огляду на вік, психофізіологічну незрілість і нездатність дитини до повноцінного сексуального самовизначення. Чинне кримінальне законодавство України сформувало диференційовану систему захисту неповнолітніх від

насильницьких і ненасильницьких сексуальних посягань, сексуальної експлуатації та використання неповнолітніх у порнографічній продукції, однак потребує подальшого узгодження з концепцією добровільної та активної згоди, міжнародними стандартами й практикою ЄСПЛ.

Обґрунтовано необхідність чіткого розмежування статевої свободи і статевої недоторканності, врахування віку неповнолітнього, його відносин довіри чи залежності від правопорушника та юридичної неспроможності мовчання або відсутності фізичного опору свідчити про згоду. Констатовано, що законодавчі зміни 2017 та 2021 років посилили кримінально-правову охорону неповнолітніх і розширили засоби протидії сексуальній експлуатації, зокрема у цифровому середовищі, однак окремі положення статей 152, 153, 155, 156 та 156[1] КК України потребують подальшого вдосконалення.

Запропоновано посилити захист неповнолітніх, які перебувають із правопорушником у відносинах довіри, залежності, виховання чи піклування, конкретизувати окремі склади сексуальних посягань, урахувати використання інформаційно-комунікаційних технологій та врегулювати питання «вікової близькості». Ефективність такої охорони має забезпечуватися не лише правовою визначеністю кримінальних заборон, але й належним виявленням, доказуванням і розслідуванням сексуальних правопорушень, професійною підготовкою уповноважених суб’єктів та спеціальними процесуальними гарантіями, спрямованими на недопущення повторної травматизації дитини.

6. За результатами аналізу стану, структури та динаміки сексуального насильства щодо неповнолітніх в Україні у контексті забезпечення статевої моральності встановлено, що сексуальне насильство щодо неповнолітніх в Україні у 2021-2025 роках характеризується високою латентністю, значною залежністю офіційних показників від воєнних, соціально-демографічних та організаційних чинників, а також істотною варіативністю за окремими складами кримінальних правопорушень. Констатовано, що статистичне зниження

показників у 2022 році не свідчить про реальне зменшення масштабів сексуального насильства, оскільки було зумовлене окупацією частини територій, вимушеною міграцією населення, обмеженням можливостей документування та зміною пріоритетів діяльності правоохоронних органів. Подальше зростання показників за статтями 153, 155 та 301[1] КК України свідчить про поєднання виявлення раніше латентних діянь із реальним ускладненням криміногенної ситуації. Водночас зниження показників за статтею 156 на тлі зростання кількості правопорушень за статтею 153 КК України відображає структурні зміни у правозастосовній практиці та переоцінку суспільно небезпечних діянь крізь призму сучасних підходів до захисту статевої недоторканності дитини.

Порівняння загальнодержавних і регіональних показників засвідчило, що Дніпропетровська область, як прифронтовий регіон, характеризується більшою амплітудою статистичних коливань та специфічним поєднанням воєнних, міграційних і соціальних чинників. Обгрунтовано, що формальне зростання кількості направлених до суду проваджень не може бути єдиним критерієм ефективності протидії, оскільки на результативність впливають латентність, складність доказування, цифровий характер посягань, тривалість розслідування та необхідність забезпечення процесуальних гарантій неповнолітніх. Отже, сучасна система запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх має ґрунтуватися на диференційованому врахуванні його контактних, внутрішньосімейних та цифрових форм, вікових і віктимологічних характеристик потерпілих, особливостей воєнного часу та регіональної специфіки.

7. За результатами проведеного аналізу осіб, які вчиняють сексуальні посягання щодо неповнолітніх, встановлено, що особа сучасного сексуального злочинця, який посягає на статеву недоторканність дитини, є неоднорідною за своєю соціально-психологічною природою, що виключає можливість побудови ефективної системи запобігання на основі єдиного узагальненого «портрета»

правопорушника. У 2021-2025 році переважну більшість склали чоловіки активного віку та соціально незайняті особи. Водночас серед правопорушників наявні особи з вищою освітою, стабільними соціальними зв’язками та зовні соціально адаптованою поведінкою. Виявлено істотну диференціацію залежно від способу посягання: для насильницьких контактних злочинів більш характерними є рецидив та вчинення у стані алкогольного сп’яніння, тоді як цифрові сексуальні правопорушення мають іншу соціально-демографічну структуру, зокрема вищу частку осіб із вищою освітою та нижчі показники рецидиву. Це спростовує уявлення про сексуального правопорушника як виключно соціально дезадаптовану чи імпульсивну особу та зумовлює необхідність диференційованого підходу до його кримінологічної характеристики.

На підставі узагальнення наукових підходів та емпіричних результатів запропоновано авторську типологію осіб, які вчиняють сексуальні посягання щодо неповнолітніх, за критеріями характеру зв’язку та способу вчинення правопорушення, у межах якої виокремлено сімейно-довірчий, цифровий (технологічний), ситуативний, рецидивний та неповнолітній типи. Обґрунтовано, що така типологізація є механізмом диференціації заходів виявлення, документування, розслідування та індивідуальної профілактики, оскільки враховує сучасну трансформацію механізму сексуальної злочинності, зокрема використання цифрових технологій, зловживання довірою чи залежністю неповнолітніх. Встановлені типологічні характеристики створюють підґрунтя для формування адресної системи запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх, що поєднує традиційні кримінологічні заходи з цифровими механізмами виявлення, міжвідомчою взаємодією, раннім виявленням ризиків у сімейному та освітньому середовищі й спеціальними заходами щодо рецидивістів та неповнолітніх правопорушників.

8. Теоретично обгрунтовано, що в Україні сформовано розгалужену нормативну та інституційну систему захисту неповнолітніх, яка загалом відповідає міжнародним стандартам і охоплює правоохоронний, соціальний, освітній, медичний та правозахисний напрями. Водночас її ефективність обмежується недостатньою узгодженістю діяльності окремих суб'єктів та їх інституційною спроможністю. Основними проблемами залишаються кадрова недостатність, відсутність уніфікованих алгоритмів раннього виявлення сексуального насильства, залежність доступу до психологічної допомоги від кадрових можливостей закладів охорони здоров'я та недостатня спеціалізована підготовка педагогічних і медичних працівників. Системною проблемою є також фрагментарність міжвідомчої взаємодії та орієнтація переважно на реагування після виявлення факту насильства, тоді як такі посягання можуть вчинятися у зовні благополучному сімейному чи довірчому середовищі. Це зумовлює необхідність переходу від ситуаційно-реактивної до проактивної моделі профілактики, яка застосовується на ранньому етапі виявлення поведінкових і психологічних індикаторів насильства незалежно від формального статусу сім'ї.

Запропоновано удосконалити організаційний механізм запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх шляхом законодавчого закріплення статусу підрозділів ювенальної превенції, запровадження спеціалізованого протоколу раннього виявлення таких посягань для працівників закладів освіти та первинної медичної допомоги, а також створення при Національній поліції Україні Координаційного центру з питань запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх, який повинен забезпечувати міжвідомчу координацію, кримінологічну аналітику, моніторинг цифрових загроз, взаємодію з міжнародними й технологічними партнерами та формування єдиних превентивних стандартів без дублювання повноважень чинних органів.

9. Дослідження правових та інституційних механізмів запобігання сексуальним кримінальним правопорушенням щодо неповнолітніх свідчить про

те, що ефективне запобігання сексуальним злочинам проти неповнолітніх потребує комплексного поєднання загальносоціального, спеціально-кримінологічного, індивідуально-профілактичного та віктимологічного рівнів. Їх результативність визначається не самостійним застосуванням окремих заходів, а системною взаємодією, адресністю та наступністю превентивного впливу. Обґрунтовано необхідність зміщення акценту з переважно реактивної моделі протидії на проактивне виявлення та нейтралізацію криміногенних ризиків, що передбачає формування безпечного соціального, сімейного й освітнього середовища, підвищення компетентності батьків і фахівців, адресну роботу з особами групи ризику, протидію сексуальній експлуатації неповнолітніх у цифровому середовищі та забезпечення комплексної допомоги постраждалим. Віктимологічний напрям при цьому має реалізовуватися з урахуванням віку та вразливості неповнолітніх, без покладення на неї відповідальності за запобігання злочину.

Запропонована система запобігання має ґрунтуватися на принципах міжвідомчої взаємодії, раннього втручання, адресності, пропорційності, дотримання прав людини та пріоритетності найкращих інтересів неповнолітніх, забезпечуючи узгоджене застосування соціальних, освітніх, психологічних, організаційно-правових і правоохоронних інструментів. У цьому контексті створення Координаційного центру з питань запобігання сексуальним злочинам щодо неповнолітніх розглядається як організаційний механізм інтеграції превентивних напрямів, координації діяльності відповідних суб’єктів, узагальнення кримінологічної інформації та формування єдиних стандартів профілактичної роботи.

10. Аналіз особливостей правового забезпечення діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинів сексуального насильства стосовно неповнолітніх засвідчив, що органи прокуратури є важливим суб’єктом механізму запобігання сексуальному насильству у даному напрямі, поєднуючи

процесуальні, правозахисні, організаційні та координаційні функції. Їх діяльність не обмежується забезпеченням законності під час досудового розслідування та судового розгляду, а охоплює процесуальне керівництво, захист прав неповнолітнього-потерпілого, координацію діяльності правоохоронних органів, аналіз кримінологічної інформації та виявлення причин і умов учинення кримінальних правопорушень. Встановлено, що результативність прокурорської діяльності у цій сфері визначається не лише обсягом нормативно закріплених повноважень, а й рівнем її спеціалізації, кадрового, інформаційно-аналітичного та методичного забезпечення. Особливого значення набуває орієнтація прокурорської діяльності на найкращі інтереси неповнолітніх, мінімізацію їх вторинної віктимізації та забезпечення дружнього до них правосуддя.

Обґрунтовано доцільність удосконалення прокурорської діяльності шляхом законодавчого закріплення спеціального статусу ювенального прокурора та розвитку спеціалізованих підрозділів на рівні обласних і окружних прокуратур з урахуванням кримінологічних характеристик відповідних регіонів, а також нормативного визначення вимог до його професійної підготовки, зокрема у сфері дитячої психології, комунікації з неповнолітніми та запобігання вторинній віктимізації. Перспективним напрямом визначено посилення міжвідомчої координації через системне використання координаційних нарад, робочих груп, спільної аналітичної діяльності та обміну інформацією при чіткому розмежуванні компетенції суб’єктів кримінальної юстиції. Крім того, акцентовано увагу на доцільності переходу від переважно процесуально-реактивної до системної превентивно-координаційної моделі прокурорської діяльності, у якій спеціалізація, кримінологічний аналіз, міжвідомча взаємодія та забезпечення прав дитини становлять взаємопов’язані елементи механізму запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барбарош Л.М. Роль прокуратури у запобіганні вчиненню кривдником кримінального правопорушення у домашній сфері. *Вісник Академії адвокатури України.* 2020. Том 17. Число 2(45). С. 78–84.

2. Бачинін В.А. Філософія права: конспект лекцій. Харків: Консум, 2002. 368 с.

3. Безпечне місто: сторінка комплексної програми. Офіційний вебпортал Дніпровської міської ради. URL: https://dniprorada.gov.ua/uk/page/bezpechne-misto-dnipro (дата звернення 01.07.2024).

4. Біблія (переклад УПЦ КП). Наша парафія: веб-сайт. URL: https://lnk.ua/9BkgdniEj (дата звернення 16.07.2023).

5. Білоус В.Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект): дис. … д-ра юрид. наук, 2004. 444 с.

6. Бобріченко В.В. Правонаступництво: поняття злочину в кримінальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 297–300. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/77 (дата звернення 12.01.2025).

7. Бобріченко В.В., Живова Ю.В. Імплементація норм Стамбульської конвенції в законодавство України: проблемні питання відповідності кримінальних та кримінально-процесуальних норм. *Актуальні питання юридичної науки*. 2024. № 22. DOI: 10.32782/ln.2024.22.2.10 (дата звернення 26.07.2025).

8. Богатирьов І.Г. Кримінологія: підручник / заг. ред. І.Г. Богатирьова, В.В. Топчія. Київ: ВД Дакор, 2018. 532 с.

9. Бойко І.Й. Джерела та характерні риси права в Українській Державі «Гетьманат» за П. Скоропадського. *Вісник Львівського університету*. Серія: «Юридична». 2023. Вип. 77. DOI: http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.77.012 (дата звернення 15.07.2023).

10. В Офісі Генпрокурора відбулася спільна нарада керівників правоохоронних та інших державних органів щодо захисту прав дітей. URL: https://old. gp. gov. ua/ua/ news_ office. html?_m= publications&_t=rec&id=296346&fp=800(дата звернення 13.04.2025).

11. Гальцова В.В. До проблеми об'єкта і системи злочинів проти сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх. Проблеми законності: зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 125. С. 193–201. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/8282 (дата звернення 11.07.2024).

12. Гіптерс З.В. Кримінологічна характеристика та запобігання статевим злочинам в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 245 с.

13. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Національна юридична академія України, 2011. 119 с.

14. Головкін Б.М. Кримінологічні проблеми насильницької злочинності в Україні: монографія. Харків: Право, 2012. 315 с.

15. Горобчук Л. Соціально-педагогічні аспекти протидії сексуальному насильству над дітьми в цифровому середовищі. *Гуманітарний вісник.* 2022. Вип. 52. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.5.2 (дата звернення 11.11.2023).

16. Громовий О.О. Система злочинів проти моралі на українських землях за нормами Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. Вип. 2. Т. 2. С. 3–8. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2_2017/2_2_2017.pdf (дата звернення 11.07.2024).

17. Громовий О.О. Становлення і розвиток законодавства про злочини проти моралі на українських землях (IX ст. – 1917 р.): дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. 232 с.

18. Гумін О.М. Особливості кримінологічної характеристики особи у злочинах насильницького характеру. *Юридична Україна*. 2009. № 11. С. 102–108.

19. Гумін О.М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2011. 36 с.

20. Гуржій О.І. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст. Київ: НАН України, 2011. 302 с.

21. Данилевський А.О. Запобігання сексуальним злочинам щодо малолітніх (кримінологічні та кримінально-правові аспекти): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 238 с.

22. Данилевський А.О. Запобігання сексуальним злочинам щодо малолітніх: кримінологічні та кримінально-правові аспекти: монографія. Київ: Атіка, 2017. 216 с.

23. Декларація прав дитини: прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення 22.12.2023).

24. Денисов С.Ф., Заїка Д.Є. Кримінологічний портрет особи, засудженого за кримінальні правопорушення проти моральності у сфері статевих відносин. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 3 (36). С. 147–157.

25. Державне управління: підручник: у 2 т. /ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін. К.; Дніпропетровськ: НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.

26. Деякі питання діяльності центрів соціальних служб: постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 479. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#Text (дата звернення 21.05.2024).

27. Джужа О.М., Тичина Д.М., Сюравчик В.Г. Етапи становлення світової віктимологічної думки. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практик. 2021. № 2 (2). С. 19–28. DOI: https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-19-28 (дата звернення 10.10.2023).

28. Джужа А.О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини: монографія. Київ, 2013. 193 с.

29. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія. Київ, Атіка 2009. 240 с.

30. Джужа О.М., Горлач С.В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 2. С. 15–21.

31. Директива 2011/93/ЄС від 13.12.2011. Аналітичний центр ЮрФем. URL: https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2025/03/directive-2011-93-eu.pdf (дата звернення 07.11.2024).

32. Дідківська Г.В. Сімейне неблагополуччя як фактор формування злочинної поведінки неповнолітніх. *Забезпечення принципів поваги, захисту та реалізації прав дитини у цифровому середовищі*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Дніпро, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 23 листопада 2023 р. Дніпро: Ліра, 2023. С. 38–40. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/new_Zbirnyk_Konf_Zahyst%20prav_dytyny_v_cifrovomu_sviti.pdf (дата звернення 04.03.2026).

33. Дорош Л.В. Статева недоторканість та її кримінально-правова охорона. Питання боротьби зі злочинністю: збірник наукових праць. Випуск 14. Харків, 2007. 70 с.

34. Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової

характеристики): практ. порадник. Сєвєродонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с.

35. Дудоров О.О. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 640 с.

36. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник. Київ, 2014. 948 с.

37. Едер П. Передумови становлення та розвиток Української Народної Республіки за Центральної Ради: історико-правові аспекти. *Вісник Львівського університету.* Серія: «Юридична». 2025. Вип. 81. С. 43–61. DOI: http://dx.doi.org/10.30970/vla.2025.81.043 (дата звернення 30.04.2026).

38. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: міжнародний документ від 25 січня 1996 року. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (дата звернення 11.12.2023).

39. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року. Офіс Генерального прокурора: оф. вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/2013-2024-roki-pro-zareyestrovani-riminalnipravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya (дата звернення 14.09.2025).

40. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. Офіс Генерального прокурора: оф. вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/2013-2024-roki-pro-zareyestrovani-kriminalnipravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya (дата звернення 14.09.2025).

41. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. Офіс Генерального прокурора: оф. вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/2013-2024-roki-pro-zareyestrovani-kriminalnipravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya (дата звернення 14.09.2025).

42. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. Офіс Генерального прокурора: оф. вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/2013-2024-roki-pro-zareyestrovani-kriminalnipravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya (дата звернення 14.09.2025).

43. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2025 року. Офіс Генерального прокурора: оф. вебсайт. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultatiyih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення 05.01.2026).

44. Ємельянов В.П. Кримінальне право України: загальна частина. Основні питання вчення про злочин: наук.-практ. посібн. Харків: Право, 2018. 142 с.

45. Ємельянов В.П., Митрофанова Ю.С. Проблеми застосування та шляхи вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за дитячу порнографію. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 31–40.

46. Живова Ю.В. Форми міжнародної правоохоронної та судової співпраці у системі запобігання злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 500–503. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-1/117. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/119.pdf (дата звернення 12.02.2025).

47. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ ООН. Декларація від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 16.08.2023).

48. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генер. Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 16.08.2023).

49. Загальні відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результати їх досудового розслідування. 2022, 2023, 2024.

2025. Офіс Генерального прокурора. URL: https:// https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення 14.03.2026).

50. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Ін Юре, 2007. 712 с.

51. Закони Ману (витяги). Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Запорізький юрид. ін-т. Київ, 2008. С. 66–70.

52. Закони Хаммураппі, Царя Вавилону (витяги). Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Київ: Центр навч. літ., 2008. С. 730.

53. Законодавство Директорії УНР. Історія держави і права України. URL: https://histua.com/knigi/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-zaruba/zakonodavstvo-direktorii-unr (дата звернення 24.11.2023).

54. Захарченко П. Історія Українського права: навчальний посібник. 2019. Київ, 265 с.

55. Зборщик А.О. До питання щодо визначення родового об’єкту кримінального правопорушення, передбаченого статтею 156-1 Кримінального кодексу України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 3 (36). DOI: 10.32631/vca.2025.3.36 (дата звернення 06.06.2024) .

56. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2021 рік. Форма № 6. Судова влада України: оф. вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення 04.07.2025).

57. Звіт про склад засуджених за 2021 рік. Форма № 7. Судова влада України: оф. вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення 04.07.2025).

58. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2022 рік. Форма № 6. Судова влада України: оф.

вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення 04.07.2025).

59. Звіт про склад засуджених за 2022 рік. Форма № 7. Судова влада України: оф. вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_22 (дата звернення 04.07.2025).

60. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання за 2023 рік. Форма № 6. Судова влада України: оф. вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення 04.07.2025).

61. Звіт про склад засуджених за 2023 рік. Форма № 7. Судова влада України: оф. вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення 04.07.2025).

62. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання за 2024 рік. Форма № 6. Судова влада України: оф. вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024 (дата звернення 04.07.2025).

63. Звіт про склад засуджених за 2024 рік. Форма № 7. Судова влада України: оф. вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024 (дата звернення 04.07.2025).

64. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання за 2025 рік. Форма № 6. Судова влада України: оф. вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2025 (дата звернення 28.01.2026).

65. Звіт про склад засуджених за 2025 рік. Форма № 7. Судова влада України: оф. вебсайт.

URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2025 (дата звернення 28.01.2026).

66. Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. К.: КУП НАНУ, 2013. 892 с.

67. Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія: навчальний посібник. Київ: Паливода А.В., 2006. 264 с.

68. Історія держави і права України. У 2-х томах /за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. Том 1. Київ, 2000. 484 с.

69. Історія держави та права: навчальний посібник /за ред. Д.Є. Забзалюка, В.Я. Марковського. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів: СПОЛОМ, 2021. 438 с.

70. Історія зґвалтування: стаття. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Історія_зґвалтування (розділ «Стародавній Рим» (дата звернення 21.04.2024).

71. Кальмак О.Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2004. 431 с.

72. Кваша Р.С. Ювенальна антикримінальна політика: поняття та завдання. *Правова держава.* 2022. № 33. С. 507–515.

73. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, та Пояснювальна записка. Рекомендація CM/Rec (2010) 13, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. Офіційний вебсайт Ради Європи. URL: https://rm.coe.int/16804b2195 (дата звернення 20.08.2024).

74. Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства: рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № CM/Rec(2009)10 від 18 листопада 2009 року.

Офіційний вебсайт Ради Європи. URL: https://rm.coe.int/168046d376 (дата звернення 20.08.2024).

75. Керівні принципи та методика документування порушень прав дитини внаслідок сексуального насильства /П. Пархоменко, Г. Попов, І. Урумова. Київ, 2022. 71 с.

76. Керівні принципи щодо судочинства в питаннях, пов'язаних з дітьми-жертвами та дітьми-свідками злочинів: резолюція Економічної і Соціальної Ради ООН від 22 липня 2005 року № 2005/20. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g10 (дата звернення 20.08.2024).

77. Кікашвілі М.В. Методи індивідуальної профілактики корупційних злочинів. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 12. 300 с.

78. Клименко В.А. Моральність як кримінально-правова та кримінологічна категорія. *Вісник кримінального права*. 2019. № 2. С. 45–53.

79. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення 25.05.2025).

80. Козлюк Л.Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: автореф. дис. … канд. юрид. наук. НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2009. 16 с.

81. Козлюк Л.Г. Про необхідність вивчення особистості злочинця з позиції соціально-натуралістичної кримінології. *Правова держава*. 2020. Випуск 31. С. 374–380.

82. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: міжнародний документ від 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення 11.03.2026).

83. Конвенція про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182: Конвенція МОП від 17.06.1999, ратифікована Україною 05.10.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166 (дата звернення 20.07.2025) .

84. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 № ETS № 185. URL: rada.gov.ua (дата звернення 22.08.2025).

85. Конвенція про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 22.08.2025).

86. Конвенція про права дитини: прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 20.08.2025).

87. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротська конвенція) від 25.10.2007, ратифікована Законом України від 20.06.2012 № 4988-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення 20.08.2025).

88. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Законодавство України: веб-сайт. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/254к/96-вр (дата звернення 16.08.2026).

89. Контрольний текст Кримінального кодексу (станом на 25.06.2026 року). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/06/30/0000-proyekt-kk-kontrolnyj-stanom-na-25-06-2026.pdf (дата звернення 09.08.2026).

90. Контрольний текст проєкту Кримінального кодексу України (станом на 14.09.2023). Робоча група з розвитку кримінального права. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/09/14/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-09-2023.pdf (дата звернення 19.07.2024).

91. Координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: методичні рекомендації від 30.09.2021 /І.Я. Демська, В.П. Чорний. Київ: Офіс Генерального прокурора, 2021. 49 с.

92. Корнякова Т.В., Юзікова Н.С. Кримінологія: навчальний посібник для підготовки до іспитів. 3-тє вид. Дніпро: ДНУ, 2022. 130 с.

93. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: монографія. Київ: Атіка, 2008. 320 с.

94. Кримінальне законодавство СРСР та Союзних Республік. Збірник основних законодавчих актів. 1957. 532 с.

95. Кримінальне право України (Особлива частина): підручник /за заг. ред. О.М. Литвинова. Харків, 2011. 572 с.

96. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник /за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Харків, 2009. 496 с.

97. Кримінальне право України: практикум: навчальний посібник / за заг. ред. С.С. Яценка. Київ, 2010. 640 с.

98. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник /за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ-Харків, 2001. 496 с.

99. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник /за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Вид. 2-е. Київ, 2005. 544 с.

100. Кримінальне право України: практикум: навчальний посібник /за ред. С. С. Яценка. Київ, 2010. 640 с.

101. Кримінальне уложення Німеччини: стаття. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кримінальне_уложення_Німеччини (дата звернення 03.08.2026).

102. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення 08.07.2025).

103. Кримінальний кодекс Української РСР: Закон УРСР від 28.12.1960 № 2001-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text (дата звернення 08.07.2025).

104. Кримінальний кодекс Української РСР від 08.06.1927 р. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 рік. Харків, 1927. № 26–27 (дата звернення 08.07.2025).

105. Кримінальний кодекс УРСР: науково-практичний коментар /Н.Ф. Антонов, М.І. Бажанов та ін. станом на 01.01.1987. Київ: Політвидав України, 1987. 448 с.

106. Кримінальний кодекс УСРР 1922. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. /за ред. В.Я. Тація. Харків, 2017. Т. 17. 477 с.

107. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення 10.10.2025) .

108. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15 (дата звернення 15.09.2025).

109. Кримінологія: підручник /І.М. Даньшин, В.В. Голіна та ін. Харків, 2009. 288 с.

110. Кримінологія: підручник /Ю.В. Нікітін, С.Ф. Денисов, Є.Л. Стрельцов та ін. Харків, 2003. 416 с.

111. Кримінологія: підручник /Л.С. Сміяна, Ю.В. Нікітіна, 2010, 118 с.

112. Кримінологія: навчальний посібник /О.М. Джужа, В.В. Василевич, Ю.Ф. Іванов та ін. Київ, 2006. 208 с.

113. Кримінологія: підручник /В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін. Харків, 2014. 440 с.

114. Кулик К.Д. Типологія особистості злочинців, які вчиняють розбещення неповнолітніх. *Часопис Київського університету права.* 2015. № 4. С. 279–283.

115. Курінна О.О. Інституційно-правовий механізм запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх: проблеми функціонування та шляхи модернізації. *Юридичний бюлетень.* Випуск 42. 2026. С. 148–153. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2026.42.17.

116. Курінна О.О. Кримінологічна характеристика та типологія правопорушника, який вчиняє сексуальне насильство щодо дітей, в умовах воєнного стану та цифровізації. *Публічне право.* 2026. № 4 (64. С. 49–56. DOI: https://doi.org/10.32782/2306-9082/2026-64-6.

117. Курінна О.О. Національна правова база у сфері протидії сексуальному насильству щодо дітей. *Актуальні проблеми кримінального права і процесу та шляхи їх вирішення*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 12 грудня 2025 р.). Ірпінь: Університет ДФСУ, 2025. С. 105–109.

118. Курінна О.О. Об’єкт злочинів проти статевої недоторканності дітей: теоретико-правові проблеми. *Актуальні питання кримінального права, процесу та криміналістики під час воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 травня 2026 р.). Київ, 2026. С. 227–230.

119. Курінна О.О., Юзікова Н.С. Особливості кримінальної відповідальності за сексуальне насильство щодо неповнолітніх: теоретичні та практичні аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 6. С. 221–227. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-6-34.

120. Курінна О.О. Практичне впровадження положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства». *Забезпечення принципів поваги, захисту та реалізації*

права дитини у цифровому середовищі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвячені річниці Конвенції ООН про права дитини (м. Дніпро, 23 листопада 2023 р.). Дніпро: ДНУ ім. О. Гончара, 2023. С. 73–76.

121. Курінна О.О. Статева моральність як маркер суспільної безпеки: теоретичні засади та протидія насильству над дітьми. *Juris Europensis Scientia. 2026.* Вип. 3. С. 260–264. DOI: https://doi.org/10.32782/chern.v3.2026.40.

122. Кучанська Л.С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.

123. Ландіна А.В. Охорона моральності за Кримінальним кодексом України: монографія. Київ: Юрид. думка, 2013. 204 с.

124. Левченко Ю.О., Микитчик О.В. Кримінологічна інформація у правовому механізмі запобігання кримінальних правопорушень у сфері виконання покарань України з урахуванням віктимологічної профілактики. *Аналітично-порівняльне законодавство*. 2026. Вип. 2. Ч. 2. С. 381–386.

125. Лисько Т.Д. Кримінально-правова охорона статевої недоторканості особи: деякі проблемні аспекти. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 181–188.

126. Литвинов О.М. Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 22 с.

127. Литвинов О.М. Адміністративно-територіальна координація діяльності суб’єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні: дис. … кан. юрид. наук. Харків, 2002. 276 с.

128. Литовські Статути: енциклопедична довідка. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Литовські_Статути.

129. Лунгол О., Габорець О. Превентивне правове виховання суб’єктів навчання. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності: збірник матеріалів засідання № 2 постійно діючої

Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.). Кропивницький, 2022.

130. Макаренко А.С. Книга для батьків. Київ, 1980. 327 с.

131. Мартинишин Г.Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2008, 218 с.

132. Мацелюх І.А. Стратифікація злочинів проти моралі Великого князівства Литовського. *Науково-юридичний журнал. Правові новели*. 2018. № 4. С. 38–43.

133. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 1340 с.

134. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 18.06.2024).

135. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. URL: https://mego.info/матеріал/розділ-iv-злочини-проти-статевої-свободи-та-статевої-недоторканості-особи-ст152-156 (дата звернення 28.08.2026).

136. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид. Київ, 2019. 1384 с.

137. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Окремі питання кваліфікації злочинних дій у разі вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (на прикладі ст. 153, ст. 156 Кримінального кодексу України). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: «Юриспруденція». 2020 № 44. С. 139–142. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc44/31.pdf (дата звернення 25.12.2024).

138. Одайник Б.М. Кримінальна відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 19 с.

139. Омецинська В.Ю. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини: дис. ... канд. юрид. наук. 2019. 265 с.

140. Основи римського приватного права: підручник /В.І. Борисова, Л.М. Домашенко, М.В. Домашенко та ін. Харків: Право, 2015. 284 с.

141. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 06.11.2025).

142. Письменська О.В. Розбещення неповнолітніх: склад злочину та кримінально-правові засоби реагування: дис. ... д-ра філософії. Донецький держ. ун-т внутрішніх справ. Кривий Ріг, 2025. 211 с. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/03/dysertacziya_pdf (дата звернення 17.03.2026).

143. Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 07.08.2019 № 584/2019 (втратив чинність на підставі Указу Президента № 223/2026 від 05.03.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019 (дата звернення 14.11.2023).

144. Посібник зі статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право на повагу до приватного і сімейного життя. Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2022. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_ukr (дата звернення 15.06.2025).

145. Постанова Верховного Суду від 15 травня 2024 року у справі № 159/1381/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ 20.03.2026 (дата звернення 01.12.2025).

146. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 червня 2023 року у справі № 736/1760/21 (провадження № 51-4081км22). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111756534 (дата звернення 08.10.2024).

147. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. С. 418–419. URL: http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/12 (дата звернення 03.08.2023).

148. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі: Закон України від 01.07.2021 № 1604-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 36. Ст. 311. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1604-20 (дата звернення 08.10.2025).

149. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-вр (дата звернення 16.07.2025).

150. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3460-17 (дата звернення 10.08.2026).

151. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми: Закон України від 06.06.2024 № 3792-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-IX (дата звернення 04.11.2025).

152. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи: Закон України від 19.12.2019 № 409-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 27. Ст. 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20 (дата звернення 04.11.2025).

153. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції): Закон України від 18.02.2021 № 1256-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1256-20 (дата звернення 04.11.2025).

154. Про внесення змін до Закону України «Про соціальні послуги» щодо удосконалення порядку надання соціальних послуг: Закон України від 26.03.2025 № 4332-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення 08.05.2026).

155. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації: Закон України від 14.03.2018 № 2334-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19 (дата звернення 12.04.2024).

156. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 5. Ст. 34. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19 (дата звернення 08.06.2025).

157. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12 (дата звернення 11.12.2025).

158. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження: постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%Dп (дата звернення 08.04.2024).

159. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» Закон України від 05.03.2009 № 1065-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-17#Text (дата звернення 13.03.2025).

160. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19 (дата звернення 08.01.2026).

161. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: статистична інформація за 2022-2024 роки. Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/statinfo (дата звернення 15.05.2026).

162. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України»: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text (дата звернення 02.04.2024).

163. Про затвердження Положення про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією: спільний наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової служби України, Міністерства оборони України, Державної митної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/256.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043900-12 (дата звернення 09.04.2025).

164. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України: наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text (дата звернення 11.04.2025).

165. Про затвердження Порядку взаємодії суб’єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text (дата звернення 08.05.2026).

166. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: наказ Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28. URL: http://surl.li/trxwx (дата звернення 25.04.2026).

167. Про затвердження Порядку реагування на випадки насильства та жорстокого поводження з дітьми: постанова Кабінету Міністрів України від 19.11.2025 № 1513. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1513-2025-%Dп (дата звернення 11.02.2026).

168. Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: спільний наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0847-23 (дата звернення 08.09.2024).

169. Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус): спільний наказ Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров’я України від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text (дата звернення 08.07.2025).

170. Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 654. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF/ed20180822#Text (дата звернення 13.06.2025).

171. Про затвердження Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми: постанова Кабінету Міністрів України від

04.06.2025 № 658 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2025-%Dп (дата звернення 12.02.2026).

172. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр (дата звернення 15.06.2025).

173. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15 (дата звернення 08.09.2023).

174. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення 16.04.2026).

175. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12 (дата звернення 06.08.2025).

176. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр (дата звернення 10.09.2024).

177. Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури: наказ Генерального прокурора від 11.11.2020 № 520. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0520905-20 (дата звернення 24.12.2025).

178. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: наказ Генерального прокурора від 04.11.2020 № 509. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0509905-20 (дата звернення 24.12.2025).

179. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402- III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2402-14 (дата звернення 08.09.2023).

180. Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов’язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій: Закон України

від 20.11.2024 № 4067-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-20 (дата звернення 08.07.2025).

181. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18 (дата звернення 14.02.2026).

182. Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей: Закон України від 15.06.2006 № 13-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13-16 (дата звернення 17.04.2024).

183. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Закон України від 05.10.2000 № 2022-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-14 (дата звернення 17.04.2024).

184. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів до неї: Закон України від 04.02.2004 № 1433-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433-15 (дата звернення 15.06.2025).

185. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Закон України від 20.06.2012 № 4988-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17 (дата звернення 17.04.2024).

186. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: Закон України від 03.04.2003 № 716-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-15 (дата звернення 17.04.2024).

187. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Закон України від 23.06.2004 № 1845-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1845-15 (дата звернення 17.04.2024).

188. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» від 14.09.2020: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020 (дата звернення 01.09.2025).

189. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію кібербезпеки України» від 14.05.2021: Указ Президента України від 26.08.2021 № 447. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text (дата звернення 01.09.2025).

190. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19 (дата звернення 12.03.2024).

191. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text (дата звернення 24.09.2025).

192. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2025 № 708-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text (дата звернення 12.02.2026).

193. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія /П.П. Андрушко, О.С. Бакумов, Ю.В. Баулін та ін.; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. Київ : Компанія ВАІТЕ. 2024. 494 с.

194. Профілактика злочинів: підручник /І.Г. Богатирьов, В.В. Василевич, Є.О. Гіда, О.М. Джужа. Київ, 2010. 716 с.

195. Профілактика злочинів: підручник /О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ, 2011. 720 с.

196. Рамкове рішення Ради 2004/68/ЮВС від 22.12.2003 про боротьбу із сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією. 2004. L 013.

20.01.2004. С. 44–48. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2004/68/oj (дата звернення 13.02.2025).

197. Ричка Д.О., Скачедуб С.А. Дотримання прав дитини у цифровому середовищі щодо недопущення секстингу, кібергрумінгу та сексуального насильства: розроблення дієвих нормативно-правових інструментів. *Академічні візії.* Серія: «Право». 2026. № 54. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/3667. DOI: https://doi.org/10.66556/2786-586X.54.rychka-d (дата звернення 05.09.2026).

198. Ричка Д.О. Міжнародне співробітництво правоохоронних органів щодо протидії порушенням прав дитини у цифровому середовищі та механізми його вдосконалення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія: «Право». 2026. Випуск 49. URL: nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/2401/2139. DOI: https://doi.org/10.66556/2663-0117.49.rychka-d (дата звернення 05.09.2026).

199. Ричка Д.О. Юридична відповідальність цифрових платформ у разі порушення прав дитини у цифровому середовищі: український та світовий досвід. Пропозиції щодо вдосконалення нормативних інструментів. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2026. № 55. URL: academy-vision.org/index.php/av/article/view/3668. DOI: https://doi.org/10.66556/2786-586X.55.rychka-d (дата звернення 05.09.2026).

200. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Е.Б. проти Румунії» (E.B. v. Romania) від 19.03.2019 (заява № 49089/10). HUDOC European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191749 (дата звернення 16.04.2025).

201. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «І.Ц. проти Румунії» (I.C. v. Romania) від 24.05.2016 (заява № 36934/08). HUDOC European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163103 (дата звернення 16.04.2025).

202. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «M.C. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria) від 04.12.2003 (заява № 39272/98). HUDOC European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521 (дата звернення 16.04.2025).

203. Рогатинська Н.З., Антонюк І.П., Войтович С.В. Сучасний науковий погляд на проблеми злочинності неповнолітніх в умовах війни: колективна монографія /за заг. ред. Н.З. Рогатинської. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. 267 с.

204. Рогатинська Н., Ятчишина І. Злочинність неповнолітніх. *Актуальні проблеми правознавства.* 2023. Вип. 3 (35). С. 77–83. DOI: 10.35774/app2023.03.077 (дата звернення 11.06.2025).

205. Романцова С.В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2018. 248 с.

206. Савченко А.В., Кузнєцов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. Київ, 2005. 496 с.

207. Сачко О.В. Генеза ідеї справедливості в житті суспільства як правова категорія. *Правові новели*, 2024 № 22. Т. 2. URL: https://www.legalnovels.in.ua/ journal/ 22-2_2024/21.pdf. DOI https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.19 (дата звернення 10.02.2024).

208. Сачко О.В. Правосуб’єктність міжнародних неурядових організацій: стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 4. 2022. С. 230–236. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2022/35.pdf. DOI: https://doi.org/10.32782/39221345 (дата звернення 27.05.2025).

209. Світличний О.О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2012. 231 с.

210. Синєокий О.В. Основи кримінальної сексопатології: навчальний посібник. Суми, 2014. 572 с.

211. Синєокий О.В. Психолого-правові проблеми кримінальної сексопатології. Вступ до криміноперверсології: монографія. Харків, 2009. 752 с.

212. Синєокий О. Ґенеза протидії сексуальної злочинності. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 10. С. 15–19.

213. Соколенко О.Л. Адміністративно-правові засади захисту прав громадян в умовах воєнного стану. *Правова система України в умовах воєнного стану:* збірник наукових праць /за заг. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Н.В. Міловської, М.М. Хоменка. Одеса: «Гельветика», 2022. 540с. Розділ 1.3., С. 55–79. URL: https://jurkniga.ua/pravova-sistema-ukraini-v-umovakh-voiennogo-stanu (дата звернення 04.11.2025).

214. Соколенко О.Л. Юридичні аспекти забезпечення правової стабільності на тимчасово окупованих територіях: виклики та шляхи подолання. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом.* Серія: «Юридичні науки». 2023. № 5-6(68-69). С. 58–64. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/law/article/download/2972/3421/3794 (дата звернення 04.11.2025).

215. Стандарти роботи прокурорів у кримінальних провадженнях за участі дітей, затверджені Генеральним прокурором 19.04.2024: лист Офісу Генерального прокурора від 24.04.2024 № 24/1/1-579. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m (дата звернення 05.04.2026).

216. Стандарти роботи прокурорів у кримінальних провадженнях за участю дітей. Офіс Генерального прокурора. Київ. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pravovii-zaxist-ditei-yuvenalni-prokurori-vdoskonalyuyut-metodi-roboti-z-ditmi-poterpilimi-vid-seksualnoyi-ekspluataciyi-ta-seksualnogo-nasilstva (дата звернення 05.04.2026).

217. Статути Великого князівства Литовського 1529 року /за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.

218. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. В. Ківалова та ін. Т. 3. Кн. 2. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Одеса, 2004. 566 с.

219. Стеблинська О.С. Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння: дис. … канд. юрид наук. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів 2008, 250 с.

220. Сухонос В.В. Склад злочину: закон, теорія та практика. Суми: Університетська книга, 2018. 512 с.

221. Тичина Д.М. Запобігання домашньому насильству в Україні: монографія. Київ: «Людмила», 2023. 612 с.

222. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

223. Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

224. Тютюгін В. Злочини у сфері службової діяльності та правосуддя. Харків: Право, 2014. 256 с.

225. Тютюгін В., Суходубова І., Фільчакова Ю. До питання про стабільність та динамізм кримінального законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2025. № 1 (23). DOI: 10.21564/2311-9640.2025.23.334410 (дата звернення 09.08.2024).

226. Український радянський енциклопедичний словник: у 3 т. / за ред. Н.П. Бажана. Київ: АН УРСР, 1972. Т. 2. 856 с.

227. Злочин і покарання за Уложенням про покращання виправні і кримінальні 1845 р. URL: https://studies.in.ua/idpzk-shporu/3813-zlochin-

pokarannya-za-ulozhennyam-pro-pokraschannya-vipravn-krimnaln-1845-r.html (дата звернення 21.04.2025).

228. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: резолюція 54/263 Генеральної Асамблеї ООН від 25.05.2000 (ратифіковано Законом України від 03.04.2003 № 716-IV). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_796 (дата звернення 16.01.2024).

229. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: ратифіковано Законом України від 23.06.2004 № 1845-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795 (дата звернення 29.02.2025).

230. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ., 2005. 440 с.

231. Фурса В.В. Історико-правовий розвиток норми про відповідальність за розбещення неповнолітніх. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2011. № 1 (54). С. 129–138.

232. Фурса В.В., Покайчук В.Я. Нормативно-правове забезпечення діяльності поліції у сфері протидії сексуальному насильству над дітьми: монографія. Дніпро, 2022. 215 с.

233. Холод О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості: історичний аспект. *Вісник Львівського університету*. Серія: «Юридична». 2010. № 51. С. 396–401.

234. Хоменко В.П. Запобігання злочинам у фіскальній сфері як складова забезпечення фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 37−47.

235. Хрестоматія з історії держави та права: навчальний посібник /за ред. А.С. Чайковського, О.Л. Копиленка, В.М. Кривоніс. 2003, 656 с.

236. Чебан О.М. Віктимологічна профілактика злочинності безпритульних осіб як елемент індивідуальної профілактики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: «Право». 2014. Т. 3. Вип. 28. С. 43–47.

237. Чмут С.В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості: монографія. Запоріжжя: КСК Альянс, 2011. 184 с.

238. Шевченко О.В. Нормативно-правове закріплення російської імперської політики на українських землях (XVIII – початок XX ст.): дис. ... д-ра філософії. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2021. 243 с.

239. Юзікова Н.С. Проблеми кримінально-правового захисту інтересів неповнолітніх: монографія. Дніпропетровськ, 1999. 172 с.

240. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. Т. 1 /за ред. П.С. Сохань та ін. Київ: Наук. думка, 1990-1991. 189 с.

241. Яковенко Н.М. Нарис історії середньовічної та ранньо модерної України. Київ: Критика, 2005. 584 с.

242. Яницька Н.В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2000. 19 с.

243. Яцишин М.М. Розвиток системи покарання за кримінальним правом України: історико-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2012. Вип. 1(3). URL: http://irbis-nbuv.gov.ua (дата звернення 26.11.2023).

244. Akty prawne regulujące funkcjonowanie Rejestru Sprawców Przestępstw na Tle Seksualnym. Ministerstwo Sprawiedliwości: Portal Gov.pl. URL: https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/akty-prawne-regulujace-funkcjonowanie-rejestru-sprawcow-przestepstw-na-tle-seksualnym (дата звернення 16.01.2024).

245. Bandura A. Moral Disengagement: How People Do Harm and Live with Themselves. New York: Worth Publishers, 2015. 544 p.

246. Bloch I. Das Sexualleben unserer Zeit in seinen Beziehungen zur modernen Kultur. Berlin: Louis Marcus, 1907. 822 p.

247. Brottsbalk (1962:700), Kapitel 6 – Om sexualbrott. Sveriges riksdag. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700 (дата звернення 06.11.2025).

248. Child-friendly justice: perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). Publications Office of the European Union, 2017. URL:https://fra.europa.eu/en/publication/2017/child-friendly-justice (дата звернення 14.01.2026).

249. Codul penal al Republicii Moldova. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=153355&lang (дата звернення 16.01.2026).

250. Comte A. Cours de philosophie positive: en 6 t. Paris: Bachelier, 1830–1842.

251. Durkheim É. Les Règles de la méthode sociologique. Paris: Félix Alcan, 1895. 186 p.

252. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1922.

253. Mill J. S. On Liberty. London: John W. Parker and Son, 1859. 207 p.

254. Criminal Code of Georgia (No. 2287-IIs, 1999). The Legislative Herald of Georgia. URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/16426?publication=296 (дата звернення 22.10.2025).

255. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (No. 226-V ZRK, 2014). Adilet Legal Information System. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226 (дата звернення 22.10.2025).

256. Criminal Code, R.S.C., 1985, s. 273.1 (Meaning of consent). Justice Laws Website. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/section-273.1.html (дата звернення 22.10.2025).

257. Decision No 1/8/926 of the Constitutional Court of Georgia of 4 November 2022. URL: https://constcourt.ge/en/judicial-acts?legal=1423 (дата звернення 22.10.2025).

258. Declaration and Agenda for Action of the World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children (Stockholm, 27–31 August 1996). UN Digital Library. 1996. URL: https://digitallibrary.un.org/record/222265 (дата звернення 14.11.2025).

259. Ellis H. Studies in the Psychology of Sex: in 7 vols. Philadelphia: F. A. Davis Company, 1897–1928.

260. Foucault M. Histoire de la sexualité. T. 1: La volonté de savoir. Paris: Gallimard, 1976. 211 p.

261. Freud S. Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. Leipzig; Wien: Franz Deuticke, 1905. 83 p.

262. Geneva Declaration of the Rights of the Child, adopted by League of Nations on September 26, 1924. URL: http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm (дата звернення 22.10.2025).

263. Global Threat Assessment 2023: Assessing the Scale and Scope of Child Sexual Exploitation and Abuse Online. WeProtect Global Alliance. London, 2023. URL: https://www.weprotect.org/global-threat-assessment (дата звернення 11.08.2025).

264. Into the Light: Childlight's Global Child Sexual Exploitation and Abuse Index. Childlight, University of Edinburgh. Edinburgh, 2024. URL: https://www.childlight.org/uploads/publications/into-the-light.pdf (дата звернення 10.11.2024).

265. Krajowy Plan Przeciwdziałania Przestępczości na Tle Seksualnym i Ochrony Małoletnich na lata 2023-2026. Internetowy System Aktów Prawnych. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20230001235 (дата звернення 22.10.2025).

266. Lanning K.V. Child Molesters: A Behavioral Analysis. 5th ed. Washington, DC: National Center for Missing & Exploited Children, 2010. 122 p.

267. Law of Georgia on Combating Crimes Against Sexual Freedom and Inviolability (No. 5749-IIs, 2020). The Legislative Herald of Georgia. URL: https://matsne.gov.ge/document/view/4792146 (дата звернення 11.08.2025).

268. Legea Republicii Moldova Nr. 370 din 30 noiembrie 2023 privind drepturile copilului. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=153186&lang (дата звернення 11.08.2025).

269. Legislative History of Registration and Notification of Federal Sex Offenders. U.S. Department of Justice. URL: https://smart.ojp.gov (дата звернення 22.10.2025).

270. Ley Orgánica 10/2022, de 6 de septiembre, de garantía integral de la libertad sexual. Boletín Oficial del Estado. 2022. № 215, 07.09.2022. BOE-A-2022-14630. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2022-14630 (дата звернення 22.10.2025).

271. Mill J. S. On Liberty. London: John W. Parker and Son, 1859. 207 p.

272. National Center for Missing & Exploited Children (NCMEC). URL: https://www.missingkids.org (дата звернення 01.09.2024).

273. Child Exploitation and Online Protection Command (CEOP), National Crime Agency (UK). URL: https://www.nationalcrimeagency.gov.uk/what-we-do/crime-threats/child-sexual-abuse-and-exploitation/ceop (дата звернення 01.09.2024).

274. National Center for Prosecution of Child Abuse. National District Attorneys Association. URL: https://ndaa.org/programs/ncpca (дата звернення 01.09.2024).

275. PROTECT Act 2003 (Prosecutorial Remedies and Other Tools to end the Exploitation of Children Today). URL: https://www.congress.gov/108/plaws/publ21/PLAW-108publ21.htm (дата звернення 11.10.2024).

276. Safeguarding Children as Victims and Witnesses: Legal Guidance. The Crown Prosecution Service (CPS). URL: https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/safeguarding-children-victims-and-witnesses (дата звернення 12.03.2024).

277. Sexual Offences Act 2003. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/42/contents/enacted (дата звернення 18.09.2025).

278. Socialtjänstlag (2001:453). Sveriges riksdag. URL: .https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/socialtjanstlag-2001453_sfs-2001-453 (дата звернення 18.03.2024).

279. Sweden: Parliament Makes Lack of Consent the Basis for Rape Charges, Introduces Criminal Liability for Negligent Sexual Assault. Global Legal Monitor. Library of Congress. 03.07.2018. URL: https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2018-07-03/sweden-parliament-makes-lack-of-consent-the-basis-for-rape-charges-introduces-criminal-liability-for-negligent-sexual-assault (дата звернення 22.10.2025).

280. The Yokohama Global Commitment 2001: Second World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children (Yokohama, 17–20 December 2001). Ministry of Foreign Affairs of Japan. 2001. URL: https://www.mofa.go.jp/policy/human/child/congress01-y.html (дата звернення 11.05.2026).

281. Title 18 of the United States Code – Crimes and Criminal Procedure, Chapters 109A, 110, 117. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18.

282. Ustawa z dnia 13 maja 2016 r. o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym i ochronie małoletnich. URL: https://rps.ms.gov.pl/pl-PL/Public#/law#art_12 (дата звернення 22.10.2025).

283. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Rozdział XXV. Internetowy System Aktów Prawnych. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf (дата звернення 11.09.2025).

284. Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. 2022 poz. 1700). Internetowy System Aktów Prawnych (ISAP). URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220001700 (дата звернення 25.09.2025).

285. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1922.

286. Weeks J. Sex, Politics and Society: The Regulation of Sexuality Since 1800. London; New York: Routledge. URL: https://www.routledge.com/Sexuality/Weeks/p/book/9781032105345 (дата звернення 22.10.2025).

287. When Numbers Demand Action: Confronting the Global Scale of Sexual Violence against Children. UNICEF. New York, 2024. URL: https://data.unicef.org/resources/when-numbers-demand-action (дата звернення 17.06.2025).

288. Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999 (c. 23). Legislation.gov.uk. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/23/contents (дата звернення 12.11.2024).

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

– наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:
у наукових фахових виданнях України:

1. Курінна О.О., Юзікова Н.С. Особливості кримінальної відповідальності за сексуальне насильство щодо неповнолітніх: теоретичні та практичні аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 6. С. 221–227. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-6-34.

2. Курінна О.О. Інституційно-правовий механізм запобігання сексуальному насильству щодо неповнолітніх: проблеми функціонування та шляхи модернізації. *Юридичний бюлетень.* Випуск 42. 2026. С. 148–153. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2026.42.17.

3. Курінна О.О. Статева моральність як маркер суспільної безпеки: теоретичні засади та протидія насильству над дітьми. *Juris Europensis Scientia. 2026.* Вип. 3. С. 260–264. DOI: https://doi.org/10.32782/chern.v3.2026.40.

4. Курінна О.О. Кримінологічна характеристика та типологія правопорушника, який вчиняє сексуальне насильство щодо дітей, в умовах воєнного стану та цифровізації. *Публічне право.* 2026. № 4 (64. С. 49–56. DOI: https://doi.org/10.32782/2306-9082/2026-64-6.

– наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації:

5. Курінна О.О. Об’єкт злочинів проти статевої недоторканності дітей: теоретико-правові проблеми. *Актуальні питання кримінального права, процесу*

та криміналістики під час воєнного стану: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 травня 2026 р.). Київ, 2026. С. 227–230.

6. Курінна О.О. Національна правова база у сфері протидії сексуальному насильству щодо дітей. *Актуальні проблеми кримінального права і процесу та шляхи їх вирішення*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 12 грудня 2025 р.). Ірпінь: Університет ДФСУ, 2025. С. 105–109.

7. Курінна О.О. Практичне впровадження положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства». *Забезпечення принципів поваги, захисту та реалізації права дитини у цифровому середовищі*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвячені річниці Конвенції ООН про права дитини (м. Дніпро, 23 листопада 2023 р.). Дніпро: ДНУ ім. О. Гончара, 2023. С. 73–76.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Перший заступник керівника Дніпропетровської обласної прокуратури

_____ Олександр САВЕНКО

«30» _____ 2026 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження Курінної Олени Олександрівни у практичну діяльність Дніпропетровської обласної прокуратури

Комісія у складі:

Семочко Романа Ярославовича – начальника відділу представництва інтересів держави, організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання публічного обвинувачення у кримінальному провадженні у сфері охорони дитинства;

Кушніра Миколи Анатолійовича – начальника відділу організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання публічного обвинувачення у кримінальному провадженні за участю дитини та пов'язаному із домашнім насильством;

Жур Вікторії Василівни – прокурора відділу організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання публічного обвинувачення у кримінальному провадженні за участю дитини та пов'язаному із домашнім насильством

Склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Курінної Олена Олександрівни на тему «Кримінологічні засади статевої моральності у протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх»» впроваджені у практичну діяльність Дніпропетровської обласної прокуратури та використовуються для організації роботи та реалізації заходів щодо попередження кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх, забезпечення контролю, ведення та аналізу статистичних даних, організації вивчення та узагальнення практики протидії кримінальних правопорушень вказаної категорії, підвищення ефективності діяльності зі зниження рівня злочинності та підвищення кваліфікації працівників.

Комісія вважає, що результати дисертаційного дослідження Курінної О.О. сприяють можливості виявлення та аналізу криміногенних факторів, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень пов'язаних із сексуальним насильством щодо неповнолітніх, а також вжиття ефективних методів щодо припинення злочинної діяльності та запобігання вчинення нових кримінальних правопорушень.

Начальник відділу представництва інтересів держави, організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання публічного обвинувачення у кримінальному провадженні у сфері охорони дитинства **Роман СЕМОЧКО**

Начальник відділу організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання публічного обвинувачення у кримінальному провадженні за участю дитини та пов'язаному із домашнім насильством **Микола КУШНІР**

Прокурор відділу організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання публічного обвинувачення у кримінальному провадженні за участю дитини та пов'язаному із домашнім насильством **Вікторія ЖУР**

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
Проректор
з науково-педагогічної роботи
_____
“__”_____ 2026 р.

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Курінної Олени Олександрівни на тему «Кримінологічні засади статевої моральності у протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх» в освітній процес Дніпровського національного університету

Комісія у складі: декана юридичного факультету Сачко О.В., завідуючої кафедрою адміністративного і кримінального права О.Л. Соколенко, голови методичної ради юридичного факультету І.В. Патерило, склали цей акт про те, що ними вивчено та проаналізовано матеріали підготовлені аспірантом Курінною О.О. на тему «Кримінологічні засади статевої моральності у протидії сексуальному насильству щодо неповнолітніх», подані на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Результати проведеного Курінною О.О. дослідження мають необхідний теоретичний і методологічний рівень та практичну цінність. Автором обґрунтовано концепцію статевої моральності як фундаментального інструменту криміналізації та превенції сексуального насильства в умовах цифрової трансформації суспільства та зміни моделей соціальної комунікації. Наукові положення дисертації, зокрема авторська типологія особистості сексуального злочинця та порівняльно-правовий аналіз міжнародних стандартів протидії насильству, впроваджено в освітній процес юридичного факультету при викладанні навчальних дисциплін: «Кримінологія» та «Кримінальне право України».

Члени комісії дійшли висновку, що представлені Курінною О.О. матеріали дослідження ґрунтуються на значній кількості опрацьованих автором під час дослідження законодавчих, наукових, емпіричних джерел, відповідають сучасним вимогам правової науки та рекомендовані для подальшого використання в освітній діяльності.

Голова комісії:

Сачко О.В. — **Декан юридичного факультету, д.ю.н., професор**

Члени комісії:

Соколенко О.Л. — **Завідувач кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, д.ю.н., професор**

Патерило І.В. — **Голова методичної ради юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, д.ю.н., професор**

Додаток 3

Структура судових рішень та призначеного покарання за кримінальними правопорушеннями проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх в Україні (сукупно за 2021-2025 рр.)

Стаття КК України	Засуджено (осіб)	Неосудні (ПЗМХ), %	Виправдано, %	Реальне позбавлення волі, %	Умовне («з випробуванням»), %
ст. 152 (ч.3-6)	205	1,3%	2,2%	89,8%	8,3%
ст. 153 (ч.3-6)	63	10,5%	0,0%	65,1%	31,7%
ст. 155	162	0,6%	0,0%	10,5%	82,1%
ст. 156	140	5,4%	0,0%	45,0%	50,0%
ст. 156-1	3	0,0%	0,0%	33,3%	66,7%
ст. 301-1	310	0,9%	0,0%	10,6%	63,2%

Джерело: складено та розраховано автором за даними форми № 6 ДСА України за 2021-2025 рр. Показники за статтями 152 та 153 КК України наведено виключно за частинами 3-6 [57; 59; 61; 63; 65].

Соціально-демографічна та кримінально-правова характеристика осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої недоторканності неповнолітніх (Україна/Дніпропетровська область, 2021-2025 рр.)

2021 рік

Показник	Україна (осіб)	Україна (%)	Дніпропетровська область (осіб)	Дніпропетровська область (%)
Загальна кількість та запобіжний захід				
Повідомлено про підозру, усього	452	100,0%	21	100,0%
з них: тримання під вартою	222	49,1%	18	85,7%
Вік на момент вчинення злочину				
18–28 років	138	30,5%	5	23,8%
29–39 років	128	28,3%	3	14,3%
40–54 роки	110	24,3%	7	33,3%
неповнолітні (до 18 років)	26	5,8%	1	4,8%
55–59 років	18	4,0%	1	4,8%
60 років і старше	18	4,0%	2	9,5%
Стать				
жінки	5	1,1%	0	0,0%
Соціальна зайнятість				
не працювали і не навчалися	300	66,4%	11	52,4%

Показник	Україна (осіб)	Україна (%)	Дніпропетровська область (осіб)	Дніпропетровська область (%)
безробітні (офіційний статус)	25	5,5%	2	9,5%
учні/студенти (здобували освіту)	26	5,8%	1	4,8%
Рівень освіти				
вища	44	9,7%	5	23,8%
професійно-технічна	92	20,4%	4	19,0%
загальна/базова середня	276	61,1%	8	38,1%
початкова	18	4,0%	1	4,8%
без освіти	8	1,8%	н/д	н/д
Стан на момент вчинення злочину				
алкогольне сп'яніння	113	25,0%	н/д	н/д
наркотичне/психотропне сп'яніння	3	0,7%	н/д	н/д
Рецидив				
раніше вчиняли кримінальні правопорушення	110	24,3%	4	19,0%
з них: судимість не знята/не погашена	71	15,7%	3	14,3%

Джерело: складено автором за даними Офісу Генерального прокурора України (Єдиний звіт про кримінальні правопорушення) за 2021 рік [39].

2022 рік

Показник	Україна (осіб)	Україна (%)	Дніпропетровська область (осіб)	Дніпропетровська область (%)
Загальна кількість та запобіжний захід				
Повідомлено про підозру, усього	292	100,0%	24	100,0%
з них: тримання під вартою	161	55,1%	9	37,5%
Вік на момент вчинення злочину				
18–28 років	97	33,2%	5	20,8%
29–39 років	93	31,8%	9	37,5%
40–54 роки	77	26,4%	3	12,5%
неповнолітні (до 18 років)	33	11,3%	0	0,0%
55 років і старше	22	7,5%	3	12,5%
Стать				
жінки	10	3,4%	1	4,2%
Соціальна зайнятість				
не працювали і не навчалися	215	73,6%	14	58,3%
безробітні (офіційний статус)	15	5,1%	н/д	н/д
учні/студенти (здобували освіту)	32	11,0%	н/д	н/д
Рівень освіти				
вища	33	11,3%	3	12,5%

Показник	Україна (осіб)	Україна (%)	Дніпропетровська область (осіб)	Дніпропетровська область (%)
професійно-технічна	52	17,8%	7	29,2%
загальна/базова середня	215	73,6%	10	41,7%
початкова	н/д	н/д	н/д	н/д
без освіти	н/д	н/д	н/д	н/д
Стан на момент вчинення злочину				
алкогольне сп'яніння	61	20,9%	2	8,3%
наркотичне/психотропне сп'яніння	2	0,7%	н/д	н/д
Рецидив				
раніше вчиняли кримінальні правопорушення	67	22,9%	4	16,7%
з них: судимість не знята/не погашена	41	14,0%	н/д	н/д

Джерело: складено автором за даними Офісу Генерального прокурора України (Єдиний звіт про кримінальні правопорушення) за 2021 рік [40].

2023 рік

Показник	Україна (осіб)	Україна (%)	Дніпропетровська область (осіб)	Дніпропетровська область (%)
Загальна кількість та запобіжний захід				
Повідомлено про підозру, усього	482	100,0%	44	100,0%
з них: тримання під вартою	212	44,0%	15	34,1%
Вік на момент вчинення злочину				
18–28 років	136	28,2%	6	13,6%
29–39 років	146	30,3%	10	22,7%
40–54 роки	101	21,0%	10	22,7%
неповнолітні (до 18 років)	36	7,5%	1	2,3%
55–59 років	11	2,3%	4	9,1%
60 років і старше	17	3,5%	3	6,8%
Стать				
жінки	11	2,3%	1	2,3%
Соціальна зайнятість				
не працювали і не навчалися	289	60,0%	24	54,5%
безробітні (офіційний статус)	13	2,7%	н/д	н/д
учні/студенти (здобували освіту)	41	8,5%	2	4,5%
Рівень освіти				

Показник	Україна (осіб)	Україна (%)	Дніпропетровська область (осіб)	Дніпропетровська область (%)
вища	42	8,7%	7	15,9%
професійно-технічна	67	13,9%	8	18,2%
загальна/базова середня	312	64,7%	18	40,9%
початкова	22	4,6%	1	2,3%
без освіти	6	1,2%	н/д	н/д
Стан на момент вчинення злочину				
алкогольне сп'яніння	99	20,5%	4	9,1%
наркотичне/психотропне сп'яніння	3	0,6%	н/д	н/д
Рецидив				
раніше вчиняли кримінальні правопорушення	95	19,7%	9	20,5%
з них: судимість не знята/не погашена	55	1,4%	6	13,6%

Джерело: складено автором за даними Офісу Генерального прокурора України (Єдиний звіт про кримінальні правопорушення) за 2021 рік [41].

2024 рік

Показник	Україна (осіб)	Україна (%)	Дніпропетровська область (осіб)	Дніпропетровська область (%)
Загальна кількість та запобіжний захід				
Повідомлено про підозру, усього	444	100,0%	45	100,0%
з них: тримання під вартою	235	52,9%	13	28,9%
Вік на момент вчинення злочину				
18–28 років	142	32,0%	12	26,7%
29–39 років	126	28,4%	11	24,4%
40–54 роки	109	24,5%	10	22,2%
неповнолітні (до 18 років)	44	9,9%	2	4,4%
55–59 років	24	5,4%	2	4,4%
60 років і старше	20	4,5%	1	2,2%
Стать				
жінки	6	1,4%	1	2,2%
Соціальна зайнятість				
не працювали і не навчалися	293	66,0%	27	60,0%
безробітні (офіційний статус)	8	1,8%	н/д	н/д
учні/студенти (здобували освіту)	45	10,1%	3	6,7%
Рівень освіти				

Показник	Україна (осіб)	Україна (%)	Дніпропетровська область (осіб)	Дніпропетровська область (%)
вища	36	8,1%	13	28,9%
професійно-технічна	88	19,8%	11	24,4%
загальна/базова середня	316	71,2%	13	28,9%
початкова	19	4,3%	н/д	н/д
без освіти	6	1,4%	н/д	н/д
Стан на момент вчинення злочину				
алкогольне сп'яніння	93	20,9%	1	2,2%
наркотичне/психотропне сп'яніння	1	0,2%	н/д	н/д
Рецидив				
раніше вчиняли кримінальні правопорушення	107	24,1%	6	13,3%
з них: судимість не знята/не погашена	68	15,3%	3	6,7%

Джерело: складено автором за даними Офісу Генерального прокурора України (Єдиний звіт про кримінальні правопорушення) за 2021 рік [42].

2025 рік

Показник	Україна (осіб)	Україна (%)	Дніпропетровська область (осіб)	Дніпропетровська область (%)
Загальна кількість та запобіжний захід				
Повідомлено про підозру, усього	519	100,0%	47	100,0%
з них: тримання під вартою	249	48,0%	16	34,0%
Вік на момент вчинення злочину				
18–28 років	154	29,7%	11	23,4%
29–39 років	142	27,4%	6	12,8%
40–54 роки	118	22,7%	14	29,8%
неповнолітні (до 18 років)	54	10,4%	3	6,4%
55–59 років	11	2,1%	0	0,0%
60 років і старше	23	4,4%	3	6,4%
Стать				
жінки	15	2,9%	4	8,5%
Соціальна зайнятість				
не працювали і не навчалися	274	52,8%	17	36,2%
безробітні (офіційний статус)	15	2,9%	н/д	н/д
учні/студенти (здобували освіту)	51	9,8%	5	10,6%
Рівень освіти				

Показник	Україна (осіб)	Україна (%)	Дніпропетровська область (осіб)	Дніпропетровська область (%)
вища	53	10,2%	6	12,8%
професійно-технічна	77	14,8%	6	12,8%
загальна/базова середня	343	66,1%	23	48,9%
початкова	27	5,2%	н/д	н/д
без освіти	2	0,4%	н/д	н/д
Стан на момент вчинення злочину				
алкогольне сп'яніння	83	16,0%	5	10,6%
наркотичне/психотропне сп'яніння	7	1,3%	н/д	н/д
Рецидив				
раніше вчиняли кримінальні правопорушення	88	17,0%	6	12,8%
з них: судимість не знята/не погашена	55	10,6%	3	6,4%

Джерело: складено автором за даними Офісу Генерального прокурора України (Єдиний звіт про кримінальні правопорушення) за 2021 рік [43].

Таблиця 1

Чинна редакція КК України	**Пропонована редакція (авторська модель)**	**Обґрунтування змін**
Стаття 156. Розбещення неповнолітніх	Стаття 156. Сексуальне посягання щодо дитини	Термін «розбещення» є морально-оціночним та застарілим. «Сексуальне посягання» – юридично нейтральний термін, що відповідає міжнародним стандартам
Вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку	Вчинення дій сексуального характеру без фізичного контакту (демонстрація геніталій, примушування до споглядання порнографії) або з непроникаючим фізичним контактом щодо особи, яка не досягла 16-річного віку	Конкретизація дій усуває розпливчастість поняття «розпусні дії», забезпечуючи принцип правової визначеності (*nullum crimen sine lege certa*).
Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або членами сім'ї чи близькими родичами	Дії, передбачені частиною першою, вчинені щодо малолітньої особи (до 14 років), або членом сім'ї, опікуном, педагогом чи особою, яка зловживає довірою або авторитетом	Посилення захисту в ситуаціях «залежності» дитини від дорослого. Розширення кола спеціальних суб'єктів згідно з Ланцаротською конвенцією
Відсутня спеціальна кваліфікуюча ознака щодо технологій	Дії, передбачені частинами першою або другою, вчинені з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (цифровий грумінг) або організованою групою	Відповідь на виклики цифровізації. Виокремлення онлайн-посягань у кваліфікований склад через їх масовість та легкість вчинення

Чинна редакція КК України	Пропонована редакція (авторська модель)	Обґрунтування змін
Відсутня норма про «вікову близькість»	**Примітка:** Не є злочином дії, передбачені ч. 1 цієї статті, вчинені особами, близькими за віком (з різницею не більше 3-4-х років), за умови відсутності примусу та відносин підпорядкування	Декриміналізація стосунків між однолітками («Romeo and Juliet laws»), що запобігає необґрунтованій репресії проти підлітків

Джерело: підготовлено автором.

Таблиця 2

Стан, динаміка та результативність досудового розслідування кримінальних правопорушень за частинами 3-6 статті 152 КК України (2021-2025 рр.)

Звітний період (рік)	Повідомлено про підозру (осіб)	Направлено до суду (усього)	у т.ч. з обвинувальним актом	Закрито проваджень	Залишок на кінець року
2021	265	217	212	71	65
2022	152	112	108	45	64
2023	342	284	279	62	69
2024	328	285	277	66	52
2025	360	277	263	62	91

Джерело: підготовлено автором [49].

Таблиця 3

Стан, динаміка та результативність досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 3-6 статті 152 КК України у Дніпропетровській області (2021-2025 рр.)

Період (рік)	Повідомлено про підозру (осіб)	Направлено до суду (всього)	у т.ч. з обвинувальним актом	Закрито проваджень	Залишок на кінець року
2021	12	11	11	8	4
2022	6	6	6	1	0
2023	38	31	31	4	5
2024	16	16	16	5	1
2025	29	22	22	5	7

Джерело: підготовлено автором [49].

Таблиця 4

Стан, динаміка та результативність досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 3-6 статті 153 КК України (2021-2025 рр.)

Звітний період (рік)	Обліковано злочинів	Темп приросту (%)	Повідомлено про підозру	Направлено до суду (всього/ОА)	Закрито справ	Залишок на кінець року
2021	67	–	54	49 / 45	13	18
2022	85	+26,9%	72	65 / 64	9	21
2023	102	+20,0%	84	66 / 65	15	36
2024	140	+37,3%	108	80 / 79	23	56
2025	199	+42,1%	150	109 / 107	23	82

Джерело: підготовлено автором [49].

Таблиця 5

Стан, динаміка та результативність досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 153 КК України, у Дніпропетровській області (2021-2025 рр.)

Звітний період (рік)	Обліковано злочинів	Темп приросту (%)	Повідомлено про підозру	Направлено до суду (всього/ОА)	Закрито справ	Залишок на кінець року
2021	4	–	4	3 / 3	1	1
2022	7	+75,0%	5	5 / 5	1	2
2023	4	-42,9%	4	4 / 4	1	0
2024	9	+125,0%	5	4 / 4	0	5
2025	23	+155,5%	12	10 / 10	1	13

Джерело: підготовлено автором [49].

Таблиця 6

Стан, динаміка та результативність досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 156 КК України (2021-2025 рр.)

Звітний період (рік)	Повідомлено про підозру (осіб)	Направлено до суду (всього/ОА)	Закрито справ	Залишок на кінець року
2021	204	173 / 168	115	81
2022	129	90 / 91*	86	85
2023	215	169 / 169	93	67
2024	132	95 / 93	80	60
2025	153	121 / 114	34	58

**Примітка: Перевищення кількості ОА над кількістю направлених проваджень у звітності може бути зумовлено направленням актів у провадженнях минулих років.*

Джерело: підготовлено автором [49].

Таблиця 7

Стан, динаміка та результативність досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 156 КК України, у Дніпропетровській області (2021-2025 рр.)

Звітний період (рік)	Повідомлено про підозру (осіб)	Направлено до суду (всього/ОА)	Закрито справ	Залишок на кінець року
2021	20	17 / 17	7	6
2022	9	8 / 8	4	4
2023	28	23 / 23	7	9
2024	25	21 / 20*	6	7
2025	8	6 / 6	6	4
**У 2024 році 1 провадження скеровано з клопотанням про застосування ПЗМХ.*				

Джерело: підготовлено автором [49].

Таблиця 8

Стан, динаміка та результативність досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 155 КК України (2021-2025 рр.)

Звітний період (рік)	Повідомлено про підозру (осіб)	Направлено до суду (всього/ОА)	Закрито справ	Залишок на кінець року
2021	136	127 / 127	54	35
2022	45	38 / 38	38	40
2023	74	64 / 64	34	37
2024	75	49 / 49	46	72

2025	122	112 / 110	32	61

Джерело: підготовлено автором [49].

Таблиця 9

Стан, динаміка та результативність досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 155 КК України, у Дніпропетровській області (2021-2025 рр.)

Звітний період (рік)	Повідомлено про підозру (осіб)	Направлено до суду (всього/ОА)	Закрито справ	Залишок на кінець року
2021	1	1 / 1	4	3
2022	1	0 / 0	4	5
2023	11	10 / 10	4	3
2024	2	2 / 2	13	9
2025	6	4 / 4	5	11

Джерело: підготовлено автором [49].

Таблиця 10

Стан, динаміка та результативність досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 301-1 (2021-2025 рр.)

Звітний період (рік)	Повідомлено про підозру (осіб)	Направлено до суду (всього/ОА)	у т.ч. з угодами	Закрито справ	Залишок на кінець року
2021	450	306 / 304	86	21	224
2022	1012	970 / 966	229	41	125
2023	1523	1296 / 1285	362	46	116
2024	1703	1526 / 1403	142	56	270
2025	957	924 / 918	159	69	198

Джерело: підготовлено автором [49].

Таблиця 11

Стан, динаміка та результативність досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 301-1 КК України у Дніпропетровській області (2021-2025 рр.)

Звітний період (рік)	Повідомлено про підозру (осіб)	Направлено до суду (всього/ОА)	у т.ч. з угодами	Закрито справ	Залишок на кінець року
2021	11	11 / 11	1	2	11
2022	36	34 / 34	4	5	17
2023	18	18 / 18	9	1	11
2024	84	67 / 65	13	6	17
2025	44	43 / 42	21	3	14

Джерело: підготовлено автором [49].

Таблиця 12

Стан, динаміка та результативність досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 156-1 КК України (2021-2025 рр.)

Звітний період (рік)	Обліковано злочинів	Повідомлено про підозру (осіб)	Направлено до суду (всього/ОА)	Закрито справ	Залишок на кінець року
2021	6	4	3 / 3	1	3
2022	9	5	5 / 5	5	4
2023	13	10	7 / 7	8	6
2024	13	12	5 / 5*	5	7
2025	16	13	10 / 10	3	6
*У 2024 р 1 провадження скеровано з угодою про визнання винуватості					

Джерело: підготовлено автором [49].

Таблиця 13

Соціально-демографічна структура засуджених за кримінальними правопорушеннями проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх в Україні (сукупно за 2021-2025 рр.)

Стаття КК України	**Засуджено (осіб)**	**Вища освіта, %**	**Незнята/непогашена судимість, %**	**Стан алкогольного сп'яніння, %**	**Жінки, %**
ст. 152 (ч. 3-6)	205	4,9%	22,0%	28,8%	2,0%
ст. 153 (ч. 3-6)	63	7,9%5	25,4%	25,4%	4,8%
ст. 155	162	3,1%	8,0%	8,0%	0,6%
ст. 156	140	9,3%	10,7%	17,1%	4,3%
ст. 156-1	3	0,0%	33,3%	0,0%	0,0%
ст. 301-1	310	40,6%	1,9%	0,0%	2,6%

Джерело: підготовлено автором за даними форми № 7 ДСА України за 2021-2025 рр. (показники за статтями 152 та 153 КК України наведено виключно за частинами 3-6) [57; 59; 61; 63; 65].

Таблиця 14

Види призначеного покарання за кримінальними правопорушеннями проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх в Україні (сукупно за 2021-2025 рр.)

Стаття КК України	**Засуджено (осіб)**	**Реальне позбавлення волі (осіб / %)**	**Звільнено з випробуванням, «умовно» (осіб / %)**
ст. 152 (ч. 3-6)	205	184 / 89,8%	17 / 8,3%
ст. 153 (ч. 3-6)	63	41 / 65,1%	20 / 31,7%
ст. 155	162	17 / 10,5%	133 / 82,1%
ст. 156	140	63 / 45,0%	70 / 50,0%
ст. 156-1	3	1 / 33,3%	2 / 66,7%
ст. 301-1	310	33 / 10,6%	196 / 63,2%

Джерело: підготовлено автором за даними форми № 6 ДСА України за 2021-2025 рр. (показники за статтями 152 та 153 КК України наведено виключно за частинами 3-6) [57; 59; 61; 63; 65].